

**МАЪРИФАТИ
ХУҚУҚИ**

**ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА
ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишкадаи кӯхию металлургии
Тоҷикистон
Донишкадаи иқтисод ва савдои
Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд**

**“СОЛИ МАЪРИФАТИ
ХУҚУҚИ - ИҚДОМИ
МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ
ЗАМОН”**

**22 ноябри соли 2024
22 ноября 2024 года**

**Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ
Республиканская научно-практическая конференция**

**www. gmit.tj
e-mail: akbar-1988@mail.ru
тел.:+992 92 7100463**

Бӯстон - 2024

Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

Донишкадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА
ТАҚЗОИ ЗАМОН

Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ

Бӯстон, 22 ноябри соли 2024

БҮСТОН 2024

Соли 2024 ҳамчун Соли маърифати ҳуқуқӣ нишонаи талоши густариши ахлоқи ҳуқуқӣ ва тарбияи маърифатӣ дар ҷомеа мебошад. Мақсад аз ин иқдом зиёд кардани фаҳмиши ҷомеа дар бораи ҳуқуқи хеш ва ҳуқуқи дигарон мебошад, ки дар натиҷа ба татбиқи беҳтари қонунҳо ва таҳкими адолат дар ҷомеа мусоидат хоҳад кард. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, 22 ноябри соли 2024, Бӯстон, Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон, Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш.Хучанд 127 саҳифа.

Кумитаи тадорукот:

- Маҳмадалӣ Б.Н.- *ректори Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Ҷалилзода А.А.- *Директори МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”;*
Насриддинов З.З.- *муовини ректор оид ба корҳои таълим, муовини аввали Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Раҳимова Ш.К. - *сардори раёсати илм, инноватсия ва робитаҳои байналмилалӣ Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Мирпочоев Д.А.- *муовини директор оид ба илм ва муносибатҳои байналмилалӣ МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”;*
Исмоилова Д.М.- *декани факултети Тичорат, фаъолияти ғумрукӣ ва ҳуқуқи МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”;*
Раҳматова З.И.- *мудири шуъбаи илм ва инноватсияи МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”;*
Набиева М. А.- *мудири кафедраи ҳуқуқшиносии МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тичорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”;*
Муҳаммадиев А.Н.- *сардори шуъбаи робитаҳои байналмилалӣ Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон.*

Ҳайъати таҳририя:

Раҳимова Ш.К.
Муҳаммадиев А.Н.

Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бо қарори Шӯрои илмӣ-методи ДКМТ №011 аз 13.11.2024с. ба ҷоп тавсия карда шудааст.

Пешгуфтор

Соли 2024 дар Тоҷикистон ҳамчун Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон гардида, мақсад аз ин иқдом баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳоли, таҳкими эътибори қонун ва дастовардҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошад. Ҳадафи асосии ин иқдом — ташаккули як ҷомеаи ҳуқуқбунёд, ки шаҳрвандон дар он ба ҳуқуқи хеш эътиром гузоранд ва ҳуқуқҳои дигаронро ҳам эътиёт кунанд.

Дар замони муосир, ки ҷомеаҳо ба гузариш ва таҳаввулот назаррас рӯ ба рӯ мешаванд, афзудани маърифати ҳуқуқӣ барои ҳар як инсон ва тамоми ҷомеа муҳим аст. Аз ин рӯ, соли 2024, ки ба ин маънӣ номгузорӣ шуда, бо мақсади таълими ҳуқуқ ва баланд бардоштани ахлоқи ҳуқуқии шаҳрвандон эълон гардидааст.

Ҳадафҳои асосии Соли маърифати ҳуқуқӣ:

- 1. Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ:** Ин маърифати ҳуқуқӣ метавонад дар шакли гузаронидани семинарҳои симпозиумҳо ва курсҳои махсуси ҳуқуқӣ барои аҳоли, таҳияи мавод ва манбаъҳои ҳуқуқӣ ва ҷалби воситаҳои ахбори омма барои таълимоти қонун ва ҳуқуқ ба шаҳрвандон амалӣ гардад.
- 2. Таҳкими эътибори қонун ва назорати иҷрои он:** Муҳим аст, ки шаҳрвандон кӯшиш кунанд, ки ҳуқуқи хешро бишносанд ва кӯшиш кунанд, ки на танҳо дар қонун, балки дар амали худ низ онро эътиром гузоранд. Ин ба таҳкими фазои ҳуқуқӣ ва адолат дар кишвар мусоидат мекунад.
- 3. Мо роҳи рафъи хатогиҳои ҳуқуқӣ ва эҳтимолии камбудихоро меҷӯем:** Барои коҳиш додани хатогиҳои ҳуқуқӣ таҳсили дуруст дар истифодаи қонунҳо, бахши муҳими Соли маърифати ҳуқуқӣ ба шиносоии қонунҳо, ҳулосабарории дуруст ва таълимоти манфиатнок дахл дорад.
- 4. Дастгирии ҷавонҳо дар маълумотҳои ҳуқуқӣ:** Баргузори мушовараҳо, ворид кардани ҳуқуқи корбарӣ дар барномаҳои таълимӣ ва амалишавии нақшаҳои нав барои ояндаи қонун дар ҷанбаҳои ҷустуҷӯии ҷавонон барои кӯмак ба ҷомеа дар амалӣ кардани ахлоқи ҳуқуқӣ.

Натиҷаҳои интизорӣ:

Сатҳи маърифати ҳуқуқии мардум, махсусан ҷавонон ва коргарон, ба таври назаррас баланд хоҳад рафт. Ҳаққ ва озодиҳои инсонҳо бо риояи қонун ва мизони адолат мустақкам хоҳад шуд. Мардум ва ҷомеа ба эътироми қонун ва қонуншиканӣ низ бештар тавачҷӯх хоҳанд кард.

Хулоса:

Соли 2024 ҳамчун Соли Ҳуқуқӣ-Маърифатӣ нишонаи талоши густариши ахлоқи ҳуқуқӣ ва тарбияи маърифатӣ дар ҷомеа мебошад. Мақсад аз ин иқдом зиёд кардани фаҳмиши ҷомеа дар бораи ҳуқуқи хеш ва ҳуқуқи дигарон мебошад, ки дар натиҷа ба татбиқи беҳтари қонунҳо ва таҳкими адолат дар ҷомеа мусоидат хоҳад кард.

Ректори Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон
Маҳмадалӣ Бахтиёр Набӣ-доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Пешгуфтор

Қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 ба вуқӯъ пайваст, як рӯйдоди ниҳоят муҳим ва сарнавиштсоз дар таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ба ҳисоб меравад. Ин санади олии ҳуқуқӣ, ки баъди соҳибистиқлол гардидани кишвар қабул шуд, барои таҳкими пояҳои давлатдорӣ, рушди ҷомеаи демократӣ ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд нақши беназир дорад.

Аҳамияти қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин нуқтаҳои муҳим зоҳир мегардад:

1. Таъмини пояҳои давлатдорӣ мустақил. Конституция асосҳои сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии давлати Тоҷикистонро муайян намуд. Он шакли идораи ҷумҳуриро ба таври қатъӣ муқаррар сохт ва салоҳияти мақомоти гуногуни давлатиро, аз ҷумла Парлумон, Президент, Ҳукумат ва судҳоро мушаххас намуд;
2. Ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд. Конституция инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олий эътироф намуд. Ин ба он маъно аст, ки давлат ва тамоми мақомоти он вазифадоранд, ки ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрвандонро ҳифз кунанд;
3. Рушди ҷомеаи демократӣ. Конституция принципҳои демократӣ, аз қабили волоияти қонун, тақсмоти ҳокимият, плюрализм ва интихоботи озоду одилро муқаррар намуд;
4. Мусоидат ба рушди иқтисодӣ. Конституция моликияти хусусиро кафолат дод, ки ин барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодӣ муҳим аст;
5. Таҳкими сулҳу субот. Конституция мардуми Тоҷикистонро ба ягонагӣ, сулҳ ва дӯстӣ даъват намуд, ки дар шароити баъди ҷанги шаҳрвандӣ хеле муҳим буд.

Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалии имрӯза, ки таҳти унвони «Конституция - кафили ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд» гузаронида шуда истодааст, бахшида ба 30-юмин солгарди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли 2024 эълон шудани “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ташкил карда шуд. Имрӯзҳо дар тамоми кишварамон бахшида ба 30-юмин солгарди ин санади таърихӣ силсилачорбинӣҳо бо ифтихору эҳтироми хоса таҷлил шуда истодаанд, ки ин нишонаи пайдории давлатдорӣ, арҷгузорӣ ба қонун ва эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Конференсияи мазкур, ки бо иштироки олимону коршиносон ва мутахассисони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ баргузор гардид, имконият фароҳам овард, то ки масоили мубрами марбут ба Конституция, нақши он дар ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин дурнамои рушди қонунгузори милли мавриди баррасӣ қарор гиранд.

Умедворем, ки ин маҷмӯаи мақолаҳо на танҳо барои доираи васеи муҳаққиқон, ҳуқуқшиносон, кормандони мақомоти давлатӣ, устодони муассисаҳои таҳсилоти олий ва донишҷӯён, балки барои кулли шаҳрвандони кишвар, ки ба масъалаҳои ҳуқуқӣ ва конститусионӣ тавачҷӯҳдоранд, муфид хоҳад буд.

Директори МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд”

Ҷалилзода Абдурашит Абдукамол-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – КАФИЛИ ХУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН

Абдуллоев И.Р.

*номзади илмҳои таърих, дотсент Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон
ш. Бӯстон, к. А. Баротов №6, тел: 92 755 57 13,
E-mail: ikromabdulloev@mail.ru*

Эълони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо дошт, ки дар кишвар пеш аз ҳама ислоҳоти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ гузаронида шуда, ҷиҳатҳои ҳуқуқии он таъмин карда шавад. Зеро, чуноне ки аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бармеояд, бе ислоҳоти кулӣ давлати соҳибистиқлол пойдор буда наметавонад ва чунин давлатро ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намекунад.

Аз рӯзҳои аввали дар ҳаритаи ҷаҳон пайдо шудани Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон гузаронидани ислоҳот ба роҳ монда шуд, аммо муқовимату даргириҳои сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ то як андоза ба раванди ислоҳот монеъагӣ эҷод намуд. Новобаста аз ин, он тағироти куллии сиёсӣ иқтисодӣ, ки ба амал омада буд, тақозо дошт дигаргуниҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ қонунӣ гардонидани шавад.

Баъд аз соҳибистиқлол гаштани Тоҷикистон дар ҷумҳурӣ тадбирҳои мушаххас оид ба расмият даровардани санаду қонунҳои ҷадид андешида шуданд. Баъди Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор гардидани Ҳукумати конститусионӣ замина барои таҳия ва қабули Конститутсияи нав ба вуҷуд омад.

6 ноябри соли 1994 бори аввал дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон Конститутсияи давлати соҳибхитӣ Тоҷикистон ҳамчун қонуни олии кишвар ба тариқи раёти умумихалқӣ, аз тарафи халқ бо дарки масъулияти баланд баҳри наслҳои ҳозираву оянда қабул гардид. Ин ҳуҷҷати муқаддасу тақдирсоз ва ифодагари азму иродаи мардум роҳи минбаъдаи рушду такомули ҷомеаи моро муайян намуд ва заминаи устувори бунёди давлати демократӣ гардид. Халқи таърихан куҳанбунёди тоҷик бо қабули нахустин Конститутсияи даврони истиқлолият роҳи эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ҷомеаи шаҳрвандиро пеш гирифт.

Ҳанӯз дар суҳанрониҳои рӯзҳои аввали Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (сарвари давлат) интиҳоб гардиданашон Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баён намуда буданд, ки тарафдори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявӣ мебошанд.

Дар суҳанронии худ ба муносибати 15-умин солгарди қабули Конститутсияи Тоҷикистон Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон зикр намуда буданд, ки “таҳия, муҳокима ва қабули Конститутсияи давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон дар асл баъди Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ гардида, ҳамчун натиҷаи татбиқи қарорҳои таърихии он сурат гирифта буд”.

Моҳи июни соли 1993 аз тарафи Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таҳияи лоиҳаи Конститутсияи нав Комиссияи конститусионӣ ва гурӯҳи корӣ таъсис дода шуд, ки ин комиссия баъди омӯзиши қонунҳои асосии як чанд давлатҳои пешрафта, лоиҳаи Конститутсияро омода намуд. Лоиҳаи Конститутсия баъди муҳокимаи амиқу дақиқи Комиссияи конститусионӣ ва дар асоси Қарори Раёсати Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳокимаи умумихалқӣ тавсия гардид.

Қабули Конститутсия заминаи ворид шудани Тоҷикистон ба марҳилаи сифатан нави таърихи инкишофи давлатдорӣ буда, дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии кишвар давраи дигаргуниҳои куллиро оғоз намуд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон арзишҳои пешқадами сиёсӣ ҳуқуқии тамаддуни инсониро фаро гирифта, тавсифҳои

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

моҳиятии давлат ва дурнамои рушди ҷомеаро муайян менамояд. Конститутсия мазмуни демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлати Тоҷикистонро тасдиқ кардааст. Дар моддаи 1-и Конститутсия омадааст: “Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад”. Моҳияти демократии Конститутсияи Тоҷикистон, қабл аз ҳама дар эътироф гардидани халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ ифода меёбад.

Дар тӯли солҳои сипаришудаи истиқлолият дар амалӣ намудани моҳияти демократии давлатдорӣ Тоҷикистон қадамҳои устувор гузошта шуданд. Тағироте, ки дар ҷомеа рух медиҳанд, сари вақт ба ҳисоб гирифта шуда, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иловаҳо ва таҳрири нав дохил карда мешаванд. Дар роҳи дар амал татбиқ намудани ислоҳоти конститусионӣ 3 маротиба ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи раёпурсии умумихалқӣ тағироту иловаҳо ворид гардиданд: 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016. Дар асоси натиҷаи ин раёпурсиҳо низоми идоракунии давлатӣ минбаъд низ вобаста ба пешрафти ҷомеа такмил ва ба талабот мувофиқ гардонида шуд.

6 ноябри соли 1994 дар баробари қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси алтернативӣ баргузор гардид, ки дар он Эмомалӣ Раҳмон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардиданд. Дар давраҳои минбаъда, солҳои 1999, 2006, 2013, 2020 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун пешвои сиёсии тоҷикистониён Президенти Тоҷикистон интихоб гардиданд.

Боби 2-юми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фарогири моддаҳои 14-47 мебошад, ба масъалаҳои ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шуда, дар он нишон дода шудааст, ки “ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд”.

Ҳамин тавр, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи рушди ояндаи давлати соҳибистиқлоламонро муайян намуда, заминаҳои асосии сохтори давлатӣ ва низоми сиёсӣ ва иқтисодӣ ва ҳуқуқиро фароҳам овард, барои бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҷмиби минбаъдаи дастовардҳои истиқлолият пойдевори боэтимод гузошт.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик дар асри XX ва ибтидои асри XXI. – Душанбе, 2009. – С. 216.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Чилди даҳум. – Душанбе: “Ирфон”, 2011. – С. 200.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”, 2016. – С. 4.
4. Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан (первый созыв). Под общ. ред. Председателя Маджлиси Оли Республики Таджикистан С. Р. Раджабова. Сост. А. Шарипов. – Спб, 1998. – С. 67.
5. Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии (Парламенти) Ҷумҳурии Тоҷикистон (даъвати дуюм). Зери таҳрири умумии Раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Хайруллоев. Мураттиб А. Шарипов. М.: 2002. – С. 28-29.

ИСТОРИЯ ГОРНОГО ПРАВА В СССР И ТАДЖИКИСТАНЕ

Абдумажидов А., Рахимов Дж.Дж.

Горно - металлургический институт таджикистана

Горное право в СССР и Таджикистане, являясь составной частью правовой системы, определяло правила и нормы, регулирующие добычу полезных ископаемых, а также права и обязанности субъектов горной деятельности. Развитие горного права тесно связано с

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

процессами становления и индустриализации Советского Союза, а в Таджикистане — с активным развитием минеральных ресурсов в послевоенный период. История советского горного права началась с установления государственной монополии на природные ресурсы после Октябрьской революции 1917 года. Новое правительство национализировало недра и установило строгий государственный контроль за добычей полезных ископаемых, что стало основой советского горного права.

Первым шагом в области регулирования горного дела стал Декрет о земле от 26 октября (8 ноября) 1917 года, который провозгласил национализацию земель, включая недра, леса и воды. Это стало фундаментом для формирования системы социалистического права в отношении природных ресурсов, где недра стали общенародным достоянием. Впоследствии, в 1920 году, был принят Декрет Совета Народных Комиссаров «О недрах», который закрепил государственную собственность на полезные ископаемые и установил правила использования природных ресурсов.

В 1927 году был принят Кодекс законов о недрах РСФСР, который стал первой кодифицированной основой горного права СССР. В нем были установлены условия пользования недрами, требования к ведению геологоразведочных и добывающих работ, а также обязательства предприятий по охране окружающей среды. Этот Кодекс стал образцом для аналогичных нормативных актов в других республиках Советского Союза.

Период индустриализации в СССР (1930-е годы) привел к росту спроса на полезные ископаемые и ужесточению требований к добывающим предприятиям. В это время началась разработка крупных месторождений, и для обеспечения нужд тяжелой промышленности были введены нормы, которые способствовали росту объемов добычи. В этот период были также заложены принципы, которые позже лягут в основу экологических норм. Во время первых пятилеток государство расширило своё участие в горной промышленности, создавая специализированные ведомства и министерства для управления добывающими предприятиями. Были разработаны механизмы контроля качества добычи, соблюдения планов производства и требований безопасности. В этот период также появились специальные нормы, регулирующие использование рабочих ресурсов, а также внедрение инноваций и технологий. Для повышения эффективности и системности управления горной отраслью в 1935 году был принят ряд постановлений, регулирующих распределение и разработку месторождений. Государство активно использовало плановую систему и централизованный контроль, обеспечивая рациональное использование природных ресурсов. Эти нормативные акты также охватывали вопросы охраны труда, что было важной составляющей горного права того времени.

Горное право в Таджикской ССР развивалось в рамках правовой системы СССР, адаптируясь к специфике и потребностям республики. С начала 1930-х годов началась активная разработка минеральных ресурсов Таджикистана, что потребовало создания правовой базы для обеспечения эффективного использования недр республики.

Первым шагом в регулировании добычи полезных ископаемых в Таджикской ССР стало принятие аналогов Кодекса законов о недрах и других актов СССР. Эти нормы регулировали вопросы предоставления лицензий на разведку и добычу, вопросы земельных отношений и охраны природы. Таджикская ССР стала одним из центров добычи цветных металлов и урана, что способствовало развитию правового регулирования в этих сферах.

После Великой Отечественной войны началось активное восстановление и развитие экономики, что потребовало усиления роли горного права. В Таджикской ССР началось освоение месторождений, свинца и цинка, а также других ценных металлов, что привело к созданию дополнительных нормативных актов. Были введены новые правила,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚЗОИ ЗАМОН

регулирующие условия труда и охрану здоровья работников, а также меры по охране окружающей среды в горнодобывающих районах.

Все полезные ископаемые на территории СССР и Таджикской ССР находились в государственной собственности, что обеспечивало монополию государства на их разработку и использование. Лицензирование и распределение прав на пользование недрами полностью контролировались государственными органами, что исключало возможность частного владения ресурсами. Горное право в СССР основывалось на централизованном планировании, что позволило государству управлять добычей полезных ископаемых в рамках пятилетних планов. Государственные планы определяли объемы добычи, географические зоны освоения и распределение ресурсов, а также регулировали финансирование и снабжение предприятий. Советская правовая система подчиняла частные интересы общественным нуждам, что проявлялось в строгом регулировании недропользования и ответственности за нарушения. Например, предприятия, допустившие загрязнение окружающей среды или нарушение трудового законодательства, могли быть подвергнуты санкциям вплоть до уголовной ответственности.

С распадом СССР в 1991 году Таджикистан стал независимым Республика разработала собственное горное право, основываясь на международных стандартах и национальных интересах. Горное законодательство Таджикистана охватывает аспекты лицензирования, регулирования частных и иностранных инвестиций, экологической безопасности и социального обеспечения работников.

В 1994 году в Таджикистане был принят Закон о недрах, который стал основой горного права республики. В нем были закреплены основные принципы использования природных ресурсов, порядок лицензирования и меры по охране окружающей среды. Закон также открыл возможность для привлечения иностранных инвестиций, что стало важным шагом для развития горной промышленности страны. Также были приняты законы о драгоценных металлах, об угле, положение о лицензировании.

Заключение: История горного права в СССР и Таджикистане прошла долгий путь — от установления государственной монополии на недра до создания самостоятельного национального законодательства в условиях независимости. В СССР горное право обеспечивало централизованное планирование и контроль за добычей полезных ископаемых, что способствовало индустриализации и научно-техническому прогрессу. В Таджикистане же горное право адаптировалось к условиям независимости, сохраняя принципы государственной собственности и уделяя большее внимание экологической и социальной безопасности.

Список литературы:

1. Перчик А.И. «Горное право» Издательский дом Филология три, Москва 2002г.
2. Мельтунов В.Д., Горохов К.Д. «Основы горного права», Издательство проспект, 2023г.
3. Изюмов И.В., Карасев В.И. «Горное право» Издательство Право ТЭК» Москва 2010г.
4. Хайдаров Г.Х. «История Таджикской ССР» Издательство маориф Душанбе 1991г.

НАҚШИ ОИЛА ВА АРЗИШҶОИ ОН ДАР КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ахрорӣ Гулҷеҳрахон Усмонзода , н.и.ф., дотсенти

Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таҳкими пояҳои Истиқлолияти давлатӣ ва дар ин замина тақвият бахшидан ба дурнамои ташаққули соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлативу ҷамъиятӣ мусоидат намуда, ба марҳилаи сифатан нави

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

таърихи инкишофи давлати Тоҷикистон ва низоми қонунгузорӣ замина гузошт. Яъне Конститутсияи кишвар барои бунёди давлатдорӣ навини Тоҷикистон аҳамияти таърихию ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дорад ва он кишвари моро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаю иҷтимоӣ эълон дошта, барои таҳкими рукнҳои давлатдорӣ, пойдорӣ сулҳу ваҳдат, суботи сиёсӣ, амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат, рушди низоми ҳуқуқии мамлакат, таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, таъмини риояи ҳуқуқу озодиҳои инсону шаҳрванд ва муҳайё намудани фазои мусоид барои рушди озодонаи ҳар фард заминаи бозғамии ҳуқуқиро ба вуҷуд овард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон махсус ишора ба он менамоянд, ки «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - қонуни асосии давлат, унсурҳои марказии низоми ҳуқуқии кишвар, заминаи эҷод ва тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ, инчунин ҳуҷҷати созиши иҷтимоӣ, муайянсозандаи дурнамои пешрафти ҷомеа ва давлат мебошад».

Оила ҳамчун нигоҳбони анъанаҳо ва урфу одатҳо, чун ниҳоди асосии тарбияи ахлоқӣ, ҳамчун ҷузъи ибтидоии ҷомеа ва давлат дар тамоми халқҳо арзиши баланд дорад. Аз ин ҷост, ки дар моддаи 33-юми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба оила диққати хеле калон дода шудааст: “Давлат оиларо ҳамчун асоси ҷамъият ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавҳар баробар ҳуқуқанд. Бисёр никоҳӣ манъ аст”. Ба гуфти олимони “асосҳои аввалини тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ҷисмонӣ, ташаккули ҷамъияти оянда дар оила гузошта мешавад”[9,253].

Чи хеле ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суҳанронии худ қайд намуданд: “Вақте ки мову шумо фарзандро ба дунё меорем, яке аз вазифаҳои муқаддаси падару модар тарбия кардани фарзанд аст. Мо бояд босавод кунем, бо одобу ахлоқи ҳақиқат тарбия кунем, касбу ҳунар гиранд, илм омӯзанд, забон омӯзанд”[11,34]. Воқеан ҳам бе ҳамкории оила, мактаб ва ҷомеа ба натиҷаҳои ниҳонии назарраси тарбия расидан имконнопазир аст. Бесабаб Мавлавии бузург нафармудааст:

Ҳеч кас аз пеши худ чизе нашуд,

Ҳеч оҳан ханчари тезе нашуд.

Вазифаҳои асосиро дар оила падар ва модар иҷро мекунанд. Уҳдадорҳои падару модар дар тарбияи фарзанд ва ҳамзамон нигоҳубини волидон аз ҷониби фарзандон дар пирӣ аз меъёрҳои муҳими ахлоқии мо махсус мешавад. Махсусан, нақши оилаи устувор ҳамчун ҷузъи асосии ҷамъият дар тарбияи фарзанд басо муҳим мебошад. Падару модарон, ки сутуни хонавода ва ё оиларо ташкил медиҳанд, бояд ба таълим ва тарбияи фарзандон диққати доимӣ ва ҷиддӣ зоҳир намоянд. Дар ин замина мутафаккири бузурги асрҳои миёнаи тоҷик Муҳаммад Ғаззоли чунин гуфтааст: “Фарзанд амонат аст дар дасти падару модар ва дили поки фарзанд нафис асту нақшпазир, ҳар нақше, ки ба ӯ гузорӣ, чун мушк ба худ бигирад ва чун замин пок аст, ҳар тухме, ки дар вай бикорӣ, бирӯяд. Агар тухми хайру некӣ аст, ба саодати дину дунё расад ва падару модару муаллим дар он савоб шарик бошанд. Агар тухми бадӣ афканӣ ва ӯро ба ҳолаш гузорӣ, то ҳар чӣ хоҳад, кунад ва бо ҳар кӣ хоҳад, нишинад, ҳаргиз аз вай умеди некӣ накунӣ”.

Оила низоми мураккабест, ки тамоми унсурҳои он бо ҳам мувофиқу созгорона бояд фаъолият намоянд. Чунин фаъолияти созгору мақсаднокро маҳз сарвари оила таъмин карда метавонад, ки дорони қобилияти санъати идоракунист. Роҳбарӣ, идоракуни қори саҳлу осон нест, хусусан сарвари оила. Идоракунии оила аз шахс сифату фазилатҳои махсус ва масъулияти баланд тақозо дорад. Сарварон дар

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

оила вазифаҳои хеле муҳим ва гуногунро ба ҷо меоранд. Волидайн оиларо аз ҷиҳати моддӣ таъмин месозанд, молу сарвати онро ҳифз ва афзун менамоянд, фарзандон ва аҳли хонаводаро тарбияву таълим медиҳанд, аз риояи ҳаққу ҳуқуқи аҳли хонадон, вазъи рӯҳиву равонӣ, сихати онҳо, аз корубор, ниёзмандиҳои гуногунашон назорат мебаранд, каму кистии рӯзгорро рафъ менамоянд, пайваста баҳри бехбудии оила заҳмат мекашанд.

Тибқи таълимоти Абӯалӣ Сино доштани қобилияти идоракунии, хусни раёсату сиёсат барои ҳама, хоса барои сарварони оила зарур аст. Бинобар ин, онҳо бояд хирадманд, аз санъату илмҳои идоракунии, тарбия, рӯзгордорӣ, иқтисоду муҳосибот огоҳ бошанд. Волидайн бояд инсонҳои оқилу комил буда, пайваста дар тарбия ва такмили сурату сирати худ шугл варзанд. Инсон агар худшиносу худсоз бошад, худаширо ислоҳ ва идора карда тавонад, қобил аст, ки аз уҳдаи идораи оила барояд, метавонад корхона, муассиса ва дигар ташкилотро роҳбарӣ намояд.

Ба гуфти донишманд Мирбобоев М. “кори тарбия хеле нозук ва мураккаб аст ва дар ин ҷабҳа намунаи ибрат аз омил ва шартҳои асосиву муҳимтарини он маҳсуб меёбад. Бинобар ин, сарвари оила натавонад оини рӯзгордорӣ, илми тарбияро бояд хуб донад, балки худааш аз ҳама ҷиҳат намунаи ибрат бошад. Пайваста маънавияту ахлоқи худро такмил диҳад, дорои фазилатҳои хирадмандӣ, покӣ, далериву адлу инсоф, раҳму шафқат, одамгарӣ ва дигар сифатҳои воло бошад, зеро аҳли оила, фарзандон аз хурдӣ ба падару модар дар ҳама қор, чи дар қорбариву чи дар одобу рафтор тақлид ва пайравӣ намояд”[6,48].

Таҷрибаи ҳаёт нишон медиҳад, ки аз идоракунии хубу уҳдабароёна сатҳу сифати зиндагии аҳли хонадон, буҷаи оила, таълиму тарбия ва рушди ҳамаҷонибаи манзил алоқаманд аст. Сарвари оила аз рафти хонишу таълими фарзандон дар мактабу хунаристон, донишкадаю донишгоҳҳо, вазъи моддиву иқтисодӣ, муҳити ахлоқиву равонӣ, рӯҳия ва рафтори ҳар як аъзои он огоҳу боҳабар бошад, набзи оиларо хуб эҳсос намояд. Вай бояд мусоидат кунад, ки тамоми рукну унсурҳо бо ҳам мувофиқ ва созгоруна фаъолият намоянд. Сарвари оила бояд ба он эътибор диҳад, ки муомилаву муоширати аҳли байт солим бошад. Чун носозие дар байнашон рух диҳад, онҳоро ба муросо андозад, ё дигар норасоие ба назар расад, ҳамоно ислоҳ намояд ва монанди инҳо. Фарзандон вақте ба камол мерасанд, ба онҳо на танҳо чун ба фарзанд, балки ҳамчун ба хоҳару додар, рафиқу дӯст мебаранд муносибат кард.

Волидайн оиларо бояд якҷоя, бо маслиҳату машварат идора намоянд. Фарзандонро дар руҳияи одамияту инсондӯстӣ, эҳтироми калонсолон тарбия кунанд. Дар тарбия якдилу якҷиҳату яқсон бошанд. Муносибати байни зану шавҳар барои аҳли хонадон бояд ибратомӯз бошад. Онҳо ба якдигар ҳамеша мутаваҷҷеҳ, аз дарду ғами ҳамдигар огоҳ ва самимият дошта бошанд. Ҳар қадар ба ҳам ғамхору меҳрубонӣ намоянд, ҳамон андоза ғайзу нусрати оила ва баракати умр афзун мегардад. Зеро “устувор ё ноустувор ташаккул ёфтани ҷавонон маҳз аз оила вобаста аст”[14,195].

Фаъолияти якҷояи меҳнатии падару модарон ва бачагон дар оила, ба меҳнати умумии оилавӣ ҷалб карда шудани ҳар як аъзои оила, оқилона тақсим намудани меҳнат байни хурдону калонсолон, писару духтар ва якҷоя қор қардан (ҳашар қарда рӯбучинкунӣ, тайёр қардани ҷои истиқомат барои зимистон, таъмири хона, ба тартиб овардани китобхона, ба ҳар як аъзои оила тайёр қардани либосҳои мавсимӣ ва ғ.) назар ба суҳбату насихатгӯиҳои махсуси тарбиявӣ пурсамартар мебошанд. Комебиҳои дар истеҳсолот, дар фаъолияти меҳнатӣ ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ ба даст овардаи худро ба фарзандон гуфта истодану дар айни ҳол аз муваффақиятҳои дар хонишу меҳнат доштаи онҳо огоҳ будан, махсусан аз қору бори фаъолияти ҷамъиятии онҳо дар донишгоҳ пурсида истодан муҳимтарин талаботи самаранокии тарбияи оилавӣ мебошад.

Ба вучуд овардани муносибатҳои хуб дар оила - рафоқат, шавқу содиқона иштирок қардан дар ҳаёти аъзоёни оила, ҳамдигарро фаҳмидани падарону модарон,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

дӯстӣ ва ҳамдигарро эҳтиром кардани калонсолону хурдон, бародарии ҳақиқии байни бачагон боиси ташаккули сифатҳои ахлоқии онҳо мегардад. Ба вучуд овардани муҳити хуб дар оила яке аз мураккабтарин масъалаҳои тарбияи муосир ба шумор меравад.

Дар тарбияи фарзандон иштирок кардани куҳансолон ҳатмӣ ва зарур бошад ҳам, вале онҳо ҳеч вақт дар таъсири тарбияи нақши падару модарро ба ҷо оварда наметавонанд. В.А.Сухомлинский таъсири тарбиявии оилавино ба қувваи пурасаре монанд карда буд, ки зебоҳои инсониро тавлид месозад. Ин қувва дар ҳар як оила танҳо дар ҳамон шароитҳо имконпазир мегардад, ки дар онҳо талаботҳои асосии педагогӣ риоя карда шаванд. Ҳамин сабаб буд, ки дар ҷомеаи мо чанд сол қабл амалҳои номатлуби ҳуқуқвайронкунию ҷиноятӣ бештар аз ҷониби наврасону ҷавонон содир мегардид ва дар ин росто каммасъулияти баъзе аз падару модар ва омӯзгорон низ ба назар мерасид. Барои несту нобуд сохтани мушкилиҳои дар ин самт ҷойдошта ва садди роҳи ин падидаи номатлубро гирифтани, инчунин ҷавонону наврасонро дар рӯҳияи ватандӯстию ватанпарастӣ тарбия намудан ва ба хоҳири боз ҳам баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, худшиносиву ҳудогоҳӣ, эҳтироми арзишҳои милливу умумибашарӣ, риояи меъёрҳои одоби ахлоқи ҳамида, омода намудани фарзандон ба ҳаёти мустакилона ва ба роҳи рост хидоят намудани фарзандонамон дар мамлакат Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» қабул гардид.

Нақши калидӣ дар тарбия ва мабдаи фарҳанги педагогии қадим ба модар мансубият дорад. Тавре ки А.Л.Бугаева қайд мекунад: “амалҳои аввалини педагогӣ, албатта, алоқаи ҷисмонӣ ва маънавии модару кӯдак мебошанд. Табиист, ки ин асосан ба синни кӯдакӣ тааллуқ дорад, дар марҳилаҳои минбаъдаи инкишофи кӯдак нақши падар афзун мешавад”[1,75].

Дар анъанаҳои аксарияти халқҳои Осиёи Марказӣ, алалхусус барои онҳое, ки пайрави дини ислом ҳастанд, вазифаи падар дар тарбияи писар аз хурдсолӣ то охири ҳаёт муҳим буда, модар дар тарбияи писар нақши назаррас дорад, аммо диққату кӯшиши асосиро ба тарбия ва омодагии духтарон медиҳад. Дар тарбияи фарзанд таъсири падар ноғузир аст ва ӯ бояд дар нигоҳубини кӯдак мададгори модар бошад. Фарзанд дар мард ҳиссиёт ва меҳри падариро ба вучуд оварда, сабаби афзоиши ҳислатҳои зиёди ӯ мегардад. Кӯдак дар заминаи муҳаббати модар, намунаи муҳаббати дигар одамонро мебинад. Фикрҳои дар бораи тарбияи дурусти фарзанд ханӯз то пайдоиши педагогикаи илмӣ дар педагогикаи халқӣ пайдо гардида, дар ҳаёту ҷамъият мақоми хосае доштанд. Далели ин фикр гуфторҳои ва панду ҳикматҳои халқӣ мебошанд: “Фарзанд азиз, одобаш аз вай азизтар”, “Бача - лой, оча - кулол”, “Фарзанди хуб боғи падар, фарзанди бад доғи падар”, “Бачаи нағз раҳмат мебиёрад, бачаи бад - лаънат”[3,195]. Падару модар бо орзуи умеди неки оянда ба тарбияи фарзанд машғул шуда, дар роҳи ба камол расонидани вай азобу машаққати зиёдеро аз сар мегузаронанд. Барои он ки тарбияи кӯдак дар оила дуруст монда шавад, падару модар бояд ҳуқуқи вазифаҳои худ ва фарзандро донанд. Дар панду ҳикматҳои мутафаккирони тоҷику форс ва гуфторҳои мардумӣ хуб гуфта шудааст, ки дуруст тарбия кардани фарзандро аз хурдсолӣ сар кардан лозим аст, зеро таъсири он дар синну соли кӯдакӣ зиёд аст. Масалан, Саъдии Шерозӣ гуфтааст: “Дар хурдӣ таъсири тарбия бештар шавад, аз он ки дар бузургӣ”, “Вақти таълиму адаб тифлӣ аст”[10,235].

Донишманди тоҷик М.Орифӣ низ бар ин ақида аст, ки “дар одам ҳислатҳои хубро дар бачагӣ тарбия кардан осонтар аст”[7,14]. Дар педагогикаи мардумӣ оид ба ин масъала чунин зарбулмасалҳо мавҷуданд: “Дар бачагӣ хондан - нақш ба санг мондан”, “Химча дар тариаш ҳам мешавад”, “Соле, ки нақӯст, аз баҳораш маълум”[3,119].

Педагогикаи мардумӣ дар асоси ғояҳои ахлоқии тарбия бунёд ёфтааст, ки он дар осори шиғоҳии халқ инъикос ёфтааст. Дар зарбулмасалу мақолҳо, дostonҳо,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ривоятҳо, хусусан дар афсонаҳои сершуморе, ки дар онҳо муборизаи некӣ нисбати бадӣ махсусан ба чашм мерасад, ба тарбияи ахлоқии фарзандон диққати махсус дода мешавад. Дар асари худ «Гуманизми педагогикаи халқӣ ва таъсири он ба инкишофи фарҳанги педагогӣ» Стелмахович М.И. менависад, ки “дар зарбулмасалҳо муҳаббати падару модарон ба фарзанд, муҳаббати беканори модарона ва дили меҳрубони модар зиёд ифода шудааст”[12,75]. Вобаста ба ин дар эҷодиёти даҳонакии халқ чунин омадааст: “Гиряи кӯдаку дили гирёни модар” “Дили модар аз офтоб гармтар аст”, “Ғамхории модарон дар оташ намесӯзад ва дар об ғарқ намешавад”, “Модар кӯдаконро меҳӯронад, мисли он, ки замин одамнро”, “Духтар чӣ гуна, модар намуна”, “Аз фарзанд бехтар неъмате нест”, “Фарзанд –лаззати умр”, “Асал ширин, аз асал ҳам бача ширин” ва монанди инҳо”[3,119].

Моҳияти инсондӯстонаи тарбия, ки ба фарҳанги этнопедагогии ҳамаи халқҳо хос аст, пеш аз ҳама бо муҳаббати ирсӣ нисбати кӯдак алоқаманд аст. Табиист, ки кӯдак ҳангоми муносибат ва муомила бо наздикони худ ва дигарон кӯшиш менамояд, ки коида, расму анъана ва одатҳои риоя намояд, ки барои аҷдодони ӯ, қабила ё одамони дар ҳамон мавзё сукунатдошта муқаррар гардида буд.

Дар тарбияи анъанавии халқӣ тоҷик аз он, ки волидайн фарзандонро чӣ тавр тарбия мекунанд, мардум ба волидайн баҳо медиҳанд, номи неки онҳоро ёдовар мешаванд. Бехуда нест, ки шахси бегонаро бо чунин суханҳо пешвоз мегиранд: “Исми шарифатон чист, шумо аз кадом қавму авлод ҳастед, қиблагоҳатон ва модаратон кистанд?” Дар расму оини халқӣ тоҷик анъана шудааст, ки дар тарбияи фарзандон, дар баробари волидайн бобою модаркалонҳо, тамоми авлод ӯҳдадор мебошанд. Агар калонсолон ба кӯдак бо ягон хоҳиш муроҷиат кунанд, аввал мепурсанд: “Ту писари кӣ ҳастӣ? Аз кадом авлод?” Ва ҳангоми иҷро нашудани супориш илова мекунанд: “Оё чунин падари хуб дар ҳақиқат чунин писари ноӯҳдабаро дорад?” ва ё “Ман медонистам, ки ин гуна падар танҳо писари хуб дорад”, “Фарзанди нек ҷонишини падар мешавад”, “Писари некнаҷод ҳамеша аз падари худ ибрат мегирад” ва монанди инҳо.

Дар фарҳанги этнопедагогии тоҷикон ба муносибати фарзанд нисбати падару модар аҳамияти муҳим дода мешавад. Дар хонаводаи тоҷикон ин як анъанаи муқаддас аст. Ба гуфти донишмандон “фарзандоне, ки падару модарро бо самимияти том дӯст намедоранд, иззату ҳурмат намекунанд, ҳеч гоҳ шахси солимақлу арзандаи миллату ҷамъият намегарданд”[9,252]. Ин муносибат ҳамчун вазифаи муқаддас дар китоби “Қуръон” низ дарҷ шудааст. Масоили дигаре, ки барои рушди оилаи солим муҳим аст, панду насиҳати калонсолон, падарбузургу модаркалонҳои хонавода мебошад. Оилае, ки дар он шахсони калонсолу ботаҷриба умр ба сар мебаранд, барои ҳалли масъалаҳои зиёд кӯмаки онҳо ба мушоҳида мерасад. Дар урфият мегӯянд: «Духтаре, ки дар назди модаркалон ба воя мерасад, тарбияи хуб мегирад». Дар ҳақиқат, дар ҳалли муаммоҳои зиёд – тарбияи фарзанд, одобу ахлоқи ӯ, тарзи либоспӯшӣ, оиладорӣ, ҳунармандӣ, касбомӯзӣ ва дигар намуди машғулиятҳо нақши шахсони рӯзгордидаи хонавода калон аст. Онҳо бо овардани мисолҳо аз таҷрибаи бойи худ, таҳаммул ва тоқатпазирӣ дар лаҳзаҳои душвори зиндагӣ, баланд бардоштани сатҳи зист ва иқтисодиёти хонавода бо меҳнати ҳалол метавонанд ҷавонро аз хатогиҳо боздоранд ва боиси пойдор гардидани оилаҳои ҷавон гарданд. Оилаи хешти хонае мебошад, ки қач ё нодуруст гузоштани он боиси ноустувории бино мегардад.

Дар замони хеш К.Д.Ушинский бобою бибиро, умуман пиронсолонро шахсони ботаҷриба ва донандаи нозуқиҳои тарбия ном бурдааст. Дар ташаккули шахсиятҳои барҷастаи бисёр бобою бибихо, пиронсолон дар оила таъсири бузурге гузоштаанд

Эҳтиром ба пиронсолон, ки дар педагогикаи халқӣ тоҷик анъана шудааст, дар оила аз синни хурдсолӣ тарбия дода мешавад. Ҳисси эҳтиром, алалхусус ба калонсолон дар фарҳанги ҳамаи халқҳои ҷаҳон сарвати бебаҳо маҳсуб мешавад. Ин

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

чо бояд хусусияти тарбияи ҳисси эҳтиром нисбати пиронсолон дар хонаводаҳои тоҷик ҳамчун яке аз шартҳои муҳимтарини маънавият қайд карда шавад. Дар оилаи тоҷикон эҳтиром нисбати падару модар ва калонсолон ҳамчун муҳимтарин вазифаи шахс эътироф карда мешавад.

Унсурмаолии Кайковус дар асараш “Қобуснома”, дар боби “Андар шинохтани ҳаққи падару модар” муносибати фарзандро нисбати падару модар чунин муайян гардидааст: “Пас ҳаққи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ, аз рӯи хираду мардумӣ бингар, ки падару модар манбаи некиву асли парвариши нафси туанд. Неки муқаддамтар аз ҳама бо кӣ бояд кард? Дар ҳаққи падару модар”, “Падару модар баҳо надоранд, тиллою нуқра кӯҳнагӣ”[2,26].

Дар хонаводаи тоҷикон донишмандони номи ҳафт авлоди падару модари худ анъана шудааст. Ба фарзандон аз хурдсолӣ таъкид карда мешавад, ки шахсони куҳансол дар хонавода дар мақоми махсус қарор доранд. Мардум мегӯянд: “Дар ин хонавода ҳамеша ободӣ хоҳад буд”. Сабаби ободӣ дар он аст, ки дар хона одамони куҳансол ҳастанд. Онҳо дар симои худ тавфиқ, яъне оромӣ, хирад, хушбахтиро инъикос мекунанд. Аз ин рӯ, анъанаи мазкур моҳияти умумӣ ва ҳатмиро пайдо кардааст.

Муҳити оила, симои ахлоқӣ ва маънавии он, расму одатҳои оила, анъана ва ҳислатҳои он аз ҳамдигар фарқ мекунанд. “Чунки ҳар як оила намунаи суннатҳои беҳтарини гузаштагонӣ худро ҳифз менамояд ва онро идома медиҳад”[8,21].

Дар педагогикаи этникии халқи тоҷик ба тарбияи меҳнатии фарзандон дар оила тавачҷуҳӣ асосӣ дода мешавад. Аввал дар оила, баъдан дар ҷомеа муносибатҳои асосии байни одамон дар ҷараёни меҳнат ташаккул меёбанд. Зеро “меҳнатдӯстӣ ҳисси эҳтиром ба одамон, муносибати эҳтиёткорона ба натиҷаи меҳнати онҳо ва нафъовариро афзун менамояд, маҳорати кориро инкишоф медиҳад, дар фаъолияти касбӣ қомебиҳо меоварад, боварӣ ба худ ва оромии равшанро ба вучуд оварда, муносибати шахсро ба атрофиён мусбат мегардонад”[13,73]. Ниёғони мо вазифаҳои тарбиявии худро хуб дарк мекарданд. М.Орифӣ дар асари худ “Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик” қайд мекунанд, ки “калонсолон ба бачагон меҳнат, ҳосил намудани маҳорат ва малақаҳои меҳнатиро ёд дода, онҳоро бо зиндагӣ, урфу одатҳо, маросиму қоидаҳои динӣ ва меъёрҳои рафтори одамони ҳамон замон шинос мекардагӣ шуданд”[7,8].

Асоси педагогикаи этникиро анъанаҳои тарбиявӣ ташкил медиҳанд, ки ҳамчун воситаи ҳифз, тақомул ва тақвияти арзишҳои ахлоқӣ баромад менамоянд. Тавассути онҳо аз насли калонсол ба насли ҷавон меъёрҳои рафтори инсон, нерӯи зеҳнӣ ва эҷодӣ, талаботҳои нисбати шахсият интиқол меёбанд. Дар таҷрибаи тарбиявии насли калонсол анъанае вобаста ба эҳтироми ниёгон ва иззату арҷгузорӣ ба қавму авлоди худ бо донишмандони таърихи ниёгон, решаҳои авлодии худ, инчунин ривоятҳои анъанаҳои марбут ба аъмоли неки гузаштагонӣ худ мушоҳида мешавад. Муҳаббат ба ниёғони худ барои шинохтани ҷаҳон, тақомули шахсӣ, саҳми муайян доштан дар баланд бардоштани мақоми авлод тавассути тарбияи маънавий, таҳсил, тақмили шахсият кӯмак мерасонад. Чунин дилбастагӣ ба ниёгон, ба хонаи падар, ба оила дар ташаккули ҳисси ватандӯстӣ, эҳтиром нисбати авлод, сокинони ҷомеа ва дигар миллатҳои мусоидат мекунанд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик - дар насли наврас ва ҷавонон тарбия кардани кӯшиши ба наслҳои нав мерос гузоштани таҷрибаи мусбӣи ҷамъшуда мебошад. Дар рафти таъсиррасонӣ ба шахсият, одатан чунин мегӯянд: “Вақте ки мо хурд будем, моро калонсолон тарбия медоданд. Шумо ба камол мерасед, ба фарзандони худ анъанаҳои беҳтаринро мерос мегузored”. Ба туфайли чунин муносибат нисбати тарбияи фарҳанги педагогии ниёғонамон бо расму анъанаҳои ба худ хос то замони мо омада расидаанд. Ба рушд ва ташаккули анъанаҳо, урфу одатҳои оила ва муносибатҳои хонаводагӣ низ таъсир мерасонанд. Чун анъана, аъзоёни

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

калонтарини оила - бобою бибӣ натанҳо ба фарзандони калонсоли худ, ки аллакай волидайн шудаанд, балки ба наберагон ва аберагонашон низ таъсир мерасонанд. Дигар ҳешовандон низ худро дар тарбияи фарзандон ва омода кардани онҳо ба ҳаёти оянда масъул меҳисобанд. Ҳадафи асосии калонсолон тарбияи ахлоқии ҷавонон аз синни хурдӣ ва омодакунии онҳо барои ҳаёти мустақилона мебошад. Зеро “барои тарбия ва камолоти ҷунин насл миллати мо тамоми асосҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва тарбиявиро доро мебошад. Анъанаҳо, расму ойин, ки дар давоми асрҳо суфта шудаанд, барои тарбияи насли оянда пойдевори қавӣ мебошанд”[5,207].

Мутаассифона, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир сатҳи тарбияи ҷавонон то андозае паст рафтааст ва баъзе падару модарон ба ин масъалаи ҳаётан муҳим безътиной зоҳир мекунанд. Коста гардидани ахлоқи қисме аз наврасону ҷавонон, ҷалб гардидани онҳо ба ҳар гуна ҳаракату равияҳои бегона ва ба ҷинояткорӣ даст задани иддае аз онҳо, пеш аз ҳама, натиҷаи беаҳамиятӣ ва бемасъулияти падару модарон ва омӯзгорон мебошад. Таълиму тарбия дар пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ: оила, муассисаи таълимӣ ва ҷомеа рӯҳу равони воқеӣ пайдо мекунад. Аммо ба ин се ниҳод муҳити атроф ва фазои иттилоотӣ, ки дар натиҷаи раванди ҷаҳонишавӣ вусъати азиме пайдо кардааст, таъсири зиёд мерасонад. Фаромӯш набояд кард, ки тарбияи ҷавонон самти муҳими ғайолияти муассисаи таълимӣ низ мебошад. Мутаассифона, имрӯз баъзе падару модарон барои ба таълиму тарбия фаро гирифтани фарзандони худ монев мешаванд ва нисбати ҳаёту зиндагии онҳо беаҳамиятӣ зоҳир мекунанд. Тадқиқотҳо нишон додаанд, ки ба истиснои баъзе ҳодисаҳои номатлуб сабаби асосии бемуваффақияти тарбияи оилавӣ аз сушт будани мавқеи педагогии калонсолон иборат аст.

Сабаби дигари камбудии тарбияи оилавӣ, ки раванди тарбияро хеле душвор мегардонад, аз он иборат аст, ки ҷавонон аз ҳад зиёд худбин ба воя расидаанд. Ин аз он ҷиҳат рӯй медиҳад, ки падару модарон фарзандони худро аз ҳад зиёд дӯстдорӣ карда, ҳама гуна гуноҳи онҳоро мебахшанд. Ҳар чӣ ки онҳо хоҳанд, муҳайё мекунанд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки бачагонашон азоб накашанд, маҳрумиятҳоро набинанд. Ин муносибати падару модарон ба дараҷае оварда мерасонад, ки бача дар оила танҳо худбин ба воя мерасад.

Камбудии тарбияи оилавӣ аз он иборат аст, ки байни падару модарон ё ки шахсони куҳансоли оила (модаркалон, бобо) нисбат ба ҷавон муносибати якхела дида намешавад. Сахтгирӣ ва серталабии яке бо меҳрубониву навозишҳои дигаре иваз мешаванд. Пурра бемасъулият будани падару модарон ба тарбияи фарзанд ҳам яке аз сабабҳои бемуваффақияти тарбияи оилавӣ мебошад. Агар падару модарон ба ҳонишу қорҳои ҷамъиятӣ ва ба олами ботинии фарзанд фориғболӣ кунанд, он гоҳ фарзанд маҷбур мешавад, ки майлу хоҳишҳои маънавии дар худ пайдо шударо берун аз хона бо ёрии воқеаҳои тасодуфиву рафиқона ҳархела қонеъ гардонад. Ҷунин ҳолатҳо боиси вайрон шудани тарбияи ҷавонон мегардад. Ҳоло хеле маъмул шудааст, ки падару модарони ҷавон кӯшиш мекунанд, ки ташвиши тарбияи фарзандони худро ба гардани куҳансолон бор кунанд.

Ҳамин тавр, мо арзишҳои асосии тарбияи оилавиро дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик, дар нуктаҳои зерин қайд менамоем:

- дар фарҳанги этнопедагогии мардуми тоҷик оила ҳамчун ниғаҳбони анъана ва урфу одатҳо, пайвандкунандаи байни наслҳо, ҳамчун «мактаби хонаводагӣ»-и таълиму тарбияи насли ҷавон, ки дар он ҷо фазои тарбияи меҳнатӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ ҳукмрон аст, мавқеи муҳимро ишғол менамояд;

- тавачҷӯҳи аҳли оила, ҳама ҳешовандон ва ҷомеа ба тарбияи фарзанд ва омода кардани ӯ ба ҳаёт мебошад. Муҳити инсондӯстона, ғайолият ва бозӣ, барвақт ба меҳнат ҷалб намудан, ҷудокунии шуғл тибқи ҷинс ва синнусол, роҳнамоии тарбия аз ҷониби калонсолон, ки таҷрибаи зиёди ҳаётӣ доранд, барои омода кардани ҷавонон

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

- ба ҳаёти оилавии мустақилона кӯмак мерасонанд;
- дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик нисбати тарбияи эҳтиром ба пиронсолон, муҳаббат ба фарзандон, муносибати хайрхоҳона дар оила тавачҷӯҳи зиёд зоҳир мешавад;
  - дар фарҳанги этнопедагогии халқи тоҷик ба тарбияи муҳаббат нисбати хонаи худ, авлод, зодгоҳ, Ватан ва тарбияи меҳанпарастии ҷавонон тавачҷӯҳу макоми хоса дода мешавад;
  - дар педагогикаи этникии халқи тоҷик ба тарбияи меҳнатӣ дар оила тавачҷӯҳи асосӣ дода мешавад, зеро тавассути меҳнат хислатҳои мусбӣи шахс ташаккул меёбанд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Бугаева А.Л. Традиционная педагогическая культура народов Севера/ А.Л.Бугаева. Дисс. докт. пед. наук. - М., 1996. -С.75
2. Кайковус У. Қобуснома /У. Кайковус.-Душанбе, 2014. -192с.
3. Калонтаров Я.И. Панду ҳикмати се халқ. Мудрость трех народов. Уч халқнинг ҳикматлари (зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикӣ, ўзбекӣ, русӣ дар муқоиса)/Я.И. Калонтаров.-Душанбе: Адиб, 1989.-432с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд". Душанбе, 2010. – 31с.
5. Лутфуллоев М. Осор. Ҷ.5. Инсон ва тарбия / М.Лутфуллоев. – Душанбе: Собириён, 2013. -464с.
6. Мирбобоев М., Рустамова Ф. Ахлоқ ва одоби муошират/ М.Мирбобоев, Ф.Рустамова. - Хучанд, 2018.-120с.
7. Орифӣ М.Аз таърихи афкори педагогии халқи тоҷик/М.Орифӣ.-Душанбе,1962.-143с.
8. Раҳимов Б., Нуров А. Педагогикаи этникӣ ва халқии мардуми тоҷик/Б.Раҳимов, А.Нуров.- Душанбе: Шарқи озод, 2008. -295 с.
9. Расулов Д., Сайидахмадов Л., Ғаффоров А. Педагогика (назарияи тарбия) /Д.Расулов, Л.Сайидахмадов, А.Ғаффоров. -Душанбе: Маориф, 2009. -268с.
10. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт. Ҷилди 4. -Душанбе: Адиб, 1990. -303с.
11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо Ғафолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. Кохи Ваҳдат, 9 март соли 2024.-Душанбе: “Шарқи озод”, 2024. -64с.
12. Стельмахович М.И. Народная педагогика /М.И. Стельмахович. - Киев, 1985. -100с.
13. Файзуллоева М.Ш., Ғаффорова З.А. Оила ва этикаи оиладорӣ/ М.Ш. Файзуллоева, З.А. Ғаффорова.-Хучанд, 2016.-165 с.
14. Ҳодибоев Ф.А. Ҷавонон ва оиладорӣ: Пешвои миллат ва таҳқиқи муаммоҳои иҷтимоӣ/Ф.А.Ҳодибоев.-Хучанд:Нури маърифат, 2020.-212 с.

КОНИ КӢҲИ ЛАЪЛИ БАДАҲШОН АҲАМИЯТ ВА ҚОНУНИЯТҲОИ ПАЙДОИШИ ОН

Ғуломҳайдарова Х.М.

Донишқадаки кӢҲию металлургии Тоҷикистон

Кони қадимаи КӢҲи Лаъл дар соҳили рости дарёи Панҷ дар ҳудуди ноҳияи Ишқошими вилояти Бадахшони Тоҷикистон дар қанори шарқии кишлоқи КӢҲилаъл дар байни деҳаи Андароб ва Сист ҷойгир шудааст. Дар асрҳои миёна КӢҲи Лаъл бузургтарин қони лаълу сангҳои дигари қиматбаҳо дар минтақа шинохта мешуд ва сангҳои тоҷи подшоҳону амирон ва маликаҳову шохдӯхтарони давр, аз ҷумла Темуриён ва Муғулшоҳиёнро зеб меод. “Шпинели Ҳоуп” ба сари худ як таърихи ҷолиб дорад. Ин сарсӯзан дар асри 19 ба маҷмӯаи бонқдор ва ашрофи маъруфи бритониёӣ Ҳенри Ҳоуп афтод. Ҳоуп дар маҷмӯааш беш аз 700 санги нодирро ҷамъ оварда буд, ки маъруфтаринҳояш дар баробари “Шпинели Ҳоуп” ҳамчунин зумуруди тоҷи султони Майсур, “Садафи Ҳоуп” – бузургтарин садафи замони худ – ва “Алмоси Ҳоуп” аст, ки ҳоло

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

дар захираи Осорхонаи таърихи табиӣ Амрико дар Вошингтон қарор дорад. Тавлидоти имрӯзаи Кӯҳи Лаъл.

Расми 1. Намудҳои лаъл

Баъди даргузашти Ҳенри Ҳоуп дар соли 1839 байни ворисонаш барои мероси ӯ, аз ҷумла барои маҷмӯаи сангҳои нодираш, муборизаи шадида сурат гирифт. Дар ниҳоят 8 санги пурбаҳотарин аз ин маҷмӯа, бо шумули “Шпинели Ҳоуп” ва “Алмоси Ҳоуп” ба яке аз фарзандони ин сармоядор расид. Вале дар ибтидои асри 20 яке аз авлоди Ҳоуп ин доройҳои меросиро дар бозии қимор бохт ва барои пардохтани қарзҳои маҷбур шуд, дар соли 1917 аз тариқи Кохи музоядаҳои “Christi’s” ин сангҳои қиматбаҳо, аз ҷумла “Шпинели Ҳоуп”-ро бифурӯшад. Ин санг боз чанд бори дигар аз даст ба даст гузашт ва дар ниҳоят ба леди Маунт Стефен, яке аз дугонаҳои малика Мери расид. Акнун яке аз авлоди ҳамин ашрофхонуми бритониёӣ “Шпинели Ҳоуп”-ро дигарбора ба фурӯш гузоштааст. Эмили Барбер мегӯяд, “ин санги лаъл нафақат таъриху тарҷумаи ҳоли беназир дорад, балки ба сари худ як санги нотакрор аст. Он 2,5 сантиметр бар ва 50 қирот вазн дорад. “Шпинели Ҳоуп” дар маҷмӯаи ӯ дар радифи бебаҳотарин сангҳо, аз ҷумла дар бари “Алмоси Ҳоуп” нигоҳ дошта мешуд. Ин худ баёнгари он аст, ки Ҳенри Ҳоуп ин санги лаълро баҳои хеле баланд меод.” Сангҳои қиматбаҳои Бадахшон, аз ҷумла лаълу ёқут, аз қадим таваҷҷӯҳи дӯстдорони сангу ҷавоҳироти зебор ба ин минтақаи кӯҳистон ҷалб мекард.

*Ба аслу насл зи шоҳони мулки Шӯғномам,
Чу лаъл ҷою макон аст дар Бадахшонам.*

Истихроҷи сангҳои қиматбаҳо имрӯз низ як бахши умдаи иқтисоди вилояти Бадахшони Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Ҳоло танҳо аз кони Кӯҳи Лаъл солона то 3 кило лаъл ба даст меояд, ки нархаш дар бозор то 5 миллион доллар баровард мешавад. Тоҷикистон дар соли 2014 аз ҳисоби содироти сангҳо ва фулузоти қиматбаҳо 127 миллион доллар ба даст овардааст. Вале ин омори он сангҳои қиматбаҳои Бадахшонро, ки бо роҳҳои қочоқӣ ба хориҷ мераванд, дар бар намегирад. Ин дар ҳолат, ки дар ду соли гузашта дар ин ҷо шаш килуграм лаъл ба даст омадааст, ки он дар бозори ҷаҳонӣ ҳудуди 10 миллион дулор арзиш дошта ва беш аз нيمي бучети устонро ташкил медиҳад. Гуфта мешавад кӯҳканон барои истихроҷи лаъл умдатан аз васоили фаннии бозмонда аз замони Шӯравӣ ва аз шеваи начандон мақбули мунфачир кардани кӯҳ истифода мекунанд. Ба гуфтаи оқои Мирзоев, имсол барои кӯҳканон танҳо 34 ҳазор сомони ихтисос дода шуда ва бештари ин маблағ барои харидани компрессор ё дастгоҳи фишор ва дигар васоили фаннӣ сарф шудааст. Кӯҳканон мегӯянд то ҳол танҳо 12 дарсади захири маъдани Кӯҳи Лаъл омӯхта шуда ва аз нақбҳои куҳан, ки умдатан дар замони Шӯравӣ ҳафр шудаанд, лаъл истихроҷ мешавад. Аз ин рӯ, ба эътиқоди онҳо дар баробари истихроҷи лаъл бояд барои умури иқтисофӣ низ маболиғе ихтисос дода шавад.

Бо таваҷҷӯҳ ба захири фаровони лаъл дар ин маъдан тибқи як тарҳи замони Шӯравӣ кӯч додани сокинони рустои Кӯҳи Лаъл ва бунёди як корхонаи маъдансофкунӣ дар назар

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

гирифта шуда ва ин қор аз осонтарин ва муассиртарин роҳҳои истихроҷи ин маъдан арзёбӣ мешуд. Ба гуфтаи кӯҳканон, ин маъдан, ки қарнҳо қабл дар ҷаҳон шӯҳрат доштааст, барои ҳазор соли баъд низ заҳири лаъло дар худ гунҷондааст ва бо фароҳам овардани шароити беҳтар барои иқтишофи истихроҷ метавон аз ин маъдан ҳамасола то 20 килуграм лаъл ба даст овард.

Расми 2. Деҳаи Қозиде, қони лаъл

Дар бораи маъдани Кӯҳи Лаъл ва нахустин талошҳои истихроҷи лаъли он ривоҷи мухталифе вучуд дорад. Манобеъ, аз ҷумла навиштаҳои сайёҳону муҳаққиқони замони мухталиф гувоҳӣ медиҳад, ки ин маъдан таърихи кӯҳане дорад. Бисёре аз муҳаққиқон, ҷӯяндагони осори бостонӣ ва шоъирону донишмандон ба лаъли Бадахшон таваҷҷӯҳи фаровоне доштаанд. Аз ҷумла, Марко Поло, сайёҳи итолиёӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, донишманди қарни 11 ва теъдоде аз муҳаққиқони Шӯравӣ дар асарҳояшон лаъли Бадахшонро васф кардаанд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. <https://geo.web.ru/druza/l-Karamazar.htm>
2. Изучение физико-химических свойств галенит содержащих концентратов месторождения Кони Мансур Таджикистана / З.Х. Гайбуллаева, Г.Т. Насимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук.-2017.№1/1С.195-199.
3. Файзиев А.Р., Минералогия и условия образования полиметалльного месторождения Большой Конимансур, Душанбе Дониш 2008с, 416с.

ҲИФЗИ КУДАК ҲАДАФИ АСОСИИ ҚОМЕА

Иброимова О.Ф.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бунёи давлатдорӣ навини Тоҷикистон аҳамияти таърихӣ ҳуқуқӣ ва сиёсӣ дошта кишвари моро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаю иҷтимоӣ эълон карда барои мустақкам қардани қарнҳои давлатдорӣ, қайдорӣ сулҳу ваҳдат, суботи сиёсӣ, амалишавии ҳадафҳои стратегии давлат, рушди низомии ҳуқуқии мамлакат ва рушди муносибатҳои байналмилалӣ, ташаккули қомеаи шаҳрвандӣ, таъмини қароии ҳуқуқу озодиҳои қудак ва муҳайё намудани қазои мусоид барои рушди озодонаи қар фард қамини ҳуқуқиро ба вучуд овардааст.

Қитавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қимни ироаи Қайми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 баён намуда буданд “Барои давлат миллати солим, қалқи солим лозим аст”. Қудакон ояндаи қомеа

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

мебошанд, таъмини ҳуқуқҳои онҳо ба ҳифзи саломатӣ ва рушди солимию ҷисмонӣ ва равонии онҳо вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як давлату ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар баробари дигар ҳуқуқҳои дар қонун нисбати кӯдакон муқарраршуда, яке аз онҳо ҳуқуқи кӯдак ба ҳифзи саломатӣ мебошад.

Аввалин маротиба дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон 6 ноябри соли 1994 Конститутсияи Ҷумҳурии Соҳибистиқлоли Тоҷикистон ба сифати қонуни асосии кишвар бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардид. Бояд зикр намуд, ки вобаста ба рушди кишвар ва қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи саломатӣ ва рушди кӯдак дар маркази тавачҷуҳи ҳамешагии Ҳукумати ҷумҳурий қарор дорад, зеро саломатии аҳоли ва хусусан кӯдакон яке аз омилҳои муҳими таъмин намудани солимии миллат, беҳатарии давлат ва рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Чиҳати таъмини ҳифзи саломатии аҳоли, аз ҷумла кӯдакон заминаи зарурии меъриии ҳуқуқӣ ташкил карда шудааст. стратегия ва барномаҳои дахлдор аз ҷумла; Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак”, Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020, Барномаи миллии иммунопрофилактика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Консепсияи беҳтар намудани ғизои мактабӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарҳо қабул ва амалӣ шуданд.

Асосан оид ба ҳуқуқи кӯдак аз ҷониби Маркази ҳуқуқии кӯдакони Қорам, як созмони пешбари ҳуқуқии кӯдакон дар Британияи Кабир ва қисми гурӯҳи хайрияҳои Қорам фаъолият мекунад. Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид дар бораи ҳуқуқи кӯдак як созишномаи муҳими кишварҳои мебошад, ки ваъдаи ҳифзи ҳуқуқи кӯдаконро додаанд. Дар соли 1989 раҳбарони ҷаҳон бо қабули Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак – як созишномаи байналмилалӣ оид ба кӯдакӣ дар назди кӯдакони ҷаҳон ўҳдадорӣҳои таърихӣ гирифтанд. Он ба таври васеъ тасвибшудаи ҳуқуқи башар дар таърих гардиданд ва ба тағир додани ҳаёти кӯдакон дар саросари ҷаҳон кӯмак кардаистоданд.

Ҷилер Барнетт дар китобаш мафҳуми кӯдакро дар доираи қонун, ҳуқуқҳои кӯдакон муайян мекунад ва дар бораи он, ки то чӣ андоза қонуни Англия пеш аз ҳама ба ин ҳуқуқҳо эътироф ва ҳимояи муносиб медиҳад, баррасӣ мешавад. То чӣ андоза қонуни ҳуқуқҳои кӯдаконро эътироф ва ҳимоя мекунад? Дар таърих идея ва ҳимояи ҳуқуқҳо на ба ҳуқуқи кӯдак, балки ба ҳуқуқи падару модарӣ тамаркуз кардааст. Ҳуқуқҳои кӯдакон то ба наздикӣ хеле камтар эътироф ва муайян буданд.

Конвенсия, кӣ будани кӯдакон, тамоми ҳуқуқҳо ва ўҳдадорӣҳои ҳукуматҳоро мефаҳмонад. Ҳама ҳуқуқҳо бо ҳам алоқаманданд, ҳамаашон баробар муҳиманд ва онҳоро аз кӯдакон гирифтани мумкин нест. Ҳуқуқҳои махсуси инсонии кӯдакон, дар қатори дигар ҳуқуқҳо, ҳуқуқ ба зиндагӣ, ҳуқуқ ба ном, ҳуқуқи изҳори назари худро дар масъалаҳои марбут ба кӯдак, ҳуқуқ ба озодии фикр, вичдон ва дин, ҳуқуқ ба ҳифзи саломатӣ дар бар мегиранд. Ҳар як кӯдак ҳуқуқ дорад ҳангоми таваллуд ба қайд гирифта шавад, ном ва шахрвандӣ дошта бошад, то ҳадди имкон падару модари худро донад ва онҳо бояд кӯдакони ҷаҳонро чи андоза тавонанд нигоҳубин кунанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва аъзои комилҳуқуқи СММ Конвенсия оид ба ҳуқуқи кӯдакро ба тасвиб расонид. Мувофиқи моддаи 24 Конвенсияи мазкур давлатҳои иштирокчи ҳуқуқи кӯдакро барои истифода намудани хизматҳои бештар такмилёфтаи системаи тандурустӣ ва воситаҳои таълимӣ бемориҳои ва барқарорсозии саломатӣ эътироф менамоянд. Давлатҳои иштирокчи барои таъмини он саъю кӯшиш мекунанд, ки ягон кӯдак аз ҳуқуқи худ барои дастрас намудани ин гуна хизматрасониҳои низомии тандурустӣ маҳрум карда нашавад.

Бинобар ин ҳифзи саломатӣ ва рушди кӯдак дар маркази тавачҷуҳи доимии Ҳукумати ҷумҳурий қарор дорад, зеро саломатии аҳоли ва хусусан насли наврас яке аз

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

омилҳои муҳими таъмин намудани солимии миллат, бехатарии давлат ва рушди ҷомеа арзёбӣ мегардад. Ҷиҳати таъмини ҳифзи саломатии аҳоли, аз ҷумла кӯдакон заминаи зарурии меъриии ҳуқуқӣ ташкил карда шуда, стратегия ва барномаҳои дахлдор аз ҷумла; Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, “Дар бораи ҳифзи иҷтимоии маъҷубон”, “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак”, Стратегияи миллии солимии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2020, Барномаи миллии иммунопрофилактика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Концепсияи беҳтар намудани ғизои мактабӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи миллии оид ба муқовимат ба вирусҳои норасоии масунияти одам барои солҳои 2017-2020 ва дигарҳо қабул ва амалӣ шуда истодаанд.

Пешгирии бемории кӯдакон яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи волидайн ва мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ба ҳисоб меравад. Кӯдакон бояд давра ба давра ҳатман аз муоинаи тиббӣ гузаронда шаванд ва ба воситаи эмкунии пешгирикунанда аз бемориҳо ҳифз карда шаванд.

Дар бандҳои 21-26 нақшаи мазкур вобаста ба тақмили хизматрасониҳои тиббӣ нисбат ба кӯдакон, таъмини ғизои солим, тавсеаи хадамоти машваратии равонӣ, тақвияти барномаи пешниҳоди хизматрасониҳои тиббӣ бо таваҷҷуҳ ба ҷавонон, андешидани тадбирҳо баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ, чорабиниҳо пешбинӣ шудааст.

Хулоса, тарбия замоне муассир ва муваффақ хоҳад буд, ки шахсият ва хусусияти психологӣ кӯдак хуб омӯхта шавад. Дарки дурусти хусусиятҳои психологӣ кӯдак имкон медиҳад, ки лаёқат, малакаю истеъдоди ӯро беҳтар шиносем ва мувофиқ ба он усулҳои таълиму тарбияро интихоб ва истифода кунем.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З., «Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, «Маориф», 2009
2. Сотиволдиев Р.Ш., Шонасурдинов Н. Ҳуқуқ. Душанбе 2012.
3. Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Хучанд 2005.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷаласаи яққояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021.
5. Хилер Барнетт., «Ҳуқуқи кӯдакон ва қонун» Англия 15.11.2021.

**ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ МУОССИРИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ КРЕДИТӢ ДАР
ФАЪОЛЪОЛГАРДОНИИ РАВАНДҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШҶУӢН**

Каримзода Мусо Бобишо

н.и.п. профессори кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, тел: 93 910 76 13

Барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси дар бозори меҳнат рақобатпазир зарурати сифатан рушд намудани низоми тайёр намудани онҳо пеш омадааст, ки он дар навбати худ аз ҷаҳонишавии низоми таҳсилот вобастагӣ дорад. Ҷаҳонишавии низоми миллии таҳсилоти олии кишвар дар шакли воридшавии он ба низоми аврупоии таҳсилот ва ба имзо расонидани Байёнияи Болония аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гаштааст. Принсипҳои асосии созишномаҳои аврупоӣ дар шакли гузариш ба низоми бисёрзинагии таҳсилот (бакалавр-магистр-доктори фалсафа (доктор PhD), татбиқи низомҳои таъминкунандаи сифати таҳсилот, гузариш ба низоми ягонаи воҳидҳои санҷишӣ (ECTS), таъмини ҳаракати академии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

донишҷӯён ва омӯзгорон инъикос ёфтааст. Яке аз талаботи ҷунин навгонихоро дар муассисаҳои таълимӣ мамлакат татбиқи низоми кредитии таҳсилот ташкил медиҳад.

Оид ба омӯзиши моҳият, хусусият ва паҳлуҳои гуногуни низоми кредитии таҳсилот дар мисоли таҷрибаи муассисаҳои таълимӣ мамлакатҳои хориҷи дуру наздик аз ҷониби мутахассисони Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, раёсату ҳайати профессорон ва омӯзгорони донишгоҳу донишкадаҳо, аспиранту унвонҷӯён дар ҷумҳурии корҳои хеле зиёд ба анҷом расонида шуда, раванди пурра ба хусусиятҳои низоми миллии таҳсилот мутобик гардонидани он амалӣ шуда истодааст.

То ба имрӯз аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҷрибаи ғани ташкил ва гузаронидани корҳои таълимӣ инҷунин мурабтаб сохтани ҳуҷҷатҳои таълимӣ методӣ ба даст оварда шудааст, ки татбиқи ягонагии мазмуни пешқадами таҳсилот ва усули таълимро тақозо менамоянд[10 с.3].

Албатта таълими самарабахш ва ҳамоҳангӣ танҳо дар асоси ба назар гирифтани мантиқи табиӣ рушди маърифатии донишҷӯён имконпазир аст. Таҳияи технологияҳо ва усулҳои гуногуни раванди таълим пеш аз ҳама саъй менамояд, ки иртиботи зичи онҳоро бо фаъолиҳои маърифатӣ таъмин намояд, то раванди шинохти донишҷӯ ба соҳаи рушди иҷтимоиву фарҳангӣ ва дигар ҷабҳаҳои ҷаҳонбинӣ ҷалб карда шавад. Ин ғоя ва маънои асосии рушди таҳсилот аст, ки ба гуфтаи Виготский, бояд дар "минтақаи рушди наздик"-и таълимгиранда, яъне сохтори равонӣ ва фаъолияти шахсияти рушдбанда амалӣ карда шавад.

Агар мо омӯзишро ҳамчун як раванди доимии муроҷиати ҳамаҷонибаи ҷаҳонишавии ҷомеа ба шахс тасаввур кунем, пас соҳаи раванди маърифатӣ ҳамчун воситаи асосии ин муроҷиат амал хоҳад кард. Маҳз тавассути ҳамин соҳа хатҳои асосии таъсири дидактикӣ ба шахс мегузаранд, дар ин ҷо фазои тағироти дохилӣ ташаккул ёфта, мазмуни маъноӣ дар сатҳи шахсият дар шакли дониш, маҳорат ва малакае, ки ба ташаккули форматсияҳои нави психологӣ оварда мерасонад, ба вуҷуд меояд.

Мутаассифона, дар омӯзиши илмҳои педагогика ва психологияи анъанавӣ, ки аксари омӯзгорони оянда бо он ошно мешаванд, дар бораи фаъолиҳои маърифатӣ ҳамчун қисми таркибии фаъолияти таълимӣ тасаввуроте намедиҳанд. Ҳар як раванди маърифатӣ дар алоҳидагӣ, дар долони методологӣ ва методи худ баррасӣ карда мешавад, ки он ҳамчун як канали мустақили рушди равонӣ ба назар мерасад. Ин бештар ба тақсмоти давомдори омӯзиши падидаҳои психологию педагогӣ аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ ва равишҳои гуногуни раванди таълим вобаста аст.

Дар ин миён, имрӯз педагогика ва психология ба роҳҳои нав ворид шуд, ки инсонро ҳамчун як тамоми фаъолияти мутаносиби амалкунанда, доништан, ҳис кардан ва амал кардан, дарк намудани «ман» -и худ ва бо бисёр робитаҳо бо ҷомеа ва фарҳанг тафсир кардани он шарҳ медиҳад.

Муҳимтарин далел дар ин ҷо фаҳмиши робитаи рушди ақл ва ахлоқ, ҳудогоҳӣ мебошад; байни соҳаҳои маърифатӣ ва маъноии шахсият. Ҷ. Пиаже таваҷҷӯхро ба ин робита ҷалб кард ва назарияи фарҳангию таърихии Л.С.Виготский, он дар сохтани психологияи оӣ ба мадди аввал меояд. Таъкид ба ташаккул ва рушди ҳамаҷонибаи фаъолиҳои маърифатӣ дар омӯзиш аз принсипи асосии ягонагӣ ва якпорчагии ҳаёти инсон бармеояд, ки дар он ягон функсияи педагогию психологӣ дар алоҳидагӣ, бидуни иртибот бо ҳамаи дигарон ба як кулл вуҷуд надорад. Вобаста ба фаъолиҳои маърифатӣ, ин алоқа ва оромиш дар сатҳи фаъолияти маърифатӣ ҳамчун хусусияти фардии шахсияти рушдбанда пайдо мешавад[2. с.344].

Марбут ба алоқаи фаъоли ва маърифат ҳаминро бояд қайд намуд, ки раванди таҳаввулот ва ташаккулёбии ҳодисаҳои психикии одам имконият пайдо кардааст, ки олами воқеиро маърифат кунанд, яъне доништа гирад. Маърифат – ин шиноختан ё

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

дониста гирифтани олами воқеӣ, на яку якбора, балки тадричан ва зина ба зина ба вучуд меояд. Маърифати олам аз зинаи ибтидоии худ, яъне эҳсос сар шуда, то зинаи олитарин – тафаккури мантиқӣ рафта мерасад

Фаъолӣ бошад, ин фаъолият ё амали босаъю кӯшиш, ҷидду ҷаҳди зиёди бо таҳким мебошад. Ба маънои биологӣ фаъолӣ хосияти таъмин намудани талаботи ҳаётист, ки ба кулли мавҷудоти зинда хос аст. Дар одамон ин фаъолӣ ба тағйирёбандагии муҳити зиндагӣ марбут аст. Он дар меҳнат, ҳаёти ҷамъиятӣ ва таълиму таҳсил аён мегардад.

Фаъолӣ хусусияти шахсият аст ва ба ӯ татбиқи алоқамандию ба ҳам таъсиррасонӣ бо муҳитро таъмин менамояд.

Фаъолӣ шахсро ба дарки хеш ва муҳити ихотакардааш водор менамояд, то ки талаботи худро қонеъ гардонида, талаботи муҳитро иҷро намояд. Фаъолӣ ба тарбияи муттасил эҳтиёҷ дорад [3. с.104].

Фаъолии донишҷӯён дар шаклҳои мухталифи фаъолияти онҳо, бахусус, дар фаъолияти эҷодӣ аёну возеҳ мегардад.

Ҷамҷунин, фаъолии маърифатӣ биноеро мемонад, ки силсилаи тадбирҳои психолргӣ-педагогӣ зинаҳои онро бунёд месозанд. Ин фаъолӣ аз бедор намудани диққат, таҳким додани он оғоз ёфта, аз пайдоиши талабот ба маърифат мегузарад. Талабу эҳтиёҷ ба маърифат, дониш, фазилату фарҳанг, шавқу завқ, рағбатро ҷоннок менамояд. Инҷунин, ба раванду натоиҷи фаъолият таъсир расонида, ба майле сӯи навъи муайяни машғулият табдил меёбад.

Ҳамин тариқ, ба сифати водоркунандаи фаъолияти маърифатии донишҷӯён баромад мекунад:

- проблемагузорӣ дар раванди таълим;
- ҷустуҷӯи мустақилонаи ҷавоб ба савол;
- иштироқи фаъол дар баҳогузорӣ ба корҳои иҷрошуда;
- муқоисаи натиҷаи фаъолияти худ бо намунаи барои фаъолкунонӣ пешниҳоднамудаи муаллим ва ғайра.

Албатта, моҳияти асосии рағбат ба маърифат ё иштиёқи "донишандӯзӣ дар кӯшишу саъйи зиёд ба маърифат, хоҳиши ҳарчи бештар ва пурратар фаро гирифтани ин ё он соҳаи илм, амиқу ҳамаҷониба омӯхтани он, комилан аз худ намудани он, барои самарабахш ҷараён ёфтани фаъолияти дарк кардан, маҳорату малакаи зарури ҳосил намудан ифода меёбад[1. С.75].

Таҳқиқотҳои зиёди олимони педагогию психологӣ имконият фароҳам овард, ки аломатҳои рағбат ва меъёри онро ҷудо намоем. Меъёри муайян намудани ӯро ба, се гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст.

1. Хусусиятҳои ба шавқу рағбат хоси рафтор ва фаъолияти таълимгиранда, ки дар раванди омӯзиш дар дарс ба вуқӯъ меоянд.

2. Хусусиятҳои рафтор ва фаъолияти донишҷӯ фориғ аз дарс.

3. Хусусиятҳои тамоми тарзи зиндагии донишҷӯӯ, ки зери таъсири шавқу рағбат ба ин ё он шакли фаъолият ба вуқӯъ мепайванданд.

Н.Г. Морозова марҳалаи ба вуқӯъ пайвастании шавқу рағбатро аниқ намудааст. Ӯ таҳқиқ намудааст, ки дар марҳалаи ханӯз бедоршавии шавқу рағбати ҳақиқии хонандагон ба фан, муаллим мазмуну моҳияти мавзӯро дар дарс бо ҳаяҷони зиёд мекушояд. Донишҷӯён аз гирифтани донишҳои нав ба завқ меоянд, аммо, дарс анҷом меёбад. Ин завқ танҳо таассуроти яклаҳзагӣ буд. Дарси оянда муаллим мазмуни мавзӯи дарсро ривоч дода, фаъолии донишҷӯёнро бедор менамояд ва ба он ҳидоят мекунад, ки шогирдон фикр кунанд, ҷустуҷӯ намуда ба саволҳои проблемавии муаллим ҷавоб ёбанд. Ин усул ҳамчун машғулияти кори мустақилонаи донишҷӯ ҳисобида мешавад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳамин тарик, шавқу рағбати донишҷӯён таҳким меёбад ва аз таассуроти лаҳзагӣ ба муносибати эҳсоси маърифатӣ табдил меёбад. Ин марҳалаи дуҷуми пайдоиши рағбат мебошад. Вақте донишҷӯ дар мулоқот бо одамони начиб тарафҳои дигари мавзӯро ҳазм менамояд, ӯ рӯҳбаланд гардида, муносибати эҳсоси маърифатии ӯ ба фаъолияти мақсадноки шахсият табдил меёбад. Дар натиҷа тамоми симои зиндагии ӯ ба кулӣ тағйир меёбад. Ӯ тамоми вақти холии худро барои гирифтани донишҳои иловагӣ мебахшад, ба маҳфилҳо шомил гашта, китоби иловагӣ мехонад, бо афроди ҳаммаслак вохӯрда ба комёбии нав ба нав ноил мегардад, Ии марҳалаи сеюм, марҳалаи олии инкишофи рағбат ба маърифат мебошад[2.1].

Дар донишҷӯён рағбат додани шавқмандӣ бо илм, шартӣ муҳимтарини аз худ кардани материали таълимӣ ва фаъолияти маърифатии хонандагон аст. Пеш аз он ки дар хусуси шавқмандӣ сухан кунем, бояд донем, ки фаҳмиши илмӣ шавқмандӣ чӣ маънӣ дорад. Аз рӯи ифодаи Г. И. Щкуина дар расмият шавқмандӣ пеши мо баррасӣ мешавад:

- ба монанди самти тасвири продсесҳои психикии инсон дар объекту ҳодисоти олами атроф;
- ба монанди анъана, сайъ, талаботи шахсияти ба ҳамингуна фаъолиятмандӣ, ки қаноатмандиро ба вучуд меорад;
- ба монанди барангезандаи азм махсус бо самт асту бошиддат, аммо фаъолияти ҷазоб ва судмандист;
- билохира, чун интихоби махсус, аммо бе ширкату бепарво, вале ғун кардани афкори фаъолонаи эҳсоси равшан, гироиши ирода, ба муҳити атроф, ба ашиё, ҳодисот ва равандҳост.

Омӯзгор дар тӯли кори педагогӣ донишҷӯёнро пайгирифта ба фактҳои шавқангез, ҳодисот ҷалб мекунад ва шавқмандиашро бедор менамояд.

Протсеси таълимро дида мо дар хусуси идроки шавқмандӣ изҳари ақида мекунем. Дар фаъолияти донишҷӯён ҳангоми будани шавқмандии даркпазирӣ, тафаккур, ирода, эҳсос зуҳур мекунад. Донишҷӯ ба идрокпазирӣ шавқманд аст, ба моҳияти ҳодисоти омӯхташаванда ва продсесҳо фуру меравад. Ӯ ҳар гоҳ аз дониши сатҳӣ қаноатманд нест. Зери ин масоил шакли таълими порблемавӣ метавонад, дар низоми таҳсилоти кредитӣ усули муассир дошта бошад.

Шавқмандӣ бо оҳангноки иртиботи қавӣ дорад. Ин ҳар ду дар раванди таълим он вақт роли бузург мебозанд, агар омӯзгор кори таълиму тарбивиро тақвият бидиҳад. Бояд гуфт, ки тағирот дар оҳангнокии кори таълим дар он сурат арзи вучуд мекунад, ки агар донишҷӯён ҳаррӯза пешрафти худро дар касби донишҳои нав, корҳои амалӣ эҳсос кунанд ва рушди маънавиашонро дарк намоянд[12. С.124].

Аз ин хатир, маҳорати омӯзгор нафақат дар раванди азхудкунии донишу омӯхтани материали дарс, балки дар ҳаёти меҳнатию ҷамъиятӣ ва ҳаёти шахсии донишҷӯён аҳамияти арзанда дорад. Завқ, оҳанг ва дархости ба ҳам алоқамандӣ дар продсесси таълим ташаккул меёбад, ҳар як муаллим орзӯ дорад, ки шогирдонаш нағз хонанд ва таълиму тарбия гиранд. Аммо омӯзгорон ва падару модарон, мутаасифона чунин иддао доранд, ки “донишҷӯ намехоҳад”, “метавонад худ хонанд, лекин шавқманд нест”. Дар ин ҳолат ба фикри мо талаботи маънавии онҳо ташаккул намеёбад. Моҳияти талабот ба дониш дар чист? Он чӣ гуна вучуд ва рушду нумӯш мекунад? Чӣ гуна таҷҳизоти педагогиро дар ташаккули талабот ба дониши донишҷӯ метавон истифода кард? Ин саволҳо бисёр омӯзгорону волидонро ба издиروب меоварад. Пеш аз ҳама дар донишҷӯён ташаккул додани талабот ба дониш бояд ба он эҳтиёҷ мувофиқат кунад, ки ҷомеа дархост дорад. Мо ин масъаларо ба хоҳири он ташреҳ медиҳем, ки инро худӣ ҷомеа талаб мекунад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Дар сурати ташаккул додани талабот ба маърифат дархости инфиродии донишҷӯён, алоқамандии онҳоро ба дониш ба назар гирифтани зарур аст. Талаботи объективии ҷомеа ва баланд бардоштани касбии ҷавонон, умуман меҳнаткашонро як зумраи меҳнаткашон дарк карда наметавонад. Талаботи даркшавандагии одамон таҳти таъсири омилҳои гуногун ба амал меояд. Муассисаи таълимӣ бо ёрии таҷҳизоти педагогӣ ва роҳу усулҳои гуногун аз ҷумла низоми таълими кредитии таҳсилот ба талаботи маърифати донишҷӯён таъсир намояд, ки ин ба тақвият ва фаъолии маърифатии онҳо мусоидат мекунад. Инак, саволе ба миён меояд, ки донишҷӯи замонавӣ чӣ гуна аст? омӯзгорони таҷрибадорро пешсаф чунин мегуфтанд: “бешак дар назди мо донишҷӯи нав бо ҷазбият, кӯшиш, ба назар падидор мешавад”. Донишҷӯёни кунунӣ нисбати дастпарварони соли қаблӣ ба кўлӣ фарқ мекунад. Чун ки ҷаҳонбинии маърифатии онҳо тавасути расонаҳои иҷтимоӣ ташаккулёфта мебошад.

Зимнан, аз як тараф қайд карда мешавад, ки донишҷӯёни ҳозира нисбат ба пеш хатмкардагон бештар рағбат ёфтаанд, аз тарафи дигар, як қисми онҳо ба таълиму тадрис рағбат надоранд, ки ин масоилро метавон дар алоқаманд набудани раванди таълим бо фаъолии маърифатӣ донист.

Ин гуфтаҷоро муоина ва таҳқиқоти кардамон собит мекунад. Яке аз камбудии асосӣ созмони дарс ва тарзи гузаронидани он аст. Масалан, пурсиши материалҳои гузашта дар дарс тўл мекашад, аммо шарҳи материалӣ на, мустақамкунии материалӣ таълимӣ дар ҷои дуҷум мемонад ва дар дарси баъзе омӯзгорон раванди акс дида мешавад, ки ин усул ба талаботи низоми кредитии таҳсилот низ алоқаманд мебошад.

Дар бисёр дарсҳо кор бо материалӣ на, бо шарҳи муаллим гузаронида мешавад, идроки аввали материал бидуни мустақамкунии ва андешамандии хонандагон пайдо шуда худназоратии сифати дарс созмон намегирад.

Азбаски донишҷӯён тамоми силсилаи фаъолияти дарккунии мавзӯи навро иҷро намекунанд дониши аксари онҳо то бар дараҷаи тасаввуроти сатҳӣ ба назар мерасад.

Дар бисёр дарсҳо азхудкунии, дар хотир нигоҳ доштан, такрор, ҷамъбаст ва ба система даровардани материалӣ на, гузаронида намешавад. Ин чунин маъно дорад, ки бисёр омӯзгорон талаботи гуногуни дарс аз ҷумла дархости дидактикӣ, психологӣ, методӣ, ақлию ҷисмонӣ, мантиқӣ, ахлоқӣ, байнифаннӣ, интихоби мундариҷа, методи дарс шакли созмони фаъолияти идроки хонандагон, сохт, намуд, навъи дарс, истифодаи дониш, маҳорату малака таҷрибаи ӯ ва амсоли инро иҷро намекунанд.

Инак, муҳаққиқ Н.Г. Морозова таърифи аниқтару пурарзиши шавқу рағбатро, ки заминаи асосии фаъолии маърифат ва фаъолгардонии раванди таълим ба шумор меравад, додааст: Рағбат (аз ҷумла маърифатӣ) ин муносибати эҳсоси-маърифатӣ, ки аз таассуроти эҳсоси-маърифатӣ баромадааст, ба ҷисм ва ё мустақиман ба фаъолияти мақсаднок, муносибати дар ҳолати муайян будани шароити мусоид ба равиши эҳсоси-маърифатии шахсият равонашаванда мебошад [2.1].

Нигоҳ доштани фаъолии маърифатии донишҷӯён бо шавқу рағбати ба маърифат ташаккулёфтаи доимии онҳо таъмин мегардад. Рағбати муттасил ба таҳсилу донишандӯзӣ шароитро фароҳам меоварад, ки дар он саъю кӯшиши ботинии донишҷӯён бо таъсири берунии омӯзгор мувофиқ омада, сатҳи самарабахши фаъолиро таъмин менамояд.

Ҷамин тариқ, шавқу рағбат ба маърифат дар раванди таълим боиси ташаккули фаъолии донишҷӯён мегардад.

Олимони ватани Раҳимов Х. ва Нуоров А. бошанд, майлу ҳавасро низ ҳамчун як масоили марказии дидактика ва психологияи омӯзгорӣ шуморида, фаъолии маърифатии хонандагонро аз майлу ҳавас вобаста медонанд. Аз ҷумла дар асари хеш “Педагогика” қайд намудаанд, ки “Омӯхтани майлу ҳавас проблемаи марказии дидактика ва психологияи педагогӣ мебошад дар ин соҳа комёбиҳои муайян ба даст

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

оварда шудааст, вале проблема ҳануз ҳам ҳалли худро наёфтааст. Чунки тағирёбанда, серҳаракат ва гуногунии майлу ҳавасҳоро ба як қолаб даровардан ниҳоят душвор аст, ки ин ҳам як хел муайян намудани тарзи идоракунии онҳоро душвор мегардонад. Агар дар соҳаи дидактика санъати соф вучуд дошта бошад, ин бе ҳеҷ шубҳа соҳаи майлу ҳавасҳо ва дар алоқамандӣ бо он методҳои таълим мебошад”[11, с.377-402].

Инчунин, боиси тазаккур аст, ки ҳавасмандӣ ба дониш дар ҷараёни таълим ташаккул меёбад ва аз маводи барномавӣ, роҳҳои пешниҳоди он, ки аз ҷониби муаллим фаъолияти маърифатии донишҷӯёнро, дар якҷоягии дарсҳо бо машғулиятҳои гуногуни таълимӣ ва робитаи омӯзиш бо ҳаёт вобаста аст. Барои фаъолияти таълимии донишҷӯён мавҷудияти системаи ҳавасмандкунӣ, ки ба рушди фаъоли маърифатӣ мусоидат мекунад алоқаманд мебошад.

Аммо на худӣ қайди навҳои гуногуни ҳавасмандӣҳо ба фаъолияти таълимӣ, балки масъалаи ташаккул додани чунин ҳавасмандӣҳо дар донишҷӯён муҳимтар мебошад. Зеро ҳавасмандии хонандагон метавонад фаъоли маърифатии онҳоро ташаккул диҳад. Дар “Дидактика”-и М.А. Данилов ва Б. Н. Есипов чунин воситаҳои ташаккули талабот ба донишҳо, ба мисли робитаи наздики байни фанни омӯхташаванда бо озмоиш, шарҳу тавзеҳи дурнамои таълим, аз тарафи таълимгирандагон идроки нақши илм дар рушди фаъоли маърифат, иштироки донишҷӯён дар меҳнати фаъоли эҷодӣ ва ғайра ба қайд гирифта шудаанд [4, с.204].

Ин усулу воситаҳо ҳама қобили қабуланд. Вале бо онҳо имкониятҳои ташаккули водорнамоӣ ба таълим дар донишҷӯён маҳдуд намегардад. Инчунин, бояд қайд кард, ки масъалаи бунёди асосие, ки барои истифодаи бомуваффақияти тарзу усулҳои оқилонаи дидактикӣ зарур аст, аз доираи таъмини ҳавасмандсозии зарурӣ ба фаъоли маърифатӣ чун қисми таркибии таълим берун мебарояд.

Хулоса, масоили фаъолгардонии равандҳои маърифатии донишҷӯён дар ҷараёни таълим муҳимияти хосса дорад. Аммо бояд қайд намуд, ки барои фаъолгардонии маърифати албатта роҳ ва усулҳои таълим дуруст роҳандозӣ карда шавад. Чунки ин раванд тавонад шавқу ҳавас ва рағбати донишҷӯёнро бедор созад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Алиев С.Н. Психологияи рушд ва таълимӣ/С.Н.Алиев[Текст].-Душанбе,1994. –С.75.
2. Выготский Л.С. Тадқиқоти психологии интихобшуда / Л.С. Выготский [Текст]. – М.: АПН –и РСФСР, 1956. – С.344.
3. Давлатов М. Психология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилотиҳои олий/М.Давлатов ва дигарон.[Текст]-Душанбе:"Собириён",2010. – С.104.
4. Данилов М. А., Есипов Б. П. Дидактика / М. А. Данилов, Б. П. Есипов [Текст].-М.: Просвещение, 1967. – С.204-211.
5. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках / Б.П. Есипов [Текст]. М.: Учпедгиз, 1961. – С.95-103.
6. Кадыров С.К. Управление самостоятельной работой студента при кредитной системе обучения //Вестник Челябинского государственного педагогического университета, -2011, №11
7. Лутфуллоев М. Дарс. / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 1995.- 93 с.
8. Лутфуллоев М. Педагогикаи муосир / М. Лутфуллоев [Текст].-Душанбе, 2001- 318 с.
9. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А.К. Маркова [Текст]. - М.: Просвещение, 1983 -96 с.
10. Мирбобоев Р., Одинаев Б. ва диг. Низомии кредитии таҳсилот (санадҳои меъриии ҳуқуқии ташкил ва гузаронидани корҳои таълимӣю методӣ тибқи низомии кредитии таҳсилот). –Душанбе. 2014. – С. 3.
11. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ / Ҳ.Раҳимов, А.Нуров. – Душанбе: "Ҳумо", 2007. С.377-402.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

12. Щукина Г.И. Интенсификация маърифати донишҷӯён дар ҷараёни таълим: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни донишкадаҳои педагогӣ / Г.И. Щукин [Текст]. – М., 1979. – С.124.

Манбаҳои-интернетӣ

2.1. <https://museum.ikprao.ru/peoples/morozova-nataliy...>

АМНИЯТИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кенчаев У.Қ.

Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир амниятӣ шаҳрвандон яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таъминӣ рушди устувори ҳар як давлат мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои сарватҳои нодири табиӣ фарҳангӣ мебошад, аз ин ҷоида истисно нест. Таъминӣ амниятӣ шаҳрвандон муносибати мунтазам ва ҷалби соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлат ва ҷамъиятро талаб мекунад. Ин ҳам амниятӣ дохилӣ ва ҳам муҳофизат аз таҳдидҳои берунаро дар бар мегирад. Дар ин кор мо тадбирҳои, ки Тоҷикистон ҷиҳати таъминӣ амниятӣ шаҳрвандонаш амалӣ мекунад, дида мебароем, мушкилоти мавҷударо таҳлил намуда, роҳҳои ҳалли онҳоро пешниҳод менамоем.

Аввалин ва шояд равшантарин ҷузъи амниятӣ муҳофизат аз ҷинойт мебошад. Солҳои ахир дар Тоҷикистон барои коҳиши мизони ҷинойткорӣ иқдоми қобили мулоҳиза ба пеш гузошта шудааст. Мустақкам намудани органҳои муҳофизати қонун, баланд бардоштани техникаи онҳо ва дараҷаи тайёрии касбии коркунон воситаи муҳими муборизаи зидди ҷинойткорӣ гардиданд. Ба шарофати ин тадбирҳо дараҷаи кирдорҳои ҷинойтӣ, аз ҷумла дуздӣ, ғоратгарӣ ва зурварӣ тадриҷан паст шуда истодааст, ки ин ба беҳтар шудани беҳатарии умумии шаҳрвандон ёрӣ мерасонад.

Аммо, набояд фаромӯш кард, ки амниятӣ танҳо муҳофизат аз ҳамаҷониби ҷинойткор нест. Бахши муҳими амниятӣ таъминӣ тартиботи ҳуқуқӣ ва мавҷудияти низоми судии муассир мебошад, ки дар он ҳар як шаҳрванд метавонад ба баррасии одилона таъя кунад. Таъсиси низоми шаффофу одилонаи судӣ мунтазам тақмил додани қонунгузорӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи эътимоди мардум ба ин ниҳодҳои тақозо мекунад.

Соҳаи баробари муҳим таъминӣ амниятӣ иқтисодии шаҳрвандон мебошад. Ноустувории иқтисодӣ ва сатҳи баланди бекорӣ метавонад ҳамчун катализатор барои пайдоиши мушкилоти гуногуни иҷтимоӣ хидмат кунад, ки дар навбати худ ба амниятӣ тамоми ҷомеа таҳдид мекунад. Дар ин замина муҳимтарин вазифаҳо барои давлат таъсиси ҷойҳои нави корӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва ҷалби сармоя мебошад. Ин тадбирҳо на танҳо вазъияти иқтисодии шаҳрвандҳоро беҳтар мекунад, балки гарави тараққиёти муътадили мамлакат хоҳанд шуд.

Мавзӯи таъминӣ амниятӣ экологӣ шояд тавачҷӯҳи махсус аст. Тоҷикистон бо захираҳои табиӣ ва экосистемаҳои нодири худ машҳур аст, ки бояд ҳифз карда шаванд. Офатҳои экологӣ, ифлосшавӣ, тағирёбии иқлим ҳама таҳдидҳои воқеие мебошанд, ки бояд мубориза баранд. Давлат барои ҳифз ва барқарорсозии экосистемаҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои «сабз» ва рушди маърифати экологӣ дар байни аҳоли фаъолона кор бурда истодааст.

Мо набояд дар бораи таҳдидҳои амниятӣ беруна фаромӯш кунем. Ноамнӣ дар кишварҳои ҳамсоя метавонад ба вазъи Тоҷикистон таъсири манфӣ расонад, аз ин рӯ, нигоҳ доштани муносибатҳои неки ҳамсоягӣ ва таҳкими робитаҳои сиёсати хоричӣ самтҳои муҳими сиёсати давлат мебошанд. Рушди ҳамкорӣ дар бахшҳои амниятӣ, иқтисод ва фарҳанг бо дигар кишварҳо ба таҳкими обрӯи байналмилалӣ Тоҷикистон мусоидат намуда, сатҳи иловагии ҷимояи шаҳрвандони онро фароҳам меорад.

Ба нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар таъминӣ амниятӣ диққати махсус бояд дод. Иштироки фаъолонаи шаҳрвандон дар ҷомеа, ташаббуси барномаҳои волонтерӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи саводнокии ҳуқуқӣ – ҳамаи ин ба ташаккули ҷомеаи шаҳрвандии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

бошуур ва масъулиятшинос мусоидат мекунад. Имрӯз мо мебинем, ки созмонҳои гуногуни ғайридавлатӣ ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ чӣ гуна таъсири мусбат мерасонанд, ки ин дар ниҳояти қор ба мустақкам гардидани амният дар ҳама сатҳҳо мусоидат мекунад.

Хулоса, мо қайд мекунем, ки таъмини амнӣ шаҳрвандон як раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки муносибати маҷмӯӣ ва амалҳои ҳамроҳшударо дар ҳама сатҳҳои ҳамкориҳои ҳукумат ва ҷомеа талаб мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисоди зиёд аст, барои ҳалли масъалаҳои амнӣ фаълони қор мебарад. Аммо танҳо дар сурати такмили минбаъдаи тамоми паҳлӯҳои низомии амнӣ, ба инобат гирифтани андешаи шаҳрвандон ва муттаҳид намудани таҷрибаи ҷаҳонӣ натиҷаи устувор ба даст оварда мешавад. Ин равиш кишвари амну шуқфонеро ба вуҷуд меорад, ки дар он ҳар як шаҳрванд худро дар оянда беҳатар ва дилпур ҳис мекунад.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО, КАК ОТРАСЛЬ ПРАВА

Комилова Ф.А.

соискатель кафедры общественных наук ИЭТ ТГУК

Email-farangis.komilova@inbox.ru

«Экологическое право» является одним из отраслей права в области юриспруденции. Правоохранительная деятельность в области охраны окружающей среды занимает одно из важнейших мест среди всех общественных отношений, регулируемых правовыми нормами.

Конституция Республики Таджикистан имеющая высшую юридическую силу и служащая юридической базой для всех отраслей права, устанавливает принципы и основные положения экологического законодательства. К ним относится то, что каждый человек имеет право на благоприятную окружающую среду, достоверную информацию о ее состоянии и на возмещение ущерба, причиненного его здоровью или имуществу экологическим правонарушением. [2,с. 12]

Решение проблем по охране окружающей среды в современную эпоху приобретает все большее значение. Взаимоотношения общества и природы носят сложный и противоречивый характер. Развитие производительных сил общества, технологий различных производств, знаний и навыков людей способствовало возрастанию их влияния на природу. Современное состояние окружающей среды является следствием проводимой десятилетиями социально-экологической политики, основой которой был экстенсивный подход к развитию производительных сил и использованию природных ресурсов. Проблема взаимоотношения общества и природы есть глобальная общечеловеческая проблема, поэтому без новой системы взглядов на мир и место человека в нем будущие поколения, как биологический вид обречены на физическое и духовное уничтожение.

Решение экологических и социальных вопросов как глобального, так и регионального масштаба возможно только при условии создания нового типа экологической культуры, экологизации образования в соответствии с актуальными нуждами личности и гражданского общества. Потребность в экологическом образовании определяется необходимостью осознания обществом обеспечения благоприятной среды для жизнедеятельности человека, поскольку разрушение системы экологических отношений и отсутствие ответственности перед будущими поколениями являются одним из компонентов глобального экологического кризиса. [5,с. 15] Современный экологический кризис ставит под угрозу возможность устойчивого развития человеческой цивилизации. Дальнейшая деградация природных систем ведет к дестабилизации биосферы, утрате ее целостности и способности поддерживать качества окружающей среды, необходимые для жизни.

Преодоление кризиса возможно только на основе формирования нового типа взаимоотношений человека и природы, исключающих возможность разрушения и

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

деградации природной среды. В этой связи в экологической сфере стратегической целью является сохранение и восстановление естественных экосистем, стабилизация и улучшение качества окружающей среды, снижение сбросов и выбросов вредных веществ в водные объекты и атмосферу, сокращение образуемой массы отходов, особенно токсичных, организация их переработки и утилизации.

«Экологическое право» основано на фундаментальных научных знаниях в области экологии и смежных наук и исходит: из оценки современного состояния природной среды и ее воздействия на качество жизни населения Республики Таджикистан; роли природных систем Республики Таджикистан в стабилизации глобальных биосферных процессов; глобальных и региональных особенностей взаимодействия человека и природы. Сохранение природы и улучшение качества окружающей среды являются приоритетными направлениями деятельности государства и общества. Природная среда должна быть включена в систему социально-экономических отношений как ценнейший компонент национального достояния, необходимое условие национальной и общечеловеческой безопасности. [5,с. 42]

Юридическое экологическое образование является самостоятельным направлением деятельности государства в области правового регулирования природопользования и охраны окружающей среды. В рамках этого направления решается задача не только подготовки юристов, экологов, но и более общая и существенная – экологического воспитания и формирования экологической культуры, воспитания и формирования гражданских качеств будущих юристов.

Экологическое право, как никакая другая наука в системе российского права, затрагивает коренные повседневные потребности и интересы каждого человека. Важное место в предмете уделяется освещению правовых идей и решений, касающихся предупреждения экологического вреда посредством мер экономического воздействия, создания экономико-правового механизма, направленного на рациональное использование природных ресурсов и охраны окружающей среды. Важнейшим инструментом сохранения окружающей среды и ее устойчивого развития является законодательное закрепление основных принципов, механизмов, гарантий, критериев охраны окружающей природной среды, заложенных в Конституции, а также оценки качества окружающей среды. [5,с. 47]

Законодательство в области охраны окружающей природной среды Республики Таджикистан разрабатывается уже на протяжении десятков лет. За этот период приняты десятки законов. К особо важным из государственных законов, принятых за последние годы, относятся: Закон Республики Таджикистан «Об Охране Окружающей Среды» Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 Г., № 7-8, Ст. 614; от 27.11.2014 Г., № 1160).Закон Республики Таджикистан Об охране природы (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан 1996 год, № 3, ст. 48; 1997 год, №23-24, ст. 333; 2002год, № 4, ч-1, ст. 245; 2002 год, № 11, ст. 708; 2004год, № 7, ст. 465; 2007 год, №6, ст. 440), Закон Республики Таджикистан Об Экологическом Мониторинге (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., № от 26.07.2014 г., № 1120)«Об особо охраняемых природных территориях» от 26 декабря 2011 г., № 788; Закон Республики Таджикистан «Об экологическом образовании населения» от 29 декабря 2010 г., № 673, и др. [1,с.18]

Природоресурсное законодательство появилось в процессе использования природных ресурсов и основано на естественных особенностях отдельных компонентов природной среды (земли, недр, вод и т.д.). Таким образом, в эту группу входят самостоятельные по сути подотрасли, объединенные в экологическом законодательстве в силу естественной взаимосвязи природных компонентов в окружающей среде:

- земельное законодательство;
- водное законодательство;
- лесное законодательство;
- горное законодательство.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Каждой из названных подотраслей экологического законодательства соответствует свой кодифицированный законодательный акт:

- Земельный кодекс Республики Таджикистан;
- Водный кодекс Республики Таджикистан;
- Лесной кодекс Республики Таджикистан;
- Закон Республики Таджикистана «О недрах».[4,с.83]

Экологическое право как отрасль юридической науки представляет собой систему научных знаний:

- о становлении и развитии экологического права;
- о принципах и особенностях правового регулирования экологических отношений;
- об основных институтах экологического права;
- о государственном регулировании экологических отношений;
- о праве собственности на природные ресурсы;
- о юридической ответственности за экологические правонарушения;
- о правовом режиме использования и охраны природных ресурсов, окружающей природной среды в зарубежных странах и др.

Предмет экологического права представляет собой общественные отношения в сфере охраны, оздоровления и улучшения окружающей природной среды, предупреждения и устранения вредных последствий воздействия на нее хозяйственной и иной деятельности. Более четко определить предмет экологического права возможно, сопоставив его с предметом смежных отраслей права – земельного, горного, водного, лесного, одной из основных задач которых также является охрана и рациональное использование окружающей природной среды. Однако к предмету указанных отраслей права относятся главным образом отношения по рациональному использованию и охране отдельных природных объектов – земли, недр, вод, лесов и др., а не окружающей природной среды в целом.

Экологическое право, как и многие другие отрасли права, не обладает каким-то особым, только ему присущим методом правового регулирования. Поэтому едва ли оправданы встречающиеся в литературе, в том числе и учебной, утверждения о методе (или методах) экологического права. Представляется более правильным говорить не о методе (методах) экологического права, а о методах правового регулирования экологических отношений. [5,с. 82]

Метод экологического права как метод правового регулирования общественных отношений в данной области носит в известной мере второстепенный характер, поскольку формы и сам характер правового воздействия определяются сущностью регулируемых отношений. Это, конечно, не отрицает классификационного значения метода правового регулирования. Однако по сравнению с предметом правового регулирования он носит второстепенный, вспомогательный характер.

Другую часть системы экологического законодательства составляют кодексы и законы республики. При анализе этой части экологического законодательства необходимо учитывать, что их количество многообразно и порою они представляют собой отдельную отрасль, подотрасль или комплекс законодательства.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. - 125 с.
2. Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды» Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 г., № 7-8, ст. 614; Закон РТ от 27.11.2014 г., № 1160).
3. Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 гг.– Душанбе, 2018. - 60 с
4. Боймахмадзода Нафиса Собитдухт, Пути и формы Систематизации экологического Законодательства Республики Таджикистан, соискатель Института философии,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана Вестник ТГУПБП, Серия общественных наук, 2022.

5. Саркисов О.Р., Любарский Е.Л. “Экологическое право”, Учебное пособие для студентов учреждений высшего профессионального образования, Казань, 2014.

МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ОМИЛИ РУШДИ БОСУБОТИ КИШВАР

Қодирова М.В.

Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки «Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки заминаи эъмори давлати мустақили миллӣ ва пешравии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми ҷумҳуриро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад. Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии мамлакатамонро таъмин намоем, барои ҳар шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем». Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28 декабри соли 2023 ироа гардид, иқдоми бамаврид ва илман асоснокшуда мебошад, зеро ҳаёти инсон доим дар ҳолати такмил ёфтани қарор дорад ва вобаста ба ин талаботу ниёзи мардум ҳам пайваستا тағйир меёбад.

Қонун ва ахлоқ дар доираи фарҳанги ахлоқию ҳуқуқӣ бо ҳам иртибот дошта, ба соҳаи озодӣ, ки асоси рушди маънавии шахс ва тамоми ҷомеа мебошад, таъсири танзимкунанда мерасонанд. Ҳадафи маърифати ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки иҷтимоишавии пурраи ҳуқуқии шахсро таъмин намояд. Қонун ва ахлоқ барои иҷтимоишавии фард заминаҳои заруриро барои идомаи ҳаёти пурсаодат ба вуҷуд меоранд., маҳз иҷтимоишавии комили ҳуқуқӣ шарти зарурӣ ва муайянкунандаи рафтори фаъолони ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҷомеа мебошад. Мувофиқи асосҳои ҷомеашиносӣ, сохтори иҷтимоишавиро ҳамчун раванди ягонагии таълим, тарбия ва худомӯзии шахс дарк намудан лозим аст. Дарвоқеъ, иҷтимоишавии фард раванди дучониба аст, ки дар он ҳам ҷомеа ва ҳам худи фард бояд баробар шомил шаванд. Иҷтимоишавӣ, аз як тараф, таъсири мақсадноки муҳити иҷтимоӣ, ниҳодҳои гуногуни иҷтимоиро ба шахс дар бар мегирад, то ӯро бо низоми мафҳумҳо, арзишҳо, идеяҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ ва дигар арзишҳои фарҳангии дар ҷомеа қабулшуда шинос намояд ва аз тарафи дигар, он аз фаъолияти ҷамъиятии худи фард дар раванди иҷтимоишавӣ ва ташаккули шахсият иборат мебошад.

Аз ин рӯ иҷтимоишавии ҳуқуқӣ на танҳо ҳадаф, балки натиҷаи интизории таъсири маърифати ҳуқуқӣ мебошад. Тарбия ва маърифати ҳуқуқӣ ҳам шакл ва ҳам воситаи таъсиррасонӣ буда, ба раванди худтарбиякунии шахсият ҳавасмандӣ мебахшанд ва замина мегузоранд, ки ба иҷтимоишавии пурраи ӯ шароит фароҳам оварда шавад ва муттасилии ин раванд таъмин гардад. Маърифати ҳуқуқӣ воситаи ягонаи ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ тавассути таъсиррасонӣ ба шуури ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад, ки он дар навбати худ рафтори ҳуқуқии дилхоҳ фардро муайян менамояд.

Дар ин ҷо таъкид кардан ҷоиш аст, ки фарҳанги ҳуқуқии ҳар миллат таърихан дар заминаи сатҳи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа ба вуҷуд омада, як навъи фарҳанги миллӣ маҳсуб меёбад ва он дар эҷод, интиқол, ҳифзи арзишҳои ҳуқуқӣ инъикос мегардад. Татбиқи фарҳанги ҳуқуқӣ аз ҷониби ҷомеа амалишавии принципҳои қонуният ва тартиботи ҳуқуқиро дар давлат таъмин

СОЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

менамояд. Сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ, ки мақсадҳои ҳадафманди маърифати ҳуқуқӣ мебошанд, бешубҳа, мавҷудияти маорифи ҳуқуқӣ ва низоми эътиқодҳои тақозо менамоанд, ки эътирофи ҳуқуқ, дарки ҳуқуқҳо, риояи талаботи он, доштани таҷрибаи малакаи татбиқи қонунгузориро пешбинӣ менамояд. Донише, ки дар раванди маърифати ҳуқуқӣ ба даст меояд, бояд ба эътиқоди шахсӣ, ба муносибати масъулиятшиносона ба риояи қатъии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва баъдан ба талаботи ботинӣ ва одати ҳамарӯзаи ҳар фард нисбат ба риояи намудани қонун, нишон додани фаъолияти ҳуқуқию сиёсӣ мубаддал гардад.

Дар ҳар даври замон танҳо он миллатҳо қодир ба ҳимояти худ буданд, ки аз ҷиҳати зеҳнӣ ва технологӣ пешрафту дастовардҳо доштанд. Яъне онҳо пеш аз ҳама, ба таҳқими зарфияти зеҳнӣ ва технологиашон камар бастанд. Таърихи инсоният собит менамояд, ки маърифати ҳуқуқӣ фаъолияти мақсаднок ва мунтазами давлат ва ҷомеа оид ба ташаккул ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Агар мо ба таърихи рушди давлатҳои пешқадами дунё рӯй оварем, пас маълум мешавад, ки бунёди рушди ин давлатҳо аз баланд шудани сатҳи маърифати ҳуқуқии онҳо иборат мебошад. Надониш аз худ ноогоҳӣ аз ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худ мувофиқи Конститутсия ба ақибмонии иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар дилхоҳ мамлакат сабаб мешавад. Дар ҳар даври замон масъалаҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, ташаккули фарҳанги олии ҳуқуқӣ, мубориза бар зидди инкоркунӣ ҳуқуқ, рушди ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва таҳқими принципҳои волоияти қонун дар дилхоҳ давлати олам ҳамеша аҳамияти бузург доштанд. Имрӯз ба шарофати суръати азими дигаргунсозии иҷтимоӣ, печидатар шудани муносибатҳои геоиқтисодӣ, равандҳои афзоюндаи иттилоотикунӣ ва рақамикунӣ масоили маърифати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ на танҳо муҳим боқӣ мондаанд, балки мазмуни нав касб менамояд. Самти умедбахши рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол дар ин масир ташаккул ва рушди низоми пешрафтаи маърифати ҳуқуқии аҳоли мебошад, ки ба ҳалли масоили мубрами ҷомеаи муосир мусоидат менамояд. Барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии миллати тоҷик имрӯз Тоҷикистон ба сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди маърифати ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии шахрвандон ниёз дорад, ки он принципҳо, ҳадафҳо, самтҳои асосӣ ва мундариҷаи сиёсати давлатиро дар соҳаи маърифати ҳуқуқӣ муайян мекунад. Асосҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди маърифати ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии шахрвандон ба ташаккули эҳтироми устувор дар ҷомеа нисбат ба қонунгузорӣ ва рафъи падидаи инкор намудани ҳуқуқ, баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шахрвандон, аз ҷумла сатҳи огоҳӣ ва саводнокии ҳуқуқӣ, таъсиси низоми ҳавасмандгардонии раванди риояи қонун ҳамчун модели асосии рафтори иҷтимоӣ, дар шуури ҷомеа ҷорӣ намудани идеяи иҷроии софдилонии вазифа ва риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ бояд нигаронида шаванд.

Дар ҳолати коркард ва татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи тарбияи ҳуқуқии аҳоли рушди мудаввоми фарҳанги олии ҳуқуқии ҷомеа ба амал меояд. Аз ҷониби дигар, татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи рушди маърифати ҳуқуқӣ имкон фароҳам меоварад, ки дарҳости ҷомеа барои ташаккули фарҳанги пешрафтаи ҳуқуқӣ сари вақт ва босифат ба амал бароварда шавад. Дар давлати иҷтимоии ҳуқуқӣ, ки Тоҷикистон ба инкишофи он кӯшиш менамояд, фарҳанги ҳуқуқӣ бояд ҳамчун муҳити табиӣ рушди инсон ва муҳимтарин соҳаҳои ҳаёти ӯ амал намояд. Дараҷаи муносиби шуури ҳуқуқӣ, фарҳанги рушднамудаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоисозии кофии ҳуқуқии ҳар фарди ҷомеа, аз як тараф, замина ва шартҳои асосии дарки дараҷаи олии масъулияти шахсии ҳар шахрванд барои некӯаҳволии худ дар ҳама соҳаҳо маҳсуб шуда, аз тарафи дигар, уҳдадорӣ ӯро дар раванди ҳамеша дар назар нигоҳ доштани манфиатҳои дилхоҳи узви ҷомеа, ки аз ҷиҳати ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои инсонӣ бо вай баробар аст, тақозо менамояд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии маърифати ҳуқуқӣ баланд бардоштани ҳиссаи раванди мақсадноки ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва ба ин васила таъмин намудани сатҳу сифати зарурии иҷтимоии ҳуқуқии шаҳрвандон мебошад. Маърифати ҳуқуқӣ мутаҳаррики асосии фаъолияти созандаи инсон дар ҷомеаи муосир маҳсуб мешавад. Фаъолияти ҳуқуқӣ зуҳуроти олии рафтори ҳуқуқии шахс буда, ба шуури ҳуқуқӣ асос меёбад ва ба он вобаста буда, ҳаракати бошууроноии шахсро ба сӯи қонун пешбинӣ менамояд. Рафтори фаъолони ҳуқуқӣ- ин падидаи амиқу бошууроно, мақсаднок, ташаббускор буда, ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, қонуният, ҳифзи манфиатҳои давлат, ҷомеа ва дигар шаҳрвандон нигаронида шудааст. Дар ин радиф меъёрҳои ҳуқуқро шахс ҳамчун падидаи воқеӣ ва зарурӣ ҳадафмандона қабул менамояд, ки нуқтаи назар, ниёзҳо ва орзуҳои фардро дар худ таҷассум намудааст.

Давлат ва ҳуқуқ барои ҷомеаи инсонӣ аҳамияти бузургро доро аст. Моҳияти асосии давлат ва ҳуқуқ ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ дар он ифода меёбад, ки тавассути онҳо ҷамъият шакли муназзамро касб карда, идоракунии давлатӣ таъмин мешавад. Аз ин лиҳоз, ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд. Яъне, риояи қонун ва эҳтироми шаъну шараф дар сурати мавҷуд будани маърифати ҳуқуқӣ ба вучуд меояд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26.09.1999; 22.06.2003; 22.05.2016 – Душанбе, “Нашриёти Ганҷ” 2016.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023. Сотиволдиев Р.Ш., Шонасурдинов Н. Ҳуқуқ. Душанбе 2012.

СИФАТИ ОБИ НҶШОКӢ ҲАМЧУН МУШКИЛОТИ ГЛОБАЛИЮ ЭКОЛОГӢ

Мавлонов М., Муҳаммадиев А.Н.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Муаммои сифати оби нӯшокӣ ба мисли глобалӣ муҳим аст дар миқос ва дар доираи минтақаи алоҳида е маҳалли аҳолинишин. Дар айни замон, оби нӯшокӣ мушкилоти иҷтимоӣ, сиёсӣ, тиббӣ, ҷуғрофӣ, экологӣ, инчунин муҳандисӣ ва иқтисодӣ мебошад.

Оби нӯшокӣ обест, ки аз рӯи сифати худ дар ҳолати табиӣ е пас аз коркард (тозакунии, безараргардонӣ) ба талаботи меъерии муқарраршуда ҷавобгӯ аст ва барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва рӯзгори инсон е истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ пешбинӣ шудааст. Сухан дар бораи талабот ба маҷмӯи хосиятҳо ва таркиби об меравад, ки дар он он ба саломатии инсон ҳам ҳангоми истеъмоли даҳон ва ҳам барои мақсадҳои гигиенӣ, инчунин ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ таъсири манфӣ намерасонад [4].

Оби хушсифати нӯшокӣ обест, ки наҷосати ба саломатии инсон зараровар надорад. Он бояд бӯй ва ранг надошта бошад ва ҳангоми истеъмоли дарозмуддат беҳатар бошад. Мувофиқи талаботи санитарӣ-эпидемиологӣ аҳоли бояд бо оби нӯшокӣ ба миқдори кофӣ барои қонех кардани талаботи физиологӣ ва маишӣ таъмин карда шавад, инчунин оби нӯшокӣ бояд аз ҷиҳати эпидемиологӣ ва радиатсионӣ беҳатар бошад, аз ҷиҳати таркиб безарар бошад ва нишондиҳандаҳои мусоиди органолептикӣ ва гидрохимиявӣ дошта бошад [3].

Ҳангоми муайян кардани тозагии об, онҳо бо хосиятҳои физикӣ, аз қабилӣ абрнокӣ, ранг, бӯй ва мазза амал мекунанд. Барои оби тоза нишондиҳандаҳои зерин хос мебошанд: муғризи 2,5МФ (воҳидҳои муғризи аз рӯи формазин), набудани бӯй

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

(дар шароити лабораторӣ шиддати бӯй нишондиҳанда аст), таъми на бештар аз 1 (аз рӯи системаи панҷгона, бо роҳи лабораторӣ муайян карда мешавад), ранги на бештар аз 20 дараҷаи Миқёси Pt — Со. Ба хосиятҳои химиявӣ об инҳо дохил мешаванд: нишондиҳандаи водород, минералшавии умумӣ, сахтӣ, кислота, алкалӣ, оксидшавии перманганатӣ ва баъзе дигарҳо.

Барои оби тоза нишондиҳандаи водород: 6 адад рН, минералшавии умумӣ 1000 мг / л, оксидшавии перманганатӣ на бештар аз 5 г оксиген дар як литр. Илова бар ин, ҳангоми муайян кардани тозагии об нишондиҳандаҳои бактериологӣ, мавҷудияти омехтаҳои ғайриорганикӣ ва органикӣ, нишондиҳандаҳои радиологӣ ва баъзе дигарҳо истифода мешаванд. Маълум аст, ки об моддаҳои зарароварро аз бадан хориҷ мекунад ва унсурҳои муҳимтарини равандҳои физикию химиявӣ дар бадан рухдода мебошад. Метаболизм бидуни иштироки об ғайриимкон аст ва дар ниҳоят некӯаҳолии мо аз тозагии он вобаста хоҳад буд. Гарчанде ки аксари намунаҳои оби нӯшокӣ талаботи Сан Пинро қонеъ мекунад, мушкилоти сифати обро ҳал кардан мумкин нест. Дар сурати ба стандартҳо мувофиқат накардани об, он тоза ва безарар карда мешавад. Тозакунии об маънои озод кардани обро аз зарраҳои боздошташуда, абрнокӣ, аз рангҳо, бӯй ва маззаҳои хоси он, аз миқдори зиёди намакҳо ва газҳо дорад. Тозакунии безараргардонии об бо воситаҳои гуногун анҷом дода мешавад. Оби нӯшокии пастсифат метавонад боиси полиомиелит, тиф, дизентерия ва холера гардад. Тибқи маълумоти СММ, оби ифлос зиёда аз 30% бемориҳоро дар саросари ҷаҳон ташкил медиҳад. Дар ҷаҳон, аз сабаби сифати пасти об, тибқи маълумоти ТУТ дар як сол тақрибан панҷ миллион нафар мемиранд [1].

Манбаҳои асосии ифлосшавии оби нӯшокӣ инҳоянд: 1) Шустани нуриҳо, пеститсидҳо ва моеъи пору аз заминҳои кишоварзӣ. 2) партовҳои ғайриқонунӣ аз корхонаҳои саноатӣ ва химиявӣ. 3) Обкашӣ аз маҳалҳои аҳолинишин. 4) Партофтани партовҳои маишӣ аз ҷониби аҳоли. 5) обҳои саноатӣ. 6) Коркарди маъдан ва конҳои нефт.

• То 88 % обҳои, ки бояд тоза карда шаванд, ба дарёҳо тавре ки лозим аст, тоза карда намешаванд. Моддаҳои асосии ифлоскунанда инҳоянд: маҳсулоти нефтӣ, фенолҳо, пайвастагиҳои металлҳои вазнин, сурб, нитрогени нитритӣ ва аммонийӣ. Ҳалли мушкилоти ифлосшавии оби нӯшокӣ муборизаи ҳамаҷониба мебошад, ки аз: 1) дар баланд бардоштани маданияти умумии истифодаи об ва муносибати эҳтиёткорона ба муҳити зист дар аҳоли. 2) дар тоза кардани оби тоза аз партовҳои хонагӣ. 3) дар насби филтрҳо ба дренажҳои шахр. 4) дар кам кардани партовҳо аз корхонаҳои саноатӣ ва химиявӣ. 5) дар безараргардонии об бо ёрии реагентҳои химиявӣ. 6) дар насоси об, ки тоза карда намешавад ва дар зарфҳои махсус нигоҳ дошта мешавад. 7) дар тақмили системаи мониторинги экологии обҳои тоза. 8) дар баланд бардоштани назорати корхонаҳои саноатӣ ва химиявӣ. 9) дар зиёд кардани ҷаримаҳо барои ифлосшавӣ. Шояд дар оянда, бо ҷорӣ намудани технологияҳои нав оид ба тоза кардани партовҳои истеҳсолоти саноатӣ ва фаъолияти ҳаётӣ, инчунин истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, аксари мушкилоти марбут ба ифлосшавии оби нӯшокӣ ҳал карда шаванд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Алексеев, Л.С. Назорати сифати об М.: ИНФРА — М, 2018. 756 с.
2. Луғати энциклопедии экологӣ. М.: Ноосфера, 2002. 930 с.
3. Қоидаҳо ва меъёрҳои санитарӣ (СанПиН) 2.1.4.1074–01. Оби нӯшокӣ. Талаботи гигиенӣ ба сифати оби системаҳои марказии оби нӯшокӣ. Назорати сифат. М.: Вазорати Тандурустӣ, 2002;
4. Сиренко, Л.А. Моддаҳои биологии фаъоли обсабзаҳо ва сифати об М.: 2012. 256с.
5. Сергеев Е. М., Кофф Г. Л. Истифодаи оқилона ва ҳифзи муҳити зисти шахрҳо. М.: Академияи илмҳои СССР, Институти Литосфера, нашр. Илм, соли 1989. 88 с.

МЕХАНИЗМҲОИ ЭКОЛОГИЮ ИҚТИСОДӢ ВА ҲУҚУҚИИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ ВА ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ

Мавлонов М., Муҳаммадиев А.Н.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Беҳбудии муҳити зист, беҳтар кардани ҳолати сифатии он яке аз мушкилоти мубрам буда, амали фавриро талаб мекунад. Рушди дарозмуддати кишвар дар давраи шӯравӣ дар шароити системаи мақсадноки банақшагирифтаи хоҷагидорӣ ба пайдоиши мушкилоти ҷиддии экологӣ мусоидат кард. Ислоҳоти радикалӣ ва баъзан бетачрибаи бозор дар солҳои охир ихтилофоти байни ҷомеа ва табиатро боз ҳам шадидтар карда, онҳоро ба хатти хатарнок овард. Бояд қайд кард, ки заминаи ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист ва истифодаи захираҳои табиӣ ҳоло ба қадри кофӣ ташаккул наефтааст ва аз комилият дур аст, гарчанде ки бо қабул ва эътибор пайдо кардани қонуни нави "дар бораи ҳифзи муҳити зист" дар соли 2012 марҳилаи нави сифатӣ дар рушди қонунгузории экологӣ оғоз ефт [5-6].

Мушкилоти экологӣ ин тағйиребии муҳити табиӣ дар натиҷаи таъсири антропогенӣ мебошад, ки ба вайроншавии сохтор ва фаъолияти системаҳои табиӣ (ландшафтҳо) оварда мерасонад ва ба оқибатҳои манфии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва дигар оқибатҳо оварда мерасонад. Мафҳуми мушкилоти экологӣ антропоцентрикӣ аст, зеро тағйироти манфӣ дар табиат нисбат ба шароити мавҷудияти инсон арзёбӣ карда мешавад [6].

Мушкилоти экологии марбут ба вайроншавии ҷузъҳои алоҳидаи манзара ҷе маҷмӯи онҳо метавонанд шартӣ ба шаш гурӯҳ муттаҳид карда шаванд: атмосфера (ифлосшавии атмосфера: радиологӣ, химиявӣ, механикӣ, гармӣ); об (камшавӣ ва ифлосшавии обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ифлосшавии баҳрҳо ва уқенусҳо); геология-геоморфология (интенсификатсияи равандҳои номусоиди геология-геоморфологӣ, вайроншавии рельеф ва сохтори геологӣ); хок (ифлосшавии хок, эрозия, дефлятсия, намакшавии дуюмдараҷа, оббозӣ ва ғайра); биотикӣ (ҷамъбасти растаниҳо, вайроншавии ҷангалҳо, дигрессияи чарогоҳҳо, коҳиши гуногунии намудҳо ва ғайра); комплексӣ (ландшафтӣ) биебоншавӣ, коҳиши гуногунии биологӣ, вайрон кардани режими минтақаҳои ҳифзи табиат ва ғайра [6].

Аз рӯи оқибатҳои асосии экологии тағйиребии табиат мушкилот ва ҳолатҳои зерини экологӣ ҷудо карда мешаванд: антропоэкологӣ, бо тағйиребии шароити зиндагӣ ва саломатии аҳолӣ; захираҳои табиӣ, ки бо камшавӣ ва гум шудани захираҳои табиӣ алоқаманданд, фаъолияти хоҷагидориро дар қаламрав бадтар мекунад; ландшафт-генетикӣ, ки бо вайроншавии тамомияти ландшафтҳо, гум шудани генофонд, гум шудани объектҳои беназири табиӣ вобаста аст. Дар адабиети ҳуқуқӣ экологӣ механизми иқтисодӣ-ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист ва истифодаи табиат маҷмӯи чораҳои иқтисодии ҳавасмандгардонии хоҷагидорӣ фаҳмида мешавад [6].

Фаъолияти субъектҳо дар иҷрои талаботи экологӣ, инчунин тадбирҳои таъмини ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи табиат, ки дар қонунгузорӣ муқаррар шудаанд. Унсурҳои механизми иқтисодӣ-ҳуқуқии ҳифзи муҳити зист инҳоянд: банақшагири ва пешгӯии истифодаи табиат ва ҳифзи муҳити зист; маблағгузории ҳифзи муҳити зист; пардохтҳо барои истифодаи табиат ва ифлосшавӣ; суғуртаи экологӣ; тадбирҳои ҳавасмандгардонии иқтисодии истифодабарандагони табиат (имтиезҳо) [1-10].

Аслан, ифлосшавӣ метавонад аз ҳисоби манбаъҳои табиӣ дар натиҷаи равандҳои табиӣ ба амал ояд. Аммо аксари партовҳои марбут ба ин сабабҳо одатан ба муҳити зист зарари зиёд намерасонанд, зеро онҳо ба концентратсияҳои барои он хатарнок тавассути парокандашавӣ, ҳалшавӣ, ҷаббидан намерасанд. Истисно

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

офатҳои табиӣ ҷе ҳодисаҳои хатарноки табиӣ мебошанд, ки ба онҳо обхезиҳо, заминларзаҳо, шамоли шадид, селҳо, лавиндаҳои барфӣ ва хушксолӣ дохил мешаванд [11-14].

Аммо мушкилоти асосии ифлосшавӣ бо фаъолияти инсон алоқаманд аст, яъне бо манбаҳои сунӣ, ки ба статсионарӣ (корхонаҳои саноат, кишоварзӣ ва ғайра) ва ҳаракаткунанда (нақлиёт) тақсим мешаванд, вобаста аст. Дар натиҷаи сохтмони обанборҳо ба хоҷагии қишлоқ аз сабаби обшавии чарогоҳҳои пойгоҳӣ зарари калон расонида мешавад.

Ҳамин тариқ, инсон дар натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ ба табиат ва ҳамзамон ба саломатии худ зарари калон мерасонад. Саноат як қатор технологияҳои тозатарро аз худ кард, ки дар натиҷа партовҳо ба атмосфера (БА монанди SO₂, NO₂), обҳои партовҳои тозашуда ба ҳисоби як нафар сокинон ва як адад маҳсулоти истеҳсолшуда хеле коҳиш ефтанд.

- Ифлосшавӣ, тибқи таърифи қабулкардаи СММ, моддаҳои кимиевии экзогенӣ (аз берун воридшуда) мебошанд, ки дар ҷои номуносиб, дар вақти номуносиб ва миқдори номуносиб пайдо мешаванд. Вобаста ба табиати ифлосшавӣ: ифлосшавии химиявӣ, физикӣ (аз ҷумла радиоактивӣ) ва биологӣ муҳити атроф (минбаъд ОС), аз ҷумла атмосфера ҷудо карда мешаванд [ ] .

Илова бар ин, ифлосшавии табиӣ, ки дар натиҷаи равандҳои пурқудрати табиӣ бе ягон таъсири инсон (партофтани вулқонҳо, сӯхторҳои ҷангал, обу ҳавои хок ва ғайра) ба вучуд меояд ва ифлосшавии антропогенӣ, ки танҳо натиҷаи фаъолияти инсон аст, фарқ карда мешавад.

Ифлосшавии химиявӣ, ки дар аксари ҳолатҳо як намуди ифлосшавии антропогенӣ мебошад, дар ду шакли асосӣ зоҳир мешавад: дар афзоиши (камшавии) миқдори моддаҳои кимиевӣ дар объектҳои муҳити атроф аз меъерҳои иҷозатдодашуда (масалан, афзоиши консентратсияи гази карбон дар ҳавои атмосфера, ки метавонад ба тағиребии иқлим оварда расонад) зиёдтар аст; дар объектҳои муҳити атроф моддаҳои нав пайдо мешаванд, ки ба он умуман хос нестанд (масалан, пеститсидҳо, диоксинҳо ва ғайра). Манбаҳои ифлосшавии ҳавои атмосфера ҳам табиӣ (табиӣ) ва ҳам антропогенӣ мебошанд [3-4].

Манбаҳои асосии табиӣ ифлосшавии атмосфера бо моддаҳои кимиевӣ вулқонҳои фаъол, ҷангалӣ, даштӣ, ангишти зеризаминӣ, сӯхторҳои торфӣ, баромади табиӣ газҳои табиӣ ва як қатор манбаҳои дигар мебошанд. Ғайр аз кам шудани захираҳои об, мушкилоти ифлосшавии об ҷе кам шудани сифати об вучуд дорад. Аз он ҷае, ки талаботи инсон ба об аз ҳадди биологӣ берун рафт, он ҳамчун омилҳои муҳими ифлосшавии об баромад кард. Ҳамаи категорияҳои обҳо: уқенусӣ, континенталӣ, зеризаминӣ, гарчанде ки дар дараҷаҳои гуногун ба ифлосшавӣ дучор мешаванд [14].

Партовҳои саҳти маишӣ (ТБО) партовҳои саҳт (аз ҷумла боришоти обҳои партов) ва дигар ашеҳо ва моддаҳои дар рӯзгор нобудшаванда мебошанд, ки дар натиҷаи истеъмол ва худӣ ҳаёти одамон (аз ҷумла партовҳои ошхонаҳо, ҷомашӯӣ, беморхонаҳо, ҳаммомҳо, биноҳои маишӣ корхонаҳо ва ғайра) ба вучуд меоянд. ТБО таркиби мураккаб дорад (қағаз, картон, партовҳои хӯрокворӣ ва ғайра), ки коркарди онҳо хеле душвор мекунад [12].

Партовҳои истеҳсолӣ (саноатӣ) ин боқимондаҳои ашеи хом, мавод, нимфабрикатҳо мебошанд, ки ҳангоми истеҳсоли маҳсулот ҷе иҷрои корҳо ба вучуд омадаанд ва хосиятҳои истеъмолии пурра ҷе қисман ибтидоиро аз даст додаанд. Онҳо метавонанд бебозгашт (талафоти технологӣ: парвоз, хушкшавӣ) ва баргардонидашуда (вақте ки ба давраи истеҳсолӣ бармегарданд) бошанд. Дар шароити норасоии музмини пул дар ҳазинаи давлатӣ ва "хуруҷи" сармоя ба хориҷа, умедвор шудан

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

душвор аст, ки давлат барои таҳияи технологияҳои ояндадори фардо маблағҳои зиёди молиявиро мечӯяд, алахусус аз он ки онҳо самараи ғаврии иқтисодӣ намедиханд

Маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва истифодаи технологияҳои сарфакунондаи захираҳо, қорӣ намудани системаи пардохтҳо барои партовҳо ва партофтани моддаҳои зараровар ба муҳити зист ва дигар тадбирҳои иқтисодӣ. Боздоштан ва қатъ кардани фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, ки талаботи қонунгузориҳои экологиро вайрон мекунанд, қалби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба ҷавобгарии маъмурий, шаҳрвандӣ ва ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонунҳо ва расонидани зарар ба табиат [2-7].

Рӯйхати адабиётҳо:

- 1.Бринчук М.М. Экологическое право. – М.: Городец, 2009.
- 2.Глухов В.В., Некрасова Т.П. Экономические основы экологии. – СПб.: Питер, 2007.
- 3.Дмитренко А.В, Экологическое право. – М.: Дашков и Ко, Наука-Спектр, 2009.
- 4.Ерофеев Б.В, Экологическое право. – М.: Форум, 2009.
- 5.Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон-1994
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» 2012)
- 7.Фомичев А.Н. Проблемы концепции устойчивого экологического развития. Системно-методологический анализ. – М.: Либроком, 2009.
- 8.Экологическое право: учеб. пособие / С.А. Балашенко [и др.]; под ред. Т.И. Макаровой, В.Е. Лизгаро. – Минск: БГУ, 2008.-379С
- 9.Экологическое право : учебник / под ред. С. А. Боголюбова. — Э40 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт ; ИД Юрайт, 2011. - 482 с. - (Основы наук).
- 10.Захаркина А. В. Экологическое право : учебное пособие / А. В. Захаркина ; Пермский государственный национальный исследовательский университет. – Пермь, 2020. – 160 с.-
- 11.Бринчук М. М.Э кологическое право учебник материал подготовлен с Эиспользованием правовых актов по состоянию на 1 декабря 2008 года-544С
- 12.Анкудинова Я.С. Экологическое право: учебное пособие по дисциплине / Я.С. Анкудинова – Симферополь: Крымский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2022. – 90 с.
- 13.Экологическое право : учебное пособие. Ч. 1 / Л. С. Булгакова, О. А. Гуреева, М. Б. Кабанова, В. В. Лавров, Я. К. Чепенко ; под общ. ред. В. В. Лаврова. — Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2020. — 180 с.

**НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РАВОНДИ ТАҲИЯ ВА ҚАБУЛИ КОНСТИТУТСИЯИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Манонова Ф.И.

*Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд*

Яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои давлатҳои устувору соҳибистиклол, доштани Конституцияи комил ва ҳокимияти қавии конституционӣ аст. Дар ҳақиқат, Конституцияи шиносномаи ҳар миллат ва ҳуҷҷати муаррификунондаи моҳияту ҳуввияти ҳар давлат аст. Бинобар ин, соҳиби Конституцияи хеш ва ҳокимияти устувори конституционӣ шудан марҳалаи олии рушд ва ё марҳилаи камоли ҳар давлат ва миллат ба ҳисоб меравад.

Хушбахтона, Ватани азизи мо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумлаи кишварҳои соҳибистиклол, ки Конституцияи устувор ва ҳокимияти конституционии пайдори худро дорад. Мувофиқи таҳлили коршиносони мӯътабарӣ ҳуқуқӣ ва сиёсӣ Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз комилтарин ва пешрафтатарин сарқонунҳои ҷаҳон буда,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ба шумори панҷ Конститутсияи беҳтарини дунё дохил мешавад. Он тамоми меъёрҳои муосиртарини сохторӣ ва арзиши низомҳои демократӣ ва тамоми ҳуқуқу озодиҳои эътирофшудаи умумибашарию фаро мегирад. Аммо барои ба даст овардани чунин конститутсияи комилу устувор ва барои соҳиб шудан ба ин шиносномаи пурифтихори худ, миллат ва давлати мо роҳи босе душвор ва печидаеро паси сар кардааст, ки ҳар як қадами он моҳияти таърихӣ ва аҳамияти тақдирсоз дошт. Дар садри ин талошу муборизаи таърихӣ миллати Пешвои номбари он, абармарди таърих муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон меистанд.

Корномаи сиёсии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо мафҳуми Конститутсия аз оғоз пайванди ногустастанӣ дошт, зеро ӯ аввалин қадами худро ба арсаи сиёсати бузург маҳз бо ҳамин маром, яъне «Барқарорӣ ҳокимияти конститусионӣ» гузошта буд. Таъкиди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бар волоияти қонун ва иҷроии меъёрҳои конститусионӣ бесабаб набуд.

Чунки таҷрибаи давлатдорӣ ҳақонӣ нишон медиҳад, ки бе устувории Конститутсия таъмини устувории раванди сиёсӣ ва пойдорӣ давлат номумкин аст. Аз ин сабаб, Ассозори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаъолияти сиёсӣ ва давлатии худро маҳз аз инкишоф ва устувории Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз намуданд.

Талош ва иқдоми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳия ва қабули аввалин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол фаъолияти минбаъдаи ӯ барои такмил ва татбиқи амалии санади таърихӣ худ як корнамоии бузург аст. Танҳо ҳамин хизмати Пешвои миллати кофист, ки он касро ҳамчун поягузори ҳуқуқии давлати навини тоҷикон эътироф намоем.

Барои дарки дурусти ин корномаи таърихӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳ ба чор ҷанбаи асосии фаъолияти ӯ дар ин самт хеле муҳим аст:

Ҷанбаи якум, саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташкил ва роҳбарии бевоситаи раванди таҳия ва қабули Конститутсияи навини Тоҷикистони соҳибистиқлол. Аввалин нуқтаи муҳим дар ин самт он аст, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон худи раванди таҳия ва қабули Конститутсияро дар шакли бисёршаффоф ва демократӣ ба роҳ гузоштанд. Гарчи мувофиқи Конститутсияи амалкунандаи то соли 1994 Шӯрои Олии Тоҷикистон ҳуқуқи ворид кардани ҳама гуна тағйиру иловаҳоро ба Конститутсия дошт, лекин баръакси ин, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ташкили таҳия ва муҳокимаи умумихалқии Конститутсия ва қабули он аз тариқи раёспурсии умумихалқӣ таъкид варзиданд. Барои ҳарчӣ шаффоф ва демократӣ идома ёфтани ин раванд, бо дастури ӯ ҳамзамон се гуруҳи мустақили корӣ оид ба таҳияи Конститутсия таъсис ёфт, ки ин як амалии бисолиқ буд. Илова бар ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсан, ин равандро зерин назорат гирифта, пайваста таъкид мекарданд, ки дар Конститутсияи нав бояд ҳар як пешниҳоди мардум ва орзую омили ҳар як қишри ҷомеаи мо ба назар гирифта шавад.

Бояд қайд кард, ки дар раванди таҳия ва қабули Конститутсия бояд, ки халқи кишвар имкони ифодаи озодонаи фикру мулоҳизаҳои худро нисбат ба арзишҳои конститусионӣ дошта бошанд. Таклифу дархостҳои шахрвандон то қадри имкон воқеан, дар матни Конститутсия ифода ёбад ва сохти конститусионии пешбинишуда усулҳои демократии ташкили ҳокимияти давлатӣ, бунёди ҷомеаи шахрвандиро ҳадафи худ қарор диҳад¹.

¹ Конститутсияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф. Дар зери таҳрири Ф. Раҳимӣ. – Душанбе: Дониш, 2014. С. 413.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Бинобар ин, маҳз бо иқдоми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши мардум дар ин раванд ба нақши марказӣ ва таъинкунанда табдил дода шуд, аввалин бор ба маънои томи ин ибора «Конститутсияи мардумӣ» таҳия ва қабул шуд. Моҳияти комилан халқии ин санад пеш аз ҳама, дар он ифода меёфт, ки матни он аз муҳокимаи васеи умумихалқӣ гузашт, дар он маҳз халқ ҳамчун сарчашмаи ҳокимият эътироф гашт ва салоҳияти ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия низ аз парламент гирифта шуда, бевосита ба ихтиёри худи халқ гузошта шуд. Ин тарзи муносибати Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба он масъала як муносибати бисёр дурбинона буда, фарогирӣ ва устувории Конститутсияи навро таъмин мекард. Яъне, ба ин восита, ӯ сарнавишти Конститутсияи навро ба дасти соҳиби асосии давлат, яъне халқи Тоҷикистон супорид.

Ҷанбаи дуюм, саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар инкишофи мазмун ва меъёрҳои Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол аз ҷиҳати таҳияи матни Конститутсия дар ёддоштҳои худ хотирнишон кардаанд, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Сардори давлат дар шаклириии мазмун ва меъёрҳои усулии Конститутсия низ саҳми таърихӣ доштанд.

Масалан, матни моддаи якуми Конститутсия, ки тамоми мазмун ва моҳияти давлатдорӣ миллии моро ифода мекунад, бевосита аз тарафи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба миён гузошта шудааст. Он меъёрҳои усулие, ки дар ин модда сабт шудаанд, дар аввалин суҳанронии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми интихоб шудани ӯ, ба ҳайси роҳбари Тоҷикистон дар Иҷлосияи таърихии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд садо дода буданд. Маҳз, дар он лаҳзаи таърихӣ ин шахс бо қатъият эълон карда буданд, ки ҷонибдори давлати демократӣ, дунявӣ ҳуқуқбунёд ҳастанд. Маҳз ҳамин идеяи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аввалин ҳаҷми Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол буд.

Ҷанбаи сеюм, саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар анҷоми ислоҳоти конститутсионӣ ва такмили низоми ҳуқуқии кишвар мебошад. Моҳияти ин ҷанба дар он аст, ки пас аз қабули Конститутсияи мукамал ва пешрафтаи давлати мустақил, бояд тамоми маҷмӯи қонунгузорӣ кишвар комилан ислоҳ гашта, бо таҳия ва қабули маҷмӯи бузурги санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, иморати ҳуқуқии кишвар ба низоми давлати мустақили миллӣ табдил дода мешуд. Ин вазифаи моҳиятан мушқил ва кори ҳаҷман бузург буд, ки дар таърихи давлатҳои классикии мутамаддин маъмулан чанд даҳсола ва ҳатто садсоларо дар бар мегирад. Аммо таърих барои мо фурсати кӯтоҳ дода буд ва ин кор бояд дар муддати кӯтоҳ анҷом мешуд.

Ҳамин тавр, зеро роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Тоҷикистон заминаи Конститутсияи навини миллӣ ислоҳоти амиқи қонунгузорӣ сурат гирифт. Дар ин давраи кӯтоҳ дар заминаи Конститутсияи кишвар 17 қонуни конститутсионӣ, 21 кодекс, 17 санади ҳуқуқии байналмилалӣ бисёрҷониба, 30 санади ҳуқуқии байналмилалӣ дучониба, 313 қонуни соҳавӣ ва зиёда аз 17 ҳазор қарори Ҳукумат қабул шудааст. Ба ин восита модели давлат демократӣ, дунявӣ ва иҷтимоӣ, ки дар Конститутсия қабул шуда буд, дар низоми қонунгузорӣ кишвар комилан татбиқ гашт.

Ҷанбаи чорум, саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар татбиқи амалии ҳадафҳо ва меъёрҳои Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол. Моҳияти ин самти фаъолияти Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар он аст, ки ӯ дар таърихи давлатдоии миллии мо на танҳо ҳамчун иқдомкори қабули Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ҳамчунин ба унвони татбиқкунандаи амалии ин санади таърихӣ шинохта мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки гарчи қабули чунин

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Конститусияи мукамал кори осон набуд, аммо дар амал татбиқ кардани он вазифаи боз ҳам душвортар будааст.

Хушбахтона Пешвои миллати мо аз уҳдаи вазифаи таърихӣ худ низ хуб баромаданд.

Мо бо дилпурӣ гуфта метавонем, ки таҳия ва қабули Конституцияи бузургтарин воқеаест, ки дар таърихи Тоҷикистон руҳ дод ва наватарин дигаргуниҳоро дар соҳаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ба вуҷуд овард. Қабули Конституцияи саҳифаи нави таърихӣ сиёсии Тоҷикистонро боз кард ва низоми миллии давлатдориро поягузорӣ кард².

Ин аст нақши Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун татбиқкунандаи Конституцияи Тоҷикистони соҳибистиқлол ва ҳамчун барпокунандаи амалии модели давлати дунявӣ демократӣ дар кишвар.

Агар ин чанд ҷанбаи фаъолияти ӯро канори ҳам гузорем, метавон хулоса кард, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдомкор, бунёдгузор, ҳомии қавӣ ва татбиқкунандаи амалии нахустин Конституцияи Тоҷикистон соҳибистиқлол аст. Ба ин восита нақш, хизмат ва симои таърихӣ ӯ ҳамчун меъмори ҳуқуқии давлати соҳибистиқлоли тоҷикон, бунёдгузори низоми ҳуқуқии давлат, тарроҳ ва татбиқкунандаи модели муосири давлатдорӣ миллии тоҷикон пеши назар зоҳир мегардад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо тағйироту иловаҳо аз 22 майи соли 2016. – Душанбе: Ганҷ, 2017.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023 [манбаи электронӣ]. URL:<http://www.prezident.tj> Соמוнаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
3. Қонуни конституционӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14.11.2015 «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат». //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2016, №11, мод.872.
4. Абдуллоҳ Раҳнамо. Эмомалӣ Раҳмон – Пешвои миллат: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масъала. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 109 с.
5. Бобоев А.Х. Инкишофи арзишҳои конституционӣ дар даврони истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Истиқлол - заминаи рушди Тоҷикистон. Муҳаррири масъул Ҷураёда Ҷ.Ҳ. – Хучанд, 2016. – 420 с.

КАФОЛАТҲОИ ХУҚУҚ БА ТАҲСИЛ: ТАВСИФИ УМУМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАНЗИМИ ХУҚУҚИИ ОН

Маҳмудов Ш. У.

*Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
дар шаҳри Хучанд*

Хуқуқ ба таҳсил ҳуқуқи конституционӣ ҳар як шахс ба ҳисоб рафта, дар моддаи 41-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст. Бо дар назардошти ин муқаррароти конституционӣ дар моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатӣ” таъкид шудааст, ки ба ҳар шахрванд интиҳоби озодонаи забони таҳсилро кафолат дода, ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ, узбекӣ ва дар маҳалҳое, ки шахрвандони миллатҳои дигар сарчамъ истиқомат менамоянд, ба забони модариашон гирифтани маълумоти миёнаи умумӣ таъмин карда мешавад. Инчунин барои омӯзиши

²Алиев М. Иҷлосияи XVI – пайғомвари сулҳ ва созандагӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. С. 37–38.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

хати арабиасоси тоҷикӣ ва таъбу нашри адабиёт бо ин хат шароити мусоид фароҳам оварда шудааст.

Зери мафҳуми таҳсилот раванди мақсадноки таълиму тарбияи шахс бар манфиати худ он, ҷомеа ва давлат фаҳмида мешавад. Ин равандро муқаррароти аз ҷониби шахрванд (муҳассил) ба даст овардани сатҳҳои таълимии (меъёрҳои маълумотгирии) аз ҷониби давлат муқарраршуда, ки бо ҳуччати дахлдор тасдиқ карда мешавад, муайян мекунанд.

Рушди соҳаи маориф ва таъминоти моддии омӯзгорон ҳамеша зери таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии қайд намуданд, ки “Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафқурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем.

Зеро агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум паст мегардад, миллат бесавод менамояд, ҷомеа ба ҷаҳолат гирифта мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амнияти осоиш ва муҳимтар аз ҳама, рушди давлат саҳт халалдор мегардад. Маҳз ба ҳамин хотир, мо дар сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумат рушди бонизоми соҳаи маориф, мақому манзалати омӯзгор ва фароҳам овардани шароити мусоиду беҳтарро барои наврасону ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок дониста, барои рушди ин соҳаи муҳими низоми иҷтимоӣ ҳамаи чораҳои заруриро роҳандозӣ карда истодаем. Мақсад аз амалӣ сохтани тамоми иқдомот дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, мунтазам беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯӣ мебошад.

Фаромӯш набояд кард, ки пешрафти давлат ва ояндаи ободи Ватан аз сатҳи донишу маърифатнокии мардум вобастагии мустиқдор дорад. Зеро бесаводӣ, ҷаҳолат ва хурофот ба инсон танҳо бадбахти меоварад ва боиси ақибмонии ҷомеа ва касодии давлат мегардад”³.

Доир ба масъалаи маориф, ҳуқуқ ба таҳсил, кафолатӣ давлатӣ ва ҳифзи онҳо олимони соҳаи илми педагогика⁴, ҳуқуқшиносон ва муаррихону ҷомеашиносон дар мақолаҳои худ маълумот додаанд. Дар китоби “Тафсири илмӣ-оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки соли 2009 аз ҷониби олимони ҳуқуқшиноси кишвар зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, академик М. Маҳмудов руи ҷоп омадааст, доир ба тафсири кафолатҳои конституционии ҳуқуқ ба таҳсил маълумоти ҷолиб оварда шудааст. Инчунин доир ба мавзӯи мазкур дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маълумоти зарурӣ барои тадқиқи мавзӯи мазкур мавҷуданд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар соҳаи таҳсилот дар асоси муқаррароти моддаи номбурдаи Конституция ба принципҳои зерин таъяс мекунанд: ҳатмӣ будани таълими умумии асосӣ, дастрасии умум будани таҳсилот, моҳияти башардӯстонаи таҳсилот, афзалияти арзишҳои миллию умумиинсонӣ, рушди озодонаи шахсият, ягонагии фазои маърифатӣ фарҳангӣ, хусусияти дунявӣ, демократӣ ва давлатию ҷамъиятӣ доштани таълим, рушди системаи маориф бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ сифати таълим ва таъмини иттилоотии маориф.

³ Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 [Маводи электронӣ] // www.prezident.tj – Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

⁴ Сабуров Х.М. Маорифи миллӣ ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия. – Хучанд: Нури маърифат, 2018.-316с.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳуқуқ ба таҳсил яке аз ҳуқуқҳои муҳими иҷтимоии инсон буда, барои рушди ҳам шахсият ва ҳам ҷомеа замина муҳайё месозад⁵. Дар замони ҳозира дар кишварҳои демократӣ ҳуқуқ ба таҳсил бо маънои то маш мачмуи пурраи ҳуқуқи зеринро дар худ таҷассум мекунад: ҳуқуқи роӣгон гирифтани таҳсилот дар муассисаҳои таълимии давлатӣ; дастраси умум будани таҳсилот; озодии таълим; ҳуқуқ ба таъсиси муассисаҳои таълимии шахсӣ.

Давлат ҳуқуқи шаҳрвандонро ба таҳсил бо роҳи таъсиси низоми таълим ва шароитҳои дахлдори иҷтимоӣю иқтисодӣ барои таҳсилот таъмин мекунад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таҳсилот, интихоби муассисаи таълимӣ ва шакли таҳсил (рӯзона, шабона, ғоибона, фосилавӣ ва экстернат) ҳуқуқ доранд.

Кафолатҳои конститусионии дастрас ва роӣгон будани таҳсилоти миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ ва баъзе аз таҳсилоти олии касбӣ дар муассисаҳои таълимии давлатӣ, ҳамчунин ҳатмӣ будани таҳсилоти умумии асосӣ муфассал дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»⁶ муқаррар шудааст ва тамоми маҳдудиятҳо барои амалигардонии ин ҳуқуқҳо танҳо бо қонун метавонанд муқаррар карда шаванд.

Аз оғози даврони соҳибистиклолӣ то имрӯз масъалаҳои мактабу маориф ва омӯзгору хонанда таҳти таваҷҷуҳи ғамхории аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат қарор дошта, раванди ислоҳоти соҳаи маориф ва таҷдиду навсозӣ дар ҳама самтҳои он бомаром идома дорад.

То имрӯз бо мақсади ба танзим даровардани фаъолияти соҳа садҳо санади меъриии ҳуқуқӣ қабул гардида, амалӣ шуда истодаанд.

Дар замони соҳибистиклолӣ маблағгузории соҳаи маориф сол ба сол зиёд карда шуда, вазъи соҳа ва қормандони муассисаҳои таълимӣ мунтазам беҳтар гардида истодааст.

Дар ин давра, илова ба хароҷот аз бучети давлат дар соҳаи маориф 30 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи беш аз 3,5 миллиард сомонӣ амалӣ гардида, ҳоло боз 11 лоиҳаи дигар дар ҳаҷми 4,6 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст.

Агар соли 2000-ум ба соҳаи маориф ҳамагӣ 42 миллион сомонӣ ҷудо шуда бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2005 ба 253 миллион, соли 2010 ба зиёда аз 1 миллиард, соли 2015 ба 2,5 миллиард, соли 2020 ба 5,5 миллиард ва дар соли 2024 ба 8 миллиарду 231 миллион сомонӣ расонида шуд, ки 5,7 фоизи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва 18,9 фоизи хароҷоти умумии бучети давлатиро ташкил медиҳад.

Тайи солҳои соҳибистиклолӣ музди меҳнати қормандони соҳаи маориф 21 маротиба баланд бардошта шуд.⁷

Гузашта аз ин, беш аз 30000 (сӣ ҳазор) донишҷӯ бо дастгирии Ҳукумати кишвар, хусусан бо таъкидҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар донишгоҳҳои бонуфузи хориҷӣ таҳсил менамоянд. Бо мақсади самаранок ва мақсаднок истифода намудани ин маблағҳо аз сифати хизматрасониҳо дар ин самт вобастагии зиёд дорад.

Аз ҷумла, дар қонунгузорӣ хизматрасониҳои роӣгон ва музднокро дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ ба танзим дарорад, муқаммал нест, мафҳумҳои «хизматрасонии таълимӣ», «сифати хизматрасониҳои таълимӣ», «ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон»

⁵ Ниг.: Фролова, Т.О. Правовое регулирование способов получения высшего профессионального образования в государственном образовательном учреждении /Т.О. Фролова // Право и образование. – 2003.–№ 5. С. 48.

⁶ Ниг.: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Дар бораи маориф // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. /Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.04.2020).

⁷ Ниг.: Суҳанронии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш 01 сентябри соли 2024с. www.prezident.tj – Соמוнаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ба таври дақиқ ҷой надорад, имконияти суғуртаи хатарҳое, ки хангоми расонидани хизматҳои таълимӣ расонида мешавад, ба назар гирифта нашудаанд, механизми таъмини сифати хизматрасониҳои таълимӣ ҳанӯз номукамал боқӣ мемонад ва омилҳои дар боло зикргардида зарурати пажӯҳиши масоилеро ба миён меорад, бинобар ҳамин таҳқиқи илмии масъалаи мазкур аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ барои рушди низоми ҳуқуқӣ ва иқтисодии кишвар нақши муҳим дошта метавонад.

Боиси ифтихор аст, ки дар солҳои Истиклолияти давлатӣ мақому манзалати устоду олим хеле боло рафт. Ин ҳама аз ғамхориҳои Раҳбари давлат ва боварию эътимод ба қор мандони соҳа дарак медиҳанд: «Давлату Ҳукумат ба шумо эътимоди комил дорад, зеро инсоният ба омӯзгор ҳамеша ниёз дошту дорад. Маҳз муаллим аст, ки доимо меомӯзад ва он ҷӣ андӯхтааст, ба дигарон таълим медиҳад. Миллате, ки омӯзгори асил надорад, ҳеч гоҳ ба ягон мартаба намерасад. Ифтихор ва сари баланди мост, ки тоҷикон аз қадим соҳиби китобу қалам, илму маърифат ва олиму омӯзгор буданд, ҳастанд ва дар оянда низ хоҳанд монд».

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои марбут ба некӯаҳволии иқтисодӣ ва рафоҳати иҷтимоии мардуми Тоҷикистон тавачҷӯҳи ҳоса зоҳир менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистонтибқи Конститутсияи худ давлати иҷтимоӣ эълон гардида, уҳдадор шудааст, ки барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, ҳалли тадриҷии масъалаҳои иҷтимоии кишвар яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилии давлати Тоҷикистон мебошад⁸.

Вақте, ки суҳан дар бораи таъмини ҳифзи иҷтимоии мардум, рушди соҳаҳои маорифу тандурустӣ, тавсеа ёфтани шабакаи технологияҳои иттилоотӣ, таблиғи тарзи ҳаёти солим, таҳсили ҷавонон ва ба воя расонидани мутахассисони ба талаботи замони ҷавобгӯ меравад, барои онҳо, пеш аз ҳама, муҳайё кардани шароити мусоид хеле муҳим аст. Ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ бе рушди иқтисодиёти кишвар номумкин аст. Вақтҳои охир дар Тоҷикистон рушди соҳаҳои энергетика ва коммуникатсия босуръат ҷараён дорад: ҷиҳати барқарорсозии Нерӯгоҳи барқии оби Роғун, сохтмони Нерӯгоҳи барқии оби Сангтӯда, нерӯгоҳҳои хурд дар ноҳияҳои дурдаст қорҳо анҷом дода мешаванд, шохроҳҳои байналмилалӣ барқарор ва сохта мешаванд, минтақаҳои озоди иқтисодӣ бунёд мегарданд. Ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибқорӣ хурду миёна тавачҷӯҳи махсус зоҳир қарда мешавад: қорхонаҳо барқарор ва қорхонаҳои нав таъсис гардида, бо ин роҳ аҳоли бо ҷойҳои нави қорӣ таъмин мегардад ва барои рушди иқтисодиёти кишвар дигар шароити зиёде муҳим фароҳам оварда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар соҳаи таҳсилот дар асоси муқаррароти Конститутсия ба принципҳои зерин таъя мекунад: ҳатмӣ будани таълими умумии асосӣ, дастраси умум будани таҳсилот, моҳияти башардӯстонаи таҳсилот, афзалияти арзишҳои миллию умумиинсонӣ, рушди озодонаи шахсият, ягонагии фазаи маърифатӣ фарҳангӣ, хусусияти дунявӣ, демократӣ ва давлатию ҷамъиятӣ доштани таълим, рушди системаи маориф бо назардошти меъёрҳои байналмилалӣ сифати таълим ва таъмини иттилоотии маориф.

Инак, дар натиҷаи тадқиқ ва омӯзиши масъалаҳои қафолатҳои ҳуқуқ ба таҳсил, дастгирии омӯзгорон ва баланд бардоштани вазъи иҷтимоии омӯзгорони соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ақидаву пешниҳодҳои зеринро асоснок намудан мумкин аст:

1. Паст будани музди меҳнати моҳона, барои зиндагии омӯзгорон қифоягӣ намекунад. Зеро дар қор соли охир бо сабаби пандемияи қоронавирус нарху навои

⁸ Ниг.: Муминов, Н.И. Мушқилоти танзими ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои таълимӣ дар соҳаи таҳсилоти олии қасбӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.И. Муминов // Паёми ДМТ. – 2017. – № 2/9. С. 126-131.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

маҳсулоти ниёзи аввал боло рафтааст. Аз ин лиҳоз як қисми омӯзгорон, аз ҷумла омӯзгорони ҷавон тарки вазифа намудаанд.

2. Тибқи маълумотҳои муассисаҳои олий ва миёнаи касбӣ, ки ҳанӯз нафақахӯрон аз 1в.к. зиёд кор мекунанд. Ҳоло он, ки барои мутахассисони ҷавон дарс камтар тақсим шудааст, ки ин хилофи фармоиши Вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 декабри соли 2017, №6613 мебошад.

3. Дигар муамме, ки дар соҳаи маориф ба ҷашм мерасад, ин иҷро нагардидани имтиёзҳои моддаи 53 - и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” мебошад. Масалан зербани 1,4,7,8.

- муҳлати даъвати омӯзгорон ба хизмати ҳарбӣ ба таъхир гузошта шавад; Эзоҳ: Соли равон зиёда аз 320 нафар омӯзгорони ҷавон ба сафи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб гардиданд, ки аксарияташон аз 20 соат изофа дарс доштанд.

- аз хизматрасонии коммуналӣ ройгон ё имтиёзноки истифода баранд, ки тартиби онро қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд;

- омӯзгороне, ки бори аввал аз фонди давлатӣ бо манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд ё ба беҳтар намудани шароити манзилиашон эҳтиёҷ доранд, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал бо хонаи истиқоматӣ ё қитъаи замин барои сохтмони манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд;

- ба омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, ки бори аввал хонаи истиқоматӣ месозанд, тибқи қонунгузорӣ аз ҳисоби маблағи ғайрибуҷетӣ ё ташкилотҳои қарздиҳанда қарзҳои бефоиз ё имтиёзноки барои омӯзгор қобили қабул муқаррар карда мешаванд;

4. Дигар масъалае ки ҳал талаб аст, ин вобаста намудани роҳбарони муассисаҳои таълимӣ ба ҷалби наваскарон дар давраи баҳору тирамоҳ мебошад. Ин ҳолат ба раванди таълиму тарбияи хонандагон таъсири манфӣ мерасонад. Зеро дар ин давра қариб, ки роҳбари муассиса дар ҷойи қорӣ худ ҳузур надорад. Ба назари мо, ин масъаларо бояд қорандони комиссарияти ҳарбӣ ҳудашон дар якҷоягӣ бо мақомотҳои ваколатдори давлатӣ ва раисони ҷамоатҳо ҳаллу фасл намоянд.

5. Тафтишу санҷишҳои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла аз тарафи нозири минтақавӣ тафтиш гардидани фаъолияти омӯзгорон дар раванди дарс, норозигии онҳоро ба миён оварда истодааст. Зеро аз тарафи шӯъбаи маорифи шаҳру ноҳияҳо, Раёсати маориф, Агентии назорат дар соҳаи маориф, Вазорати маориф нақшавӣ фаъолияти муассисаҳо дида барномада мешавад ва ҳоҷат ба тафтишу санҷишҳои мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ намеронад. Ин масъала низ бояд дар Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

6. Масъалаи ба рӯзномаҳои ғайрисоҳавӣ обуна кардани омӯзгорон ва дигар қорандони соҳаи маориф низ яке аз проблемаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Бояд аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала дида барномада шавад. Баъзан аз рӯзномаву маҷаллаҳо, ки умуман ба фаъолияти омӯзгорон дахл надоранд маҷбуран ба муассисаҳо фиристода мешаванд.

7. Дар асоси банди 7 моддаи 333 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муоинаи тиббӣ гузаштани қоранд аз ҳисоби маблағҳои қорфармо амали карда мешавад. Инчунин тибқи талаботи қисми 2 сарҳати 17 моддаи 348 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон қорфармо уҳдадор аст, ки аз ҳисоби худ қорандонро аз муоинаи тиббии ҳатмии пешаки (ҳангоми ба қор қабул шудан), марҳилави (дар давоми фаъолияти меҳнати), инчунин дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муоинаи тиббӣ (ташҳиси) гузаронад.

Аммо аз тарафи Раёсати молияи шаҳру ноҳияҳо бо ҳар гуна баҳонаҳо нарасидани маблағ талаботи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷро намекунанд.

Аз ин лиҳоз бояд ин масъала дар сатҳи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаллу фасл карда шавад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Руйхати адабиётҳо:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Ганҷ, 2017.–126с.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2023. [http:// www/president.tj](http://www/president.tj) Сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj).
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Низомномаи намунавӣ идоракунии муассисаҳои таълимӣ ғайридавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 январи соли 2014 // <http://www.mmkt.tj>. Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи намунавӣ муассисаи таълимӣ таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21 июни соли 2018 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. / [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) .
6. Муминов, Н.И. Хизматрасонии босифат дар замони ҷаҳонишавӣ – омили асосӣ ва ҳуқуқии пешрафти ҷомеаи муосир [Матн] / Н.И. Муминов // Паёми ДМТ.– 2018. – № 9.
7. Муминов, Н.И. Ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар ростои хизматрасониҳои пулакии таълимӣ [Матн] / Н.И. Муминов // Паёми ДМТ. – 2019. – № 6.

**ВАЗИФАИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНД ОИД БА ҲИФЗИ ВАТАН,
АМНИЯТ ВА ИҚТИДОРИ МУДОФИАВИИ ДАВЛАТ**

Набиева М.А. н.и.т., дотсент

Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд

Дар қисми 1 моддаи 43 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон⁹ якҷанд вазифаҳои шаҳрвандони Тоҷикистон пешбинӣ мешаванд: ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтидори мудофиавии давлат. Ин вазифаҳоро муқаддас эълон кардани Конститутсия моҳияту таъиноти онҳоро муайян менамояд. Ҳар як давлат барои риояи мустақилию истиқлолияти худ чораҳои имконпазирро раво мебинад. Дар андешидани ин чораҳо шаҳрванд ҷузви кулӣ ва субъекти ғайриҷамъият буда ҳам ба воситаи намоёндагон ва ҳам бевосита дар ҳалли масъалаҳои ҳифзи ватан ва пӯрзӯр кардани иқтидори мудофиавии он иштирок менамояд.¹⁰

Ҳифзи Ватан вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванди Тоҷикистон эълон мешавад. Истилоҳи «вазифаи муқаддас» ба он ишора мекунад, ки он вазифаи ҳам конститутсионӣ ва ҳам маънавии ҳар шаҳрванд аст. Вазифаи муқаддас будани ҳифзи Ватан аз муқаддасоти Ватан бармеояд. Ватан бо сарзамини аҷдодии тоҷикон алоқаманд буда, ба алоқаи сокинони имрӯзаи кишвар бо ҳаёту ғайриҷамъият, шучоат, қаҳрамонӣ, ҷонфидоӣ, меҳнату қурбонии наслҳои пештара ишора мекунад. Ватани аҷдодӣ пуштибонии ҳар шаҳрванди Тоҷикистонро аз мероси таърихӣ фарҳангӣ, анъанаҳои миллӣ, аз он ҷумла анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ, осори ғании таърихӣ дар назар дорад. Ватан маънии муҳити зисти ҷуғрофиро дар назар дорад. Ҳифзи Ватан ҳимояи ҳудуди ҷуғрофӣ, ҳимоя ва истифодаи оқилонаву самараноки боигарӣҳои табииро пешбинӣ мекунад. Ватан маъноии давлати миллӣ, ҳудуди ташаккулу

⁹ Конститутсияи Љумњурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи 2016). Душанбе. “Шарқи Озод”, 2016.

¹⁰ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Љумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ.- Душанбе: Эр-граф, 2012.- С. 152

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

инкишофи анъанаҳои давлатдорӣ миллӣ ва пуштибонӣ аз онҳоро дар назар дорад. Ҳисси ватаншиносӣ дар суруди миллӣ, парчам ва нишони давлат ифодаи хешро мебад.

Ҳифзи Ватан - ҳимояи сарзамини аҷдодӣ, ҳудуди ҷуғрофӣ, сарватҳои табиӣ, пуштибонӣ аз маҳсули эҷодиву фарҳангии наслҳои пештара, фарҳанги аҷдодӣ, мероси таърихро дар назар дорад. Ҳифзи Ватан дар ҳолати ҳуҷуми мусаллаҳона ва эълони ҳолати ҷанг гирифтани яроқ, шуҷоат, қаҳрамонӣ ва ҷонфидоии ҳар шаҳрванди Тоҷикистонро талаб мекунад. Ҳифзи Ватан ба хоҳири эҳтироми хоҳира, меҳнату фаъолияти наслҳои пештара, нигоҳдошти сарзамини аҷдодӣ ва осори фарҳанги миллӣ, рушди давлати миллӣ, таҳкими истиклолияти давлатӣ, амният ва иқтисодии мудофиавии давлат, ободонии кишвар, ҳаёти хушбахтонаи наслҳои ҳозира ва минбаъда амалӣ карда мешавад.

Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиклолият, амният ва иқтисодии мудофиавии он аз ҳам ҷудо нестанд. Манфиат, истиклолият, амният ва иқтисодии мудофиавии давлат бо Ватан, ватандорӣ, ватаншиносӣ алоқаманданд. Ватан бо давлатдорӣ миллӣ, истиклолияти давлатӣ, амнияти давлатӣ ва иқтисодии мудофиавии худ алоқаманд аст. Ватан ташаккулу рушди давлати соҳибистиклоли миллӣ, таҳкими амният ва иқтисодии мудофиавии онро дар назар дорад.

Манфиати давлат дар ҳадафу вазифаҳои он, дар самтҳои сиёсати дохиливу хориҷӣ, аз он ҷумла сиёсати ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, барномаву чорабиниҳои гуногун дар бахши беҳдошти зиндагӣ, таҳкими истиклолият, амният, иқтисодии мудофиавӣ ва фаъолияти дигари ҳамарӯзаи ифода мегардад. Манфиати давлат бо манфиатҳои ҷомеа ва аъзои он марбут аст. Ягонагии манфиатҳои давлат, ҷомеа ва халқ заминаи пешрафти ҷомеа мебошад. Манфиати давлат аз манфиати ҷомеа ва халқ сарчашма мегирад.

Манфиати давлат ба пешрафту камолоти ҷомеа, сатҳи баланди неқӯҳволии халқ, шароити зиндагии арзандаи ҳар фарди ҷомеа нигаронида мешавад. Дар шароити имрӯзаи вусъати ҷаҳонишавӣ, таҳдиди бӯҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва энергетикӣ нақш ва нуфузи давлати миллӣ дар ҳалли вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ бештар мегардад. Аз ин хотир, ҳимояи манфиати миллии давлат аз ҷумлаи вазифаҳои муқаддаси ҳар шаҳрванди Тоҷикистон мебошад.

Таҳкими истиклолияти давлат пеш аз ҳама ҳифзи музаффариятҳои соҳибистиклолӣ ва ҳимояи онро дар назар дорад. Ҳамзамон соҳибистиклолии давлат таҳкими минбаъдаро тақозо мекунад. Таҳкими истиклолияти давлат бо чораҳои мухталифи давлатӣ дар самти пешрафти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таъмин карда мешавад. Истиклолияти давлат дар айни замон ба тақвияти истиклолияти иқтисодӣ, энергетикӣ ва соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа ниёз дорад. Истиклолияти давлатӣ, ҳимоя ва таҳкими он бо кӯшишу талош, меҳнати садоқатмандона, таҳсили мунтазам, афзун намудани сатҳи дониш, маҳорати касбӣ, миллатшиносӣ ва ватанпарастии ҳар шаҳрванди Тоҷикистон баҳри ободонии кишвар ва таъмини пешрафту камолоти он ба даст меояд. Барои ҳамин, таҳкими истиклолияти давлатӣ вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванди Тоҷикистон мебошад¹¹.

Истиклолияти давлат таҳкими амният ва ҳимояи онро тақозо мекунад. Истиклолияти давлат ва манфиатҳои давлати соҳибистиклол дар ҳолати таъмини амният, сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ дар кишвар амри воқеӣ мегарданд. Ҳифз ва таҳкими амнияти миллии давлат маъноӣ ҳифзи истиклолият, тамомияти арзӣ ва таъмини амният дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ-стратегӣ, илмӣ-техникӣ, иттилоот ва экологияро дорад. Шаҳрвандоне, ки ҳаёту фаъолиятҳои онҳо бо ин соҳаҳо вобастаанд, вазифадоранд дар таҳкими амнияти давлат саҳмгузор бошанд.

Амнияти давлат, амнияти ҷомеа ва амнияти шахс бо ҳам алоқаманданд, яқдигарро пурра мекунанд. Вазифаи конституционии шаҳрванди Тоҷикистон дар

¹¹ Тафсири илмию оммавии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2009

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

хусуси таҳкими амнияти давлат ҳамзамон таҳкими амнияти шахс ва ҷомеаро дар назар дорад. Тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният»: «Амният ҳолати муҳофизати манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад»¹². Манфиатҳои ҳаётан муҳимро маҷмӯи эҳтиёҷот ташкил медиҳанд, ки қонсгардонии онҳо мавҷудият ва имконияти рушди шахс, ҷомеа ва давлатро таъмин менамоянд. Шахс ва ҳуқуқу озодиҳояш, ҷомеа ва арзишҳои моддиву маънавии он, давлат, сохти конститусионӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии он объектҳои асосии амниятро ташкил медиҳанд.

Азбаски тибқи Конститутсия таҳкими амнияти давлат вазифаи ҳар шахрванд аст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» ба ҳайси субъектони таъмини амният шахрвандонро дар қатори давлат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилоту идораҳо эътироф мекунад (моддаи 2). Шахрвандон якҷоя бо ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, мақомоти амният, идораҳои дигари давлатӣ, иттиҳодияҳо системаи аминиятро ташкил медиҳанд (моддаи 8 Қонун «Дар бораи амният»). Шахрвандон мисли дигар субъектҳо дар таъмини амният иштирок намуда, дорои ҳуқуқу вазифаҳоянд. Давлат ин ҳуқуқу вазифаҳои шахрвандонро таъмин менамояд (моддаи 2 Қонун «Дар бораи амният»). Шахрвандон ҳақ доранд оид ба маҳдуд гаштани ҳуқуқу озоиҳояшон аз мақомоти таъмини амният тавзеҳот гиранд (моддаи 7 Қонун «Дар бораи амният»).

Таъмини амният баҳри пешгирӣ ва бартарафсозии таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохилӣ ва хориҷӣ ба объектҳои амният сурат мегирад. Амният зимни сиёсати ягонаи давлатии соҳаи таъмини амният, тавассути тадбирҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ ва ғайра таъмин мешавад. Иштироки шахрвандон дар таъмину таҳкими амният дар заминаи принсипҳои тавозуни манфиатҳо ва масъулияти дучонибаи шахс, ҷомеа ва давлат сурат мегирад (моддаи 5 Қонун «Дар бораи амният»). Иштироки шахрвандон дар ҳифз ва таҳкими амният бо роҳу шаклҳои мухталиф сурат мегирад. Ҷунончи тибқи моддаҳои 10, 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» шахрвандони Тоҷикистон, ки ба маълумоти сирри давлатӣ роҳ дода мешаванд, набояд онро фош созанд, шахсони воқеии мансуб ба соҳаи хизматрасонии алоқаи почта вазифадоранд талаботи мақомоти амнияти миллии Тоҷикистонро иҷро намоянд. Шахрвандон ҳамчунин дар ҳифзи сарҳади давлатӣ, ошкор намудани ҷиноятҳои террористӣ, пешгирии гардиши маводи муҳаддир ва ҷиноятҳои коррупсионӣ иштирок мекунанд¹³.

Тибқи муқаррароти қисми 2 моддаи 43 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби хизмати ҳарбиро муайян мекунад. Дар Тоҷикистон асосҳои ҳуқуқии хизмати ҳарбӣ бо қонунгузори соҳаи мудофия ва хизмати ҳарбӣ муайян мешаванд. Тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ӯҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» мафҳуми ӯҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ оварда шудааст: «ӯҳдадорӣ ҳарбӣ ин ӯҳдадорӣ конститусионии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиявии он аст ва хизмати ҳарбӣ бошад намуди хизмати давлатӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ мебошад ва шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон (чинси мард), ки ба синни 18 расидаанд ва даъвати онҳо ба сафи Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қўшунҳо ва воҳидҳои дигари ҳарбӣ дар мансаби ҳарбии қаторӣ, сержантон ва афсарон дар муҳлат ва бо тартиби муқаррарнамудаи Қонун амалӣ мегардад.

¹² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28.06.2011 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>

¹³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28.06.2011; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20.03.2008 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Тибқи моддаи 16-17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофия» хизмат дар Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон вазифаи фахрии шаҳрванд аст. Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон «сохтори ҳарбии давлатӣ мебошанд, ки барои муҳофизати мусаллаҳонаи истиқлолият ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ аз таҷовуз таъин гаштааст»¹⁴

Тибқи моддаи 32 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок пешбинӣ гардида даъвати шаҳрвандон ба хизмати ҳарбии ҳатмии муҳлатнок дар 1 сол ду маротиба аз 1 апрел то 31 май ва аз 1 октябр то 30 ноябр дар асоси Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тавассути воситаҳои ахбори омма на дертар аз 1 моҳ пеш аз даъват эълон мегардад, анҷом дода мешавад.

Қонун ҳамчунин мӯҳлати хизмати ҳарбиро барои намудҳои алоҳидаи хизмати ҳарбӣ пешбинӣ мекунад, аз ҷумла мӯҳлати хизмати ҳарбӣ барои даъватшудагон ба вазифаҳои аскарон ва сержантҳо 24 моҳ муқаррар шудааст. Бо мақсади тақмили Қувваҳои Мусаллаҳ дар асоси сафарбаркунӣ ва дар давраи чанг аз ҷумлаи шаҳрвандон эҳтиёти ҳарбӣ таъсис дода мешавад. Ин шаҳрвандон ба ҷамъомадҳои ҳарбӣ даъват карда мешаванд.

Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи уҳдадории умумии ҳатмӣ бо мақсади мудофияи давлат ташкил мешаванд. Мудофия вазифаи муҳими давлат, халқ ва ҳар шаҳрванд аст. Тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мудофия» зери мафҳуми мудофия «системаи тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва ғайра фаҳмида мешавад, ки ба таъмини мустақилият, якпорчагӣ ва дахлнопазирии ҳудуди ҷумҳурӣ, ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҳаёти осоиштаи аҳоли равона карда шудааст». Шаҳрвандони Тоҷикистон уҳдадории умумии ҳарбиро адо мекунанд ё ихтиёран ба хизмати ҳарбӣ дохил мешаванд, дар чорабиниҳои мудофияи граждани ва ҳудудӣ иштирок мекунанд, метавонанд баҳри таҳкими мудофия ташкилотҳои ҷамъиятӣ ташкил кунанд, дар ҳолати чанг бо талаби мақомоти ҳокимият биноҳо, иншоот, воситаҳои нақлиёт ва амволи дигари мансуб ба моликиятшонро бо ҷуброни минбаъдаи онҳо аз давлат барои эҳтиёҷоти мудофия диҳанд (моддаи 16 Қонун «Дар бораи мудофия»). Бо эълони ҳолати чанг ё вазъияти ҳарбӣ сафарбарии умумӣ ё ҷузъӣ эълон карда мешавад (моддаи 21).

Ҳамин тариқ, қувваи олии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустақиман амал кардани меъёрҳои он яке аз асосҳои сохтори конститусионӣ мебошад. Эътирофу эҳтиром кардани сохтори мавҷудаи конститусионӣ ба уҳдаи ҳар як шахс ва иттиҳодияҳои онҳо, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ вазифаи қатъӣ риоя кардани Конститутсия ва қонунҳоро мегузорад. Конститутсия ва қонунҳо баробари дигар арзишҳо инчунин, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро муайян менамоянд. Аз ин рӯ, риоя кардани онҳо дар як вақт зиёдшавии кафолати ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии ҳар як шахсро ифода мекунад. Риояи Конститутсия ва қонунҳо дар як вақт вазифаи ҳамаи иштирокчиёни ҳуқуқи буда, речаи қонуният ҳамчун асоси устувори тартибот, субот дар кишвар, ҷомеа, ҳаёти ҳар як инсон мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳар як давлат барои риояи мустақилию истиқлолияти худ чораҳои имконпазирро раво мебинад. Дар андешидани ин чораҳо шаҳрванд ҷузви кулӣ ва субъекти ғайрӣ буда ҳам ба воситаи намоёндагон ва ҳам бевосита дарҳалли масъалаҳои ҳифзи ватан ва пӯрзӯр кардани иқтисоди мудофиявии он иштирок менамояд. Мақсади ташкили Қувваҳои Мусаллаҳ муҳофизати мусаллаҳонаи истиқлолият ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ мебошад. Барои ин артиши миллӣ бояд дар

¹⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи уҳдадории ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 20.01.2021; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «Дар бораи мудофия» аз 04.11.1995 [Манбаи электронӣ]//URL: <http://mmk.tj/> (санаи муроҷиат: 11.11.2024)

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ҳамон дараҷаи мудофиавӣ қарор дошта бошад, ки ба пешгирии таҷовузи ҳарбӣ ва зада гардонидани он ҳамеша омода бошад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи 2016). Душанбе. “Шарқи Озод”, 2016.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28.06.2011 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 20.03.2008 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ўҳдадорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ» аз 20.01.2021[Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «Дар бораи мудофиа» аз 04.11.1995 [Манбаи электронӣ] //URL: <http://mmk.tj>
6. Имомов А.И. «Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон», китоби дарсӣ. Душанбе, Эр-граф, 2012, -С.152
7. Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2009.

РУШДИ САНОАТ ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТ

Нурматова М.Р., н.и.ф. дотсент

МД “Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд”-и ДБССТ

Намудҳои муҳими маҳсулоти саноатӣ дар иқтисодиёт таназзули истеҳсолоти саноатӣ бо бухрони умумӣ дар иқтисодиёт алоқаманд буд. Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зиёд иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Асоси иқтисодиёт, пояи асосии он саноат ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шавад. Иқтисодиёти ҳар як давлат аз соҳаҳои зиёд иборат аст: саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, сохтмон, алоқа, савдо ва ғайраҳо. Аммо асоси иқтисодиёт, пояи асосии он саноат ба ҳисоб меравад. Саноат бо сабабҳои зерин соҳаи муҳими иқтисодиёт ба ҳисоб меравад:

- 1) тараққиёти саноат, махсусан, электроэнергетика, мошинсозӣ ва химия, асоси тараққиёти прогресси илмӣ-техникӣ дар тамоми хоҷагии халқ мебошад;
- 2) саноат, махсусан, саноати вазнин, пояи асосии тамоми иқтисодиёт, ҳамчун асос барои такрористеҳсолоти васеъ ва инкишофи иқтисодии ҳамаи субъектҳои давлат баромад мекунад;
- 3) қудрати иқтисодии давлат аз бисёр ҷиҳат бо дараҷаи тараққиёти саноат муайян карда мешавад;
- 4) аз тараққиёти саноати сабук ва хӯрокворӣ таъмини аҳолии мамлакат бо молҳои ниёзи мардум вобаста аст.
- 5) тараққиёти саноати миллӣ дар таъмини бехатарии иқтисодиёти давлатро аҳамияти калидӣ дорад.

Ҳамин тавр, саноат соҳаи муҳими хоҷагии халқ ва асоси баландбардории самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти саноат бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ, сифатӣ, арзишӣ ва асли тавсиф меёбад. Истеҳсоли намудҳои муҳими маҳсулоти саноатӣ дар иқтисодиёт таназзули истеҳсолоти саноатӣ бо бухрони умумӣ дар иқтисодиёт алоқаманд буд, ки ба ин омилҳои зерин сабаб гашт: - барҳамхӯрии иттиҳоди шӯравӣ, ки боиси қандашавии алоқаҳои коопериронӣ байни истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатии ҷумҳуриҳо гардид;

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

- дар ҷумҳурӣ барои гузариши иқтисодиёт ба шароити бозор шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда нашуда буд (инфрасохтори бозорӣ, қонунгузори мувофиқ, барномаи асосноккардашудаи тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат вучуд надошт);

- вазъияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки бо сабабҳои муайян ба вучуд омада буд, ба фаъолияти мӯътадилӣ иқтисодиёт мусоидат накард;

- аксарияти роҳбарони корхона таҷрибаи кофӣ надоштанд, ки дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ самаранок идора карда тавонанд;

- таназзули истеҳсолот ба пур шудани бозор бо молҳои воридотӣ оварда расонид ва маҳсулоти ватанӣ ба рақобат тоб оварда натавонист;

- номуккамалии қонунгузори андоз, ки фаъолияти истеҳсолкунандагонро мушкил гардонид;

- бухрони иқтисодӣ дар мамлакат бо беқурбшавии пули миллӣ ҳамроҳӣ мекард, ки нисбатан муаммои аз бухрон баромаданро мушкил гардонид. Саноат аз миқдори зиёди соҳаҳо ва истеҳсолоти ба ҳам алоқаманд иборат аст. Бавучудоии саноат ҳамчун соҳаи мустақили хоҷагии халқ, тафриқабандии соҳавии он – ҷараёни мунтазам мебошад, ки бо тақсимоти ҷамъиятии меҳнат асос ёфтааст. Тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар се шакл зоҳир меёбад: умумӣ, хусусӣ, воҳидӣ. Тақсимоти умумии меҳнат дар тақсимоти истеҳсолоти ҷамъиятӣ ба соҳаҳои бузурги истеҳсолоти моддӣ зоҳир меёбад: саноат, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, нақлиёт ва ғайра. Тақсимоти ҷузъии меҳнат дар ташаккули соҳаҳои гуногуни мустақил дар дохили саноат, хоҷагии қишлоқ, нақлиёт ва дигар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ифода меёбад. Тақсимоти воҳидии меҳнат дар тақсимот ва ташкили меҳнат бевосита дар корхона ифода меёбад:

1. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, таҳти №159) Дар зери таъсири тақсимоти умумии меҳнат тақсимоти ҷузъӣ ба вучуд оварда мешавад.

2. Дар зери таъсири тақсимоти меҳнати ҷузъӣ бо сабаби махсусгардонии соҳаҳои алоҳидаи саноат дар корхона тақсимоти меҳнати воҳидӣ такмил дода мешавад.

Дар навбати худ бо сабаби консентратсияи истеҳсолот ва прогресси илмӣ-техникӣ тақсимоти воҳидии меҳнат ба ташаккули соҳаҳои нави саноат таъсир мерасонад. Истеҳсоли ин ё он маҳсулот соҳаи мустақили саноат ва ё истеҳсолоти мустақилро ташкил медиҳад, агар як қатор корхонаҳои якҷинса, ки махсус бо истеҳсоли намудҳои алоҳидаи маҳсулот машғуланд, мавҷуд бошад. Соҳаи саноат – ин маҷмӯи субъектҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки новобаста аз шакли моликият ва мансубияти он маҳсулотҳои (қору хизматҳои) намуд ва таъиноти муайяндоштаро истеҳсол менамояд. Тавсифи махсуси зерин низ истифода мешавад: соҳаи саноат – ин маҷмӯи корхонаҳои мустақил мебошад, ки бо ягонагии таъиноти иқтисодии маҳсулоти истеҳсолшаванда, умумияти ҷараёнҳои технологӣ ва базаи истеҳсолию технологӣ, хусусияти ашёи хоми истифодашаванда тавсиф дода мешавад. Бинобар ин, ҳар як корхона бояд бозорро муайян кунад, ки дар он фаъолият кардан меҳонад. Таҳлили зиёди мафҳумҳои бозор, ки дар адабиёти илмӣ оварда шудааст, ба хулосае меорад, ки бозор шакли муносибатҳои байни субъектҳои хоҷагидори мустақил мебошад.

Бозор – ин ҳодисаи мураккаб ва бисёрҷонибаи иқтисодӣ; ин муттаҳидкунандаи талабот ва таклифот; ин шакли робитаи ҷамъиятӣ-иқтисодии байни корхонаҳо ва истеҳсолкунандагон мебошад, ки дар хариду фурӯши мутақобилаи молҳо (қору хизматҳо) асос ёфтаанд. Танҳо дар бозор арзиши ҳақиқии молҳои истеҳсолшуда муайян карда мешавад: агар онҳо ба фурӯш нараванд, корхона ҳаҷми фоидаи ба нақша гирифта ба даст оварда наметавонад. Пас, бозор на танҳо муҳити фаъолияти корхонаҳо, балки омили муҳими тараққиёти соҳибкорӣ дар мамлакат мебошад ба шарт ки бозори ҳамаи омилҳои истеҳсолот вучуд дошта бошад ва тараққӣ кунад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Бозори муосир низоми ташкилӣ ва нисбатан мутавозинро ифода мекунад, ки ба корхонаҳо озодии интихоби тарзҳои истеҳсол ва фурӯши намудҳову ҳаҷми гуногуни мол (қору хизмат) - ҷоро таъмин мекунад ва ба ҳамаи истеъмолкунандагон мустақилияти бадастоварии онҳоро кафолат медиҳад. Ҳеҷ кас аз ҷиҳати маъмурӣ (хуқуқӣ) барои истеҳсоли ягон мол ё ба даст овардани он маҷбур карда наметавонад. Бозор ин гурӯҳи субъектони хоҷагидорӣ мустақил, соҳибхитӣ мебошад, корхона бошад – субъекти мустақили хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Бозор, ба ифодаи образноки олимони америкой Р. Липси, П. Стайнер, Д. Пэрвис, - ин сахнае мебошад, ки дар он ҳамкориҳои ҳамаи шахсони қарорҳои иқтисодӣ қабулкунанда нишон дода мешавад: миллионҳо истеъмолкунандагон мустақилона қарор қабул мекунанд, ки кадом молҳо ва ба кадом миқдор харида шаванд; миқдори зиёди корхонаҳо - чиро ва чи тавр истеҳсол намоянд; соҳибони омилҳои истеҳсолот – ба ки ва чи тавр онҳоро фурӯшанд. Ҳамаи ин ҷараёнҳо ба воситаи бозор, ба воситаи механизми бозорӣ ба амал бароварда мешаванд. Дар ягон давлат бозори озод вучуд надорад, зеро барои он шароитҳои иқтисодии муайян нестанд, балки бозори рақобатӣ бо мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият амал мекунад.

Бо вучуди ин, бештар моликияти ғайридавлатӣ бо мавҷуд будани инфрасохтори бозории тараққикарда, ки ба худ се унсур асосиро дар бар мегирад. Бозори молу хизматҳо, бозори омилҳои истеҳсолот, бозори молиявӣ ва низоми тараққикардаи сохторҳои бозории ба онҳо мувофиқ дида мешавад. Бозор дар муқоиса бо иқтисодиёти фармонфармой афзалиятҳои зиёд дорад. Якум, ба воситаи бозор тақсими самараноки ҳама намудҳои захираҳо ба амал бароварда мешавад. Бозор захираҳоро ба истеҳсоли танҳо молҳои (қору хизматҳо) ба истеъмолкунандагон зарур равона месозад. Дуюм, бозор бо мавҷуд будани ахбороти иқтисодии нисбатан маҳдуд фаъолият мекунад: маълумот дар бораи нархҳо, рақибон, хароҷотҳои истеҳсолӣ, миқдори маҳсулоти (хизмати) истеҳсолшуда. Сеюм, афзалияти бозор дар чандирӣ, мутобиқшавии он ба шароитҳои тағйирёфтаистодаи истеҳсолот ва истеъмолот мебошад. Чорум, аз тарафи иштирокчиёни бозор самаранок истифода намудани натиҷаҳои прогресси илмӣ-техникӣ. Панҷум, соҳибкор ва истеъмолкунанда дорои интихоб ва амалкунии озод мебошад. Онҳо дар қабули қарор, бастании шартномаҳои гуногун, кирояи қувваи корӣ ва ғайра мустақил мебошанд. Шашум, бозор қонеъгардонии талаботҳои гуногунро таъмин менамояд. Ҳамзамон, бозор тарафи манфӣ низ дорад. Бинобар ин, ҳангоми ташаккули иқтисоди бозаргонӣ дар мамлакат, рушди шароитҳои нави иқтисодӣ, онҳоро доништан зарур аст. Таҷрибаи хоричиро омӯхта, камбудии зерини бозорро ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) бозор ба нигоҳдории захираҳои барқарорнашаванда мусоидат намекунад;
- 2) бозор низоми амалкунандаи ҳифзи иқтисодии муҳити атрофро надорад; танҳо давлат метавонад соҳибкоронро маҷбур созад, ки ба истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза маблағгузорӣ намояд;
- 3) бозор дуруст истифода кардани захираҳои ба давлат (ҷамъият) тааллуқдоштаро танзим карда наметавонад;
- 4) бозор ба ҳамаи шахрвандон ҳуқуқ ба меҳнат ва даромадро кафолат дода наметавонад;
- 5) бозор бо сабаби ҷараёнҳои беқурбшавӣ ба тараққиёти ноустувор дучор аст.
- 6) Бинобар ин, қисми функцияҳоро, ки механизми бозорӣ иҷро карда наметавонад, давлат бар дӯши худ мегирад. Тавре қайд кардем, бозор муҳити фаъолияти корхонаҳо мебошад, бе бозор миллионҳо корхонаҳо вучуд дошта наметавонанд ва бе корхонаҳо бошад, ҳамчун субъектони мустақили хоҷагидорӣ бозори тараққикарда буда наметавонад. Бинобар ҳамин ҳамаи шароитҳо ва омилҳои барқароршавии бозори тараққикардаи муосир дар як вақт шароитҳои барқароршавӣ ва тараққиёти

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

корхонаҳои саноати мебошанд. Корхонаи саноати танҳо ҳамон вақт метавонад ба муваффақият ноил гардад, ки саривақт ва дуруст имкони бозори соҳаи фаъолияти худро баҳо дода тавонад, маҳсулоти ба истеъмолкунанда заруриро бо хароҷоти камтарин ва бо сифати муносиб истеҳсол намояд. Хулоса, саноат соҳаи афзалиятноки кишвар ба шумор рафта, барои пешбурди иқтисодиёти кишвар саҳми калидӣ доранд. Соҳаи саноати кишвар солҳои охир хеле рушд ва инкишоф ёфта истодааст.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат – Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 26.12.2024)
  2. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.03.2018, тахти №159)
  3. Бегентаев М.М. Экономика промышленности: учебное пособие для студентов экономических специальностей / - Павлодар. Кереку, 2008-137 с.
  4. Саноати Тоҷикистон: масъалаҳои модернизатсия // Монография (бо забони русӣ): зери таҳрири академики АИ ҶТ Қаюмов Н.Қ. – Душанбе, 2017с.
  5. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития.- Монография. Душанбе: Ирфон, 2007г СОС
- Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматова Мақсуда Рӯзибоевна- МД “Донишкадаи байналмилалӣ Ҳуҷанд”-и ДБССТ, номзади илмҳои филологӣ, дотсент. Суроға: 735716, ш.Ҳуҷанд, маҳаллаи 27, бинои 1.

САЙЁҲӢ- СОҲАИ МУҲИМТАРИНИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР

Нурматова М.Р., н.и.ф. дотсент

МД “Донишкадаи байналмилалӣ Ҳуҷанд”-и ДБССТ

Соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисодиёти кишвар маҳсуб меёбад. Тоҷикистони соҳибистиклол дорои сарватҳои табиӣ бойи нотакрор ва осорҳои таърихӣ фарҳангии бузург буда, барои инкишофи ва пешрафти соҳаи сайёҳӣ шароитҳои мусоидро доро мебошад. Агар ба пешрафт ва тараққиёти давлатҳои мутараққӣ назар афканем, сайёҳӣ яке аз соҳаҳои даромадноки бучети он мамлакатҳои ташкил медиҳад.

Дар замони ҳозира дар ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳои кулӣ ба вуҷуд омада, дар вазъи сиёсӣ амнияти кишвар ва вазъи иҷтимоӣ иқтисодии ҷаҳони имрӯза боиси нигаронист. Мо дар сарзамини амну ором ва соҳибистиклоле бо номи Тоҷикистон, ки худ баёнгари саодат ва сарбаландии миллати мутаммадин ва соҳибфарҳанги тоҷик дар ҷаҳони муосир ба шумор меравад зиндагӣ дорем. Дар шароити имрӯза кам кишварҳои ҳастанд, ки дорои сулҳу осоиш ва амнияти фикриву зехнӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ мебошанд. Бо таҳкими пояҳои истиклолияти давлатӣ, яқдигарфаҳмӣ, рушди муносибатҳои дипломатӣ бо давлатҳои минтақа ва ҷаҳон таҳти консепсияи сиёсати хориҷии мамлакат, муаррифии кишвари ҳуқуқбунёд ба чашми аҳли сайёра, даъвати сармоягузори хориҷӣ ва сайёҳони мамолики гуногуни дунё дар заминаи сиёсати дарҳои боз имкон фароҳам овардааст, ки мавқеи Тоҷикистон ва имкониятҳои зарфиятҳои сайёҳии он, сайёҳон ва гардишгарони хориҷиро ба домони Тоҷикистон ҷалб намояд.

Дар Тоҷикистони соҳибистиклол соҳаи сайёҳӣ ва ҷаҳонгардӣ ҳамасола ҳузури сайёҳони хориҷиро дар кишвар бештар менамояд. Имрӯз, ки Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ мебошад, ин имкон фароҳам овардааст, ки Тоҷикистон ва минтақаҳои таърихӣ фарҳангӣ ва сайёҳии он дар китоби харитаи сайёҳии ҷаҳон ворид гардад. Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо ин ҳама минтақаҳои дорои аҳамияти сайёҳиву кӯҳҳои баланду обҳои мусаффо ва сокинони меҳмоннавозу башардӯсташ ҷаҳонӣ бишиносанд ва бо ин далел сайёҳону рӯзноманигорон дар ҳар ҷои ҷаҳон ба Тоҷикистон сафар кунанд ва барои васоити ахбори оммаи кишварҳои худ хабару гузориш ва маълумотҳои хубу диданиро ба ҳада баранд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Соҳаи сайёҳӣ барои муаррифӣ намудани таърихи тӯлонӣ, фарҳанги гуногунранги миллий дар арсаи байналмилалӣ имкониятҳо фароҳам меорад. Заминаҳои асосии рушди соҳаи сайёҳиро таҳқиқу тадқиқ намудан ва системаҳои беҳтарини бастан ба одатҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯро ҷорӣ кардан боиси густариши соҳаи сайёҳӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, дар соҳаи сайёҳӣ беҳтарин роҳу усули инкишофи соҳаи туризм баррасӣ карда шудааст.

Ҳунарҳои мардумӣ аз қадимулайём дар байни халқи мо инкишоф ёфта, оммавӣ гаштааст. Ҳушбахтона, имрӯз барои ҳунармандон аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои зиёде фароҳам оварда шудааст. Гузаронидани озмуну фестивалҳо ва намоиши беҳтарин намунаҳои ҳунармандӣ барои ҳунармандон имконият дод, ки истеъдоди хешро муаррифӣ карда тавонанд.

Дар таърихи навини халқи тоҷик Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шахсиятест, ки на танҳо дар ташаккули таҳаввули таърихи давлатдорӣ соҳибистиқлоли тоҷик ва ҳастии имрӯзу фардои Тоҷикистон, балки барои эҳё намудани падидаҳои неку писандида ва арзишҳои волои фарҳангии ниёгонамон хизматҳои барҷаста кардааст. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, ба сифати “Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий ва Пешвои миллат” эътироф шудааст. Сарвари давлат Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба баландтарин мартабаҳо меарзанд, зеро имрӯз ҳама он дастоварду пешравиҳои, ки мо мебинем, ҳама аз хизматҳои шоёни ин шахсияти фидокор буда, моро мебояд танҳо бо хизматҳои арзанда ва бо дасту дили пок паҳлу ба паҳлуи Ҷаноби Олӣ содиқ будан ба ин давлату миллатро собит намоем.

Дар таърихи халқи тоҷик низ чунин абармардоне буданд, ки барои дар ҷодаи таърих боқӣ мондани миллати мо саҳми худро гузоштаанд. Аз ҷумла, чунин нақшо дар гузашта Шоҳ Исмоили Сомонӣ дошт. Пас аз ҳазорсолаҳо, дар эҳёи нави миллати тоҷик чунин нақши барҷастаро Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бозидааст. Аз рӯзи аввали расидан ба қудрати сиёсӣ то ба имрӯз Президенти кишвар ҳамеша мекӯшад, ки давлатдорӣ миллий ва мероси гаронбаҳои аҷдодиро аз нав зинда намояд ва тақвият бахшад, осоишу сулҳу субот ва ҳаёти арзандаро барои миллати тоҷик фароҳам оварад. Дар ин ҷода месазад, ки хизматҳои арзишманди Президенти кишварро дар кушодани фабрикаву заводҳо ва марказҳои дӯзандагиву бофандагӣ, ки боиси пешрафти иқтисодии кишвар мегардад, зикр намоем. Бо кӯшиш ва талошҳои пайдарҳами Президенти кишвар Тоҷикистон аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маънавият раҳо ёфт ва тадриҷан зина ба зина сӯйи пешрафт аст. Дар фазои оромӣ осуда ҳаёти шаҳрвандони кишвар рӯз аз рӯз рӯ ба беҳбудӣ мениҳад ва бо шукргузорӣ аз суботи мавҷуда шаҳрвандони кишвар баҳри зиндагии арзанда дар ҷомеа ва мустақамии давлатдорӣ миллиамон камари ҳиммат мебандад.

Хизмати арзандаи дигаре, ки Президенти кишвар дар соҳаи сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои қадимаи мардуми ориётабор ба сомон расонид, барои ҷалби сайёҳони бунунмарзӣ мебошад. Имрӯз низ ин сиёсати босамар идомаи худро дорад. Дар умум Сарвари кишварамон бо сиёсати пешгирифти худ бар он мекӯшад, ки иқтисодии кишварамон боз ҳам рушди баланд дошта бошад ва Тоҷикистон ба қатори кишварҳои пешрафта ворид гардад.

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бошуғл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррификунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллий ба ҳисоб меравад. Дар замони муосир сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои тараққикарда табдил ёфта истодааст.

Тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз нигоҳи сайёҳӣ ба кишварҳои равона гардидааст, ки мероси бойу пурғановати фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ, инфрасохтори рушдкардаи сайёҳӣ

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

доранд. Таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудан ба омӯзиш, ҳифз ва эҳёи мероси фарҳанги табиӣ ва таърихӣ, азхудкунии ҳарчи бештари онҳо ва бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, тарбияи кадрҳои баланихтисоси соҳа метавонад, сайёҳиро бо яке аз манбаъҳои боэътимоди даромади миллӣ табдил диҳад.

Туризм аз калимаи фаронсавии “tourism”- сайру гашт, сайёҳат гирифта шудааст. Сайёҳӣ пеш аз ҳама ҳузуру ҳаловат, қонё кардани шавқу завқ мебошад. Дар замони имрӯза сарватҳои рекреатсионӣ торафт аҳамияти калони хоҷагӣ пайдо карда истодааст.

Имрӯз дар соҳаи сайёҳӣ намудҳои гуногуни сайёҳӣ фарқ карда мешавад ба монанди экотуристӣ, фарҳангӣ, фароғатӣ, шиносӣ, дилхушӣ, тичоратӣ, аёдати динӣ, варзишӣ, соҳилӣ ва ғайра фарқ карда мешавад. Мавқеи чуғрофӣ, релеф, иқлим, наботот, олами ҳайвонот, боғҳои миллӣ, баҳру укёнусҳо, пирахҳои материкӣ ва кӯҳӣ унсурҳои чуғрофии соҳаи сайёҳиро дар бар мегирад. Меҳмонхонаҳо, армуғонҳо, нақлиёт, тарабхонаҳо, осоишгоҳҳо, истироҳатгоҳҳо, истехсоли таҳқизотҳои сайёҳӣ ва ғайраҳо индустрияи сайёҳиро ташкил мекунад.

Тоҷикистон дорои ҳудудҳои нодири фарҳангиву таърихӣ ва табиӣ, аз қабилӣ шаҳрҳои қадима, шаҳракҳо мачмаҳои меъмориву таърихӣ, мавзеҳои нодири таърихӣ ва табиӣ, обҳои шифобахш, олами нотақрори наботот ва ҳайвонот буда, миёни кишварҳои ҷаҳон бо таърихи қуҳанбунёд, мардуми тамаддунсоз ва ҷойгиршавии чуғрофӣ ба кулӣ фарқ мекунад ва барои раванқ додани намудҳои гуногуни сайёҳӣ мусоидат менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихию фарҳангӣ ва захираҳои табию фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи сайёҳӣ ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодии кишвар шароити мусоид фароҳам меоварад.

Хулоса, соҳаи сайёҳӣ ҳамчун соҳаи муҳими иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор чорабиниҳо барои барқароршавӣ ва рушди сайёҳии байналхалқӣ дар мамлакат якҷанд қонуну қарорҳо қабул шудааст. Тоҷикистони маҳбуби мо сарзамини мардуми соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари меваҳои шахдбор аст. Аз нигоҳи иқлим, боду ҳаво, манзараҳои табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, пирахҳои азим, обҳои шифобахш, кӯлҳо ва чашмаҳои оби мусаффо, ҳайвоноту наботот ва урфу анъанаҳои мардумӣ дар олам нотақрор ва макони беҳтарини сайру сайёҳат мебошад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ш. Душанбе, 23.12.2023
2. Симитенко Б.М., Международные экономические отношения. ИНФРА – Москва, 2005
3. Диловаров Р.Д. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ / Р.Д. Диловаров, Ҷ.Н. Ёров Н.Н., Н.Н. Сайфуллоев – ДМТ, 2013
4. Гӯшаи зебои дунё, кишварам // А. Ҷӯраев, Ш. Ҷӯраева.- Ҳафтаномаи “Омӯзгор” 01.03.2018, № 9

КОНҲО КАНДАНИҲОИ ФОИДАНОКИ НОНАМОЁН (СКРЫТЫХ) ВА УСУЛҲОИ КАШФ НАМУДАНИ ОНҲО

Обидов Б.А.

Донишқадаи куҳию металлургии Тоҷикистон

Ба ҳамагон маълум аст, ки геология доираи васеи мушкилиҳоро доро мебошад. Аз ҳама мушкилоти асосии он камёфт шудан ва ё ба охир расидани ин ё он намуди канданиҳои фойданок ба шумор меравад. Сабаби асосии ин мушкилот аз он иборат аст, ки конҳои канданиҳои фойданок, ки ба тези қушода мешуданду онҳо дар сатҳи замин баромади бевосита доштанд аллақай қариб ҳаммашон кашф шудаанд. Моро зарур аст, ки имрӯзҳо барои ҷустуҷӯ ва иктишофи конҳои канданиҳои фойданоки наво, ки ба сатҳи замин баромад надоранд ва онҳоро ҷинсҳои қуҳии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ғафсиашон зиёд пушониданд корхоро ба роҳ монем. Зеро, ки бештари конҳои канданиҳои фойданок баромади бевосита ба сатҳи замин надоранд. Тараққиёти баланди талабот ба канданиҳои фойданок сабаби ғаёл гардидани корҳои геологӣ-иктишофӣ дар мо ва дигар давлатҳои хориҷӣ ба вуҷуд овардааст. Аммо метододикаи ин корҳо дар муқоиса бо нафт, атом ва дигар соҳаҳои саноат суғат тараққӣ карда истодааст. Ҷустуҷӯи бештари конҳои канданиҳои фойданок аз ҷумла қариб, ки кулли металлҳои сиеҳ, ранга, нодир, асосан бо усули визуалӣ ба иҷро расонида мешавад, ки имконияти кашфи конҳои канданиҳои фойданокро аз рӯи ореолҳои (хиргоҳҳои) намоён ва дигар мушоҳидаҳои визуалии аломатҳои ҷустуҷӯӣ маҳдуд менамояд. Фонди конҳои канданиҳои фойданоки ба тези кашф шаванда сол аз сол кам шуда истодааст. Дар ноҳияҳои қуҳӣ - саноатии кишвари мо низ ҷунин конҳои зуд кашф шаванда аллакай ба охир расидаанд.

Дар баробари ҳамин вақтҳои охир мавҷудияти миқдори зиёди конҳои кушодашавиашон мушкил, ки захираи бузурги саноати қуҳиро ташкил медиҳанд хеле назаррас шуда истодааст. Ба ин намуди конҳо дохил мешаванд:

1) конҳои саҳт пушидашуда, дар ҷангалзорҳо ва майдонҳои ботлоқзор, маҳдудияти баромади табиӣ ба сатҳи замин бо ҷинсҳои аслии пушида ва ягон намуди аломатҳои намоёни маъдандорӣ надоранд, ки амалан пештар бо роҳи усулҳои визуалӣ натиҷаҳои мусбиро надода буданд;

2) конҳои, ки ореолҳои (хиргоҳҳои) паҳншавиро бо минерализатсияи маъдани намоён ба вуҷуд наовардаанд. Ин конҳо ба навъи генетикии нав дохил мешаванд, ки кушодашавии онҳо танҳо бо воситаи истифодабарии усулҳои геофизикӣ ва геохимиявӣ муяссар мегардад.

3) конҳои, ки баромад ба сатҳи замин надоранд, ки дар байни онҳо метавон ҷудо намуд:

А) конҳои ноаён, ки тамоман онҳоро буришҳои табиӣ накушодаанд ва ягон намуди ореолҳои (хиргоҳҳои) паҳншавиро дар сатҳи замин ба вуҷуд наовардаанд;

Б) қисман конҳои кушодашуда, ки дар марҳилаи аввали бурриши эрозиони қарордоранд ва танҳо ореолҳои (хиргоҳҳои) якуминро ба вуҷуд овардаанд;

В) конҳои гӯршуда, ки дар гузашта баромад ба сатҳи замин доштанд ва баъдан онҳоро бо ҳамроҳии ореолҳои (хиргоҳҳои) паҳншавиашон ҷинсҳои аллохтони нисбатан ҷавони навъҳои генетикии гуногун пушониданд.

Ҳисобҳои тахминӣ нишон медиҳад, ки фонди умумии конҳои кушодашавиашон мушкил дар бисёр конҳои канданиҳои фойданок якҷанд маротиба захираҳои конҳои ба тези кашфшавандаро баланд менамояд.

Он назарияву аломатҳои ҷустуҷӯӣ ва методикаи гузаронидаи корҳои ҷустуҷӯӣ геологиро ки пештар коркард шуда буданд мебошад бо фанновариҳои навин мукамал ва тағйир дод. Ҳамасола дар рӯи зами садҳо миллиард тонна ашёҳои минерали истихроҷ ва коркард мешаванд, ки захираҳои иктишофшудаи он рӯз аз рӯз кам шуда истодааст. Моро зарур аст, ки барои омӯзиши конҳои канданиҳои фойданок усулҳои нави омӯзишро кашф намоем, ки он ба мо имконияти маълум кардани конҳои канданиҳои фойданоки ноаёни дар ҷуқириҳои қишри замин ҷойгиршударо дошта бошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз пошхӯрдани Собиқ ИҶШС корҳои геологӣ-иктишофӣ рӯ ба таназзул овард, ки он ба нооромии ба амалномада дар қаламрави ҷумҳурӣ вобаста буд. Имрӯзҳо асосан мо ҳамон конҳои, ки асосан дар замони Собиқ ИҶШС кашф шуда буданд истифода мекунем, ки захираҳои мавҷудбуда як рӯзе ба охир мерасад. То ҳол дар ҷумҳури бештар аз усулҳои омӯзиши геологӣ, ки аз замони шӯравӣ ба мерос мондааст истифода мешавад, аммо моро мебошад, ки бештар аз технологияҳо ва усулҳои нави корҳои геологӣ-иктишофӣ истифода кунем. То ки самаранокии корҳоро баланд бардошта вақт ва маблағро сарфа намоем.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Дар мамлакатҳои пешрафтаи дунё имрӯзҳо бо истифода аз усулҳои муосири тадқиқотҳои геофизикӣ, геохимиявӣ ва истифодаи технологияи компютерӣ дар корҳои геологӣ-иктишофӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад.

Бо истифода аз усулҳои муосири тадқиқотҳои геофизикӣ ва геохимиявӣ мо метавонем бо харҷи маблағи кам конҳои канданиҳои фойданок, ки кушодашавии мушкилдоранд ба сатҳи замин баромад надоранд кашф намоем. Ҷаъба, ки дар боло қайд карда шуд ҳоло конҳои, ки дар сатҳи замин баромад доштанд онҳо ба тези кашф мешуданд қариб ки ба охир расидаанд. Барои ҳамин бо истифода аз усулҳои тадқиқоти геофизикӣ ва геохимиявӣ дар қаламравӣ ҷумҳурии конҳои канданиҳои навро кашф намоем.

Мутаассифона ҳоло дар ҷумҳурии мо қариб ки ягон намуди корҳои геофизикӣ ва геохимиявӣ гузаронида намешавад. Ин аз набудани мутахассисони соҳа ва таҷҳизотҳои зарурии он вобаста мебошад. Дар оянда мебошад, ки барои гузаронидани корҳои мазкур мутахассисони баландхаттисоро омода намуд ва дастгоҳҳои навину пуриқтидори ин соҳаро ба ҷумҳурии ворид намуд. Зеро он захираҳои, ки солҳои пеш кашф шуда буданд ҳоло қисмати зиёди онҳо коркард мешаванд па аз 10 солаҳо ба охир мерасанд. Хулоса моро мебошад, ки барои дар оянда кашф намудани конҳои канданиҳои фойданок, ки ҳоло онҳо кашф нашудаанд аз тамоми захираву имкониятҳои мавҷуда истифода намоем. Техника ва технологияҳои муосирро аз худ намуда, дар корҳои геологӣ-иктишофӣ самаранок истифода барем. Роҳҳои дурусти ҳалли масъалаҳои геологиро дарёфт намуда онро барои манфиати хоҷагии халқ ва пешрафти геология роҳадозӣ намоем.

Рӯйхати адабиётҳо:

- 1.В.Е.Хаин, Основные проблемы современной геологии, Научный мир, Москва, 2003 г
- 2.В.И.Красников Основные рациональной методики поисков рудных месторождений Москва 1965.
- 3.Сомонаи интернетии "<http://www.kursak.net>

ФОРМАТСИЯҲОИ АСОСИИ ТИЛЛОДОР ДАР МАЙДОНИ МАЪДАНИИ ҚАРОМАЗОР

Обидов Б.А.

Донишқадаи куҳию металлургии Тоҷикистон

Тоҷикистон яке аз мамлакатҳои, дар Осиёи миёна мебошад ки дорои кон ва зухуротҳои хурду бузурги маъдани тилло ба ҳисоб меравад. Тилло яке аз боигарҳои асосии давлат буда барои ғани гардонидани фонди аъори мамлакат ва пешрафти мамлакат нақши муҳимро мебозад.

Дар шимоли Тоҷикистон, дар байни силсилакӯҳҳои Тянь-Шан конҳои тилло дар майдони маъдани Қаромазор, ки қаторкӯҳҳои Қаромазорро дар бар мегирад тараққи ёфтааст. Конҳои тиллои пайдоишашон эндогенӣ, магматогенӣ-гидротермалӣ дар қисматҳои гуногуни ин минтақа – дар Қаромазорӣ Ғарбӣ (Бургунда, Иккижелон, Школное ва ғ), марказӣ (Апрелевка ва ғ) ва дар Шарқ (Чарбӣ ва ғ) ошкор ва омӯхта шудаанд. Дар Қаромазор тараққиёти пайдоишоти магматикии гуногун аз рӯи шакл ва таркибу синну сол, ки асосан аз эффузивҳо ва интрузивҳои палеозойӣ қадимаанд дида мешаванд.

Ҷойгиршавии объекти тиллодор дар Қаромазор чунин мебошад: онҳо дар майдони наонқадар калон маҳдуд мешаванд, ки дар он ҷо равандҳои скарнпайдошавӣ ва минтақаҳои зичии структураҳои гуногунсамти тарқишҳои тектоникӣ мавҷуд буда, фаъолияти гидротермалҳоро дар намуди ғуншавии рағҳои кварсӣ дар блокҳои тектоникии фаромада ҳамроҳи мекунанд. Ҳамин тавр паҳншавии номунтазами қитъаҳо бо минерализатсияи тилло-сулфидӣ ва тилло-карбонат-кварсӣ ва назорати литолого-

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

фатсиалий маъданпайдошавӣ мушоҳида карда мешавад. Аз ҷама бештар мувофиқ барои пайдошавии маъдани тилло ин ҷинсҳои карбонатӣ ки дар байни терригенҳо паҳн шудаанд ва ё форматсияҳои вулканогенӣ пӯшониданд ба ҳисоб мераванд.

Якчанд таснифоти конҳо ва зухуротҳои тиллодори Осиёи Марказӣ мавҷуд аст, ки дар асоси онҳо чунин критерияҳои геологиро ҷудо намудан мумкин аст:

1. Ҳарорати маъданпайдошавӣ (А.В.Королёв, 1942);
2. Таркиби моддии маъданӣ (И.А.Айзенштат, 1959 И.С Рҷзов, 1967);
3. Маъданҳои сулфидӣ (Р.П.Бадалова ва Д.З.Палей, 1966).

Аз нуқтаи назари мутахассисони соҳа беҳтарин ва муваффақтарин таснифоти пешниҳоднамудаи А.А.Малахов (1966, 1969) мебошад, ки он таҳти мафҳуми форматсияи маъданӣ гуруҳҳои конҳои ба худ хоси аз нуқтаи назари иқтисоди устувори парагенезиси ассотсиатсияи минералпайдошавӣ ки тақрибан дар як вақт бо шароити монанди физикӣ-химиявӣ ва геологӣ ба вуҷуд омадаанд фаҳмида мешавад. Форматсияҳои маъданӣ асосан дар як марҳилаи минералпайдошавӣ бавуҷудомада, якчанд ассотсиатсияи парагенетикии минералҳоро дар мувофиқа бо марҳилаи минерализатсия доро мебошанд.

Дар мувофиқа бо чунин муайянкунӣ форматсияи маъданӣ дар байни худ аз руи таркиби моддӣ, вақт ва бавуҷудоии чуқур, манбаъи маводҳои маъданӣ ва рағӣ, фарқ мекунад, ки моҳияти онҳоро муайян мекунад.

Шароитҳои геологӣ бавуҷудоии типоморфизми алоҳидаи конҳои тиллоӣ қаромазор имконият медиҳад, ки дар ноҳияи мазкур се форматсияи маъданӣ тиллоро ҷудо намуд, ки аз онҳо ду тояш хоси маъдани тиллодор, буда дигараш тилло бо дигар элементҳо мебошад. Дар поён дар бораи се форматсияи асосии конҳои тиллоӣ қаромазор маълумот оварда мешавад.

Форматсияи кварс-калсит-тилло

Ин форматсия хоси маъдани тиллодор (собственно золоторудной) мебошад. Форматсияи кварс-калсити маъдани тилло аз ҷама зиёд дар Қаромазор паҳн гаштааст, ки онро дар тамоми майдонҳои он вохӯрдан мумкин аст. Ба ин форматсия конҳои Школное, Пирмираб, Чарбӣ, Надак, Қарабулоқ ва миқдори зиёди зухуротҳои Қаромазори Ғарбӣ ва Шарқӣ, ки дар гранитоидҳои батолити Қаромазор ва эффузивҳои комплекси магматикии карбони миёнаи свитаи минбулоқ ва акчин ҷойгир шудаанд дохил мешаванд.

Синну соли форматсияи мазкур бениҳоят дақиқ муайян карда шудааст. Падидаҳои тиллодор дар комплекси карбони миёна ҷойгир шудааст ва бо омӯзишҳои муайяншуда, таносуби онҳо бо интрузивҳо ва пайдоишоти вулканогенӣ-таҳшинӣ қадимтар дар алоқа бо қабати вулканогенӣ-таҳшинӣ свитаи надак (кони Надак), дайқаҳои карбони болоии кварсҳои сиенит-диорит-порфирӣ (кони Чарби) танаҳои субвулқоии свитаи оясой (С₃) (зухуроти Бегуль) ва баъди қизилтурин (Т₁) дайкаи граносиенит порфирҳо, диабаз – порфирҳо ва диабазҳо (кони Школное, Пирмираб, Чарбӣ) ки синну соли бавуҷудоии падидаҳои форматсияҳои тиллоӣ кварс-карбонатиро ҳамчун карбони боло нишон медиҳад муайян карда шудаанд.

Танаҳои маъданӣ конҳои форматсияи мазкур яхеле дар тарқишҳои тектоникӣ, тарқишҳои баъдитектонӣ дар интрузивҳо ва тарқишҳо дар қабатҳои эффузивӣ – таҳшинӣ буда ҷойгир шудаанд. Ангораи танаи маъданӣ бо ангораи рағҳои маъдани мувофиқ мебошад.

Форматсияи сулфид-кварс-тилло бо теллурид

Чи тавре, ки дар боло қайд карда шуд форматсияи мазкур хоси маъдани тиллодор мебошад. Форматсияи мазкур аз рӯи паҳншавиашон дар майдон нисбатан маҳдуд мебошад. Дар Қаромазор ва нишебиҳои шимолии қаторкуҳҳои Қаромазор ҷамаги ду объекти ба ин форматсия дохилшаванда, конҳои Кочбулоқ ва Бургунда маълум ҳастанд. Шароитҳои литологӣ ҷойгиршавии форматсияи мазкур хеле гуногун мебошад Кони Кочбулоқ дар байни пайдоишоти эффузивии свитаи карбони миёнаи комплекси магматикии нав

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

(андезитҳои порфирӣ, андезит датситҳои порфирӣ, туфҳои он ва лавабрекчияҳо) ҷойгир буда, кони Бургунда бошад дар байни карбонатҳои тозаии қабати девони болоӣ ва карбони поёнии ҷойгир шудаанд.

Синну соли форматсияи мазкурро наонқадар дақиқ муайян намудаанд ва асосан ба натиҷаҳои омӯзиши кони Кочбулок таъяс карда мешавад. муайян карда шудааст, ки танаи маъданиро дар тарқиши байни форматсионии афтиши моилдошта дайкаи гранодиорит – порфир омехта шуда мегузарад, ки онро шартан ба давраи перм дохил мекунанд ва дар навбати худ дайкаи диабаз-порфири давраи триаси баъди қизилтурин мегузарад. Ин вобастагӣҳо имконият медиҳад, ки синну соли форматсияи мазкурро ба давраи баъдипермӣ дохил намуд.

Шароитҳои структурии ҷойгиршавӣ ва хусусиятҳои морфологии танаи маъдани бениҳоят гуногун ва мураккаб мебошад. Дар як ҳолат (кони Кочбулок) онҳо дар структураи тарқиши байниформатсионии афтиши моилдошта ҷойгир шуда (хобиши линзамонанд) ва ё дар тарқишҳои афтиши тез доштаи онро ихотақунанда (сутунҳо ва рағҳои мураккаби афтиши моил ва тез дошта) ҷойгир шудаанд. Дар дигар ҳолат (кони Бургунда) танаи маъдани ба тарқишҳои мураккаби паҳншавии шимолу шарқӣ дорад, ки тарқиши минтақавиаш структураи наздиарзӣ дошта, сутунҳои мураккаб ва рағҳои афтиши тез доштаро ба вуҷуд овардааст.

Ассотсиатсияи минералии маҳсулноки тиллои форматсияи шарҳдодашаванда маъданпайдошавӣ бо гуногунияти зиёдаш ба монанди минералҳои маъданӣ ва рағӣ мебошад, ки хоси муайянқунандагии аломатҳои форматсия буда, миқдори муайяни (аз 5 то 30%) сулфидҳо ки дар байнашон нисбатан васеъ истифода мебаранд теллеридҳои тилло, нуқра ва мис мебошанд.

Минералҳои ғайрмаъдании форматсияи мазкур кварс буда, минералҳои маъданиаш бошанд аз тетраедрит, галенит, халкопирит, сфалерит, теллуридҳои тилло, нуқра ва мис, тиллои худруй ва висмут мебошанд.

Форматсияи кварцс - сулфид - тилло

Ин форматсия бениҳоят васеъ дар Қаромазор паҳн гардидааст. Концентратсияи тилло дар форматсияи мазкур (ба ғайр аз хоси маъдани тилло) на онқадар зиёд (аз 0,5 то 2,0 г/т) мебошад. Дар баъхе ҷойҳо то 10-15 г/т зиёд мешавад.

Синну соли маъдани тиллои кварцс-сулфидӣ аз руи минерализатсияи асосии паҳншуда дар ҳудуди кон дақиқ муайян шудааст. Танаҳои маъдани бе шубҳа нисбат ба пайдоишоти магматикии дайкаи диабазҳои порфиритӣ ҷавон (триас) буда ба давраи триаси марҳилаи баъдидайқавии минералпайдошавӣ тааллуқ дорад.

Вусъатёбии васеи минерализатсияи баъдимагматикӣ ва гуногунияти он дар марҳилаи баъдидайқавии минералҳосилшавӣ дар ин вақт парагенезиси минералии ниҳоят гуногунро муайян менамояд. Дар қаромазор миқдори муайяни ассотсиатсияи минералиро ҷудо менамоянд, ки дар сохти конҳои гуногун иштирок менамоянд. Дар байни онҳо чор ассотсиатсияи минералии асосиро - кварс-пирит-арсенопирит, мису висмутӣ, полиметаллӣ ва нуқра поллиметаллиро ҷудо менамоянд, ки бо онҳо миқдори асосии тиллои форматсияи мазкур дар онҳо ҷойгир шудааст. Дар дигар ассотсиатсияҳои маъданӣ файзнокии тилло бо миқдори нисбатан кам буда амалан аҳамияти амалӣ надорад, ки ба онҳо ассотсиатсияи минералии кварс-карбонат-чиллои оҳанӣ, кварс-турмалинӣ, скарн-магнетитӣ ва кварс-серитсит-албитӣ дохил мешаванд.

Чи тавре, ки қайд карда шуд дар Қаромазор се форматсияи маъданпайдошавии тилло мавҷуд аст, ки ду тои он (кварс-карбонат-маъдани тилло, ва сулфид-кварс-маъдани тилло бо теллурид) хос тиллодор буда сеюминаш (кварс-сулфидии тиллодор) таркибаш тиллодор мебошанд. Ҳар як форматсия дар марҳилаи муайяни тектоно-магматикии герсинӣ ба вуҷуд омада ва аз якдигар бо вақти на онқадар зиёд ҷудо карда шудаанд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Намуди якуми форматсия бо хусусиятҳои оддии таркиби минерологӣ тавсиф карда мешавад, ки миқдори на он қадар зиёди минералҳои маъдани ва қариб ки тамоман (на зиёда аз 0,1-0,2%) сулфидҳоро дорост. Намунаи тилло наонқадар баланд (580-650) мебошад. Намуди дуюми форматсия бо таркиби минералии мураккаби танаҳои маъдани тавсиф карда мешавад, ки миқдори муайяни сулфидҳо (10-15%) дар онҳо мавҷуд буда, дар байнашон теллуридҳо васеъ паҳн гардидаанд, ки намунаи тилло бениоят баланд мебошад (849-885). Форматсияи сеюмин наонқадар зиёд фарқ мекунад. Тилло ба пурраги бо сулфидҳо алоқаманд буда дар намуди қатраҳои эмулсионӣ дар онҳо ҷойгир шудааст. Миқдор сулфидҳо бениҳоят зиёд (аз 3 то 80%).

Хулоса форматсияҳои конҳои маъдани тиллои Қаромазор гуногун буда дар давраҳои гуногуни геологӣ ба вуҷуд омадааст. Ҳар як форматсия дорои хусусиятҳои ба худ хоси минералӣ ва генетикӣ дорад, ки барои ҷустуҷӯ ва омӯзиши конҳо кӯмак мерасонад. Моро мебояд, ки дар майдонҳои ояндадори Қаромазор аз рӯи натиҷаҳои корҳои пешина гузаронида шуда, корҳои геологӣ-иктишофиро ба роҳ монем ва базаи ашӯи минералии онро фани гардонем.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Л.Н.Лисогор Отчет о Данные о геологических условиях размещения промышленной золоторудной минерализации Карамазара 1967-1970гг. Нашршуда
2. Азим Иброхим, М.М.Мамадвафоев, К.И.Литвиненко, Б.Л.Кошелов Золото Таджикистана
3. Ю.А.Лихачев., Ю.А.Дьяков Геология СССР том 24 част 2 Москва 1966г

КОНСТИТУЦИЯ И ЕЁ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Одинаев Г.А.

Горно – металлургический институт Таджикистана

В нашей республике принятие Конституции – это событие, положившее конец гражданской войне в стране, это победа над разрухой, голодом и т. д. Работа над Конституцией началась ещё в августе 1990 года. Затем, через 2 года, в апреле 1992 года проект Конституции опубликовали в печати для всенародного обсуждения. Но началась гражданская война и процесс принятия Конституции пришлось отложить. В ноябре 1993 года разработку Конституции возобновили и передали на рассмотрение Конституционной комиссии, возглавляемой тогда председателем Верховного Совета Республики Таджикистан Э. Рахмон. После детального рассмотрения Конституцию представили на всеобщее рассмотрение. Проект обсуждался более двух месяцев. За этот период от различных слоев общества поступило около 9 тысячи предложений. И наконец, 6 ноября 1994 года по результатам всенародного референдума Конституция Республики Таджикистан была принята и того же числа вступила в силу.

Конституция Республики Таджикистан считается одной из лучших конституций мира, особенно в плане регламентации вопросов обеспечения национальной, общественной безопасности и безопасности человека.

Конституция Республики Таджикистан была принята в тяжелейшие годы для нашей страны – шла гражданская война, поэтому одним из приоритетных и важнейшим направлением политической деятельности нашего государства являлся безопасность личности, общества и государства.

Гражданская война нанесла нашей стране огромный моральный и материальный ущерб, поэтому необходимо было проводить громадную работу, чтобы утвердить в общественном сознании представления о сущности национальной безопасности. Также предстояла задача закрепить понятие национальная безопасность в праве и создать

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

механизмы обеспечения национальной безопасности, какие должны быть в правовом государстве.

Правовую основу обеспечения национальной безопасности в Республике Таджикистан составляет Конституция. Нормативные правовые акты по обеспечению национальной безопасности, отраженные в Конституции, обеспечивают реализацию законов и решений в этой области.

Решение задач по обеспечению национальной безопасности обеспечило бы дальнейшее развитие и обновление нашего государства, а также от быстрого и успешного решения этой задачи зависело само существование Таджикистана, как суверенного и правового государства.

Задачи по обеспечению национальной безопасности требовали комплекс мероприятий во всех сферах жизнедеятельности государства. За короткий период времени были созданы органы государственной власти, обладающие полномочиями в области обеспечения национальной безопасности. Такие органы государственной власти, как Совет безопасности РТ, МВД РТ и КНБ РТ, Министерство по делам гражданской обороны и чрезвычайным ситуациям наделены полномочиями по обеспечению национальной безопасности. Этим органам также разрешено иметь соответствующие средства и силы для решения этой задачи. Что касается форм и методов работ этих органов, то они различны.

В Республике Таджикистан форма правления президентская. Общее руководство по обеспечению национальной безопасности осуществляет Президент. Защита национальной безопасности одна из его функций. Президент руководит органами и силами обеспечения национальной безопасности, применением военной силы; определяет финансирование органов государственной власти, ответственные за обеспечение национальной безопасности, также определяет и другие, наиболее важные направления и действия по обеспечению национальной безопасности.

Конституция нашей страны не только дала гарантии национальной безопасности, но и довела это понятие до сознания общества. Конституция всем в той или иной мере гарантирует безопасность, способствует нашему обществу нормально развиваться и функционировать.

По Конституции Президент Республики Таджикистан, как глава государства выступает гарантом национальной безопасности. Обеспечения национальной безопасности возлагается на Правительство Республики Таджикистан. На Правительство страны также возлагается принимаемые меры по её обеспечению.

Термин «национальная безопасность» употребляется в Конституциях различных стран по несколько раз, что говорит о важности этого термина. Во многих статьях Конституции к термину “безопасность” используются и другие близкие по значению понятия: защита конституционного строя, обеспечение обороны, обеспечение целостности и неприкосновенности территории государства, защита государственной границы, охрана общественного порядка и т. д.

Вопросам национальной безопасности в Конституции нашей страны уделено особое внимание. Проблемами этой сферы посвящены статьи 7,8,42,43,45,46,69, 100. К числу главных составляющих национальной безопасности в Конституции отнесены: независимость страны, её целостность и суверенитет.

Национальная безопасность является фундаментальной предпосылкой, обеспечивающей нормальную жизнь человека и гражданина любого государства. Гарантом национальной безопасности выступает государство. В то же время государство не только гарантирует национальную безопасность, но и опирается на обязанности граждан. Обязанности граждан по обеспечению национальной безопасности установлены Конституцией страны, к ним относятся: воинская обязанность, налоговые обязанности, экологические и др. Выполнение этих обязанностей гражданами нашей страны является фундаментом, обеспечивающий национальную безопасность.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Фақат ҳаҷми пириҳои калонтарини мамлакат – Федченко солҳои охир наздик ба 226 км қоҳиш ёфтааст. Камшавии оби дарёҳои Сир ва Аму то ба 30 фисадӣ ба ҷашм мерасад, ки ин ҳолат ба ҷараёни таъмини мамлакатҳои минтақа мушкилиҳо эҷод менамояд. Муаммоҳои беҳдошти вазъият доир ба об ва санитария дар шароити муносири рушди соҳаҳои индустриявӣ иқтисодӣ, зиёдгардӣ ва шаҳришавии аҳолии муҳимияти масъалаи мазкурро бениҳоят афзун мегардонад».

Ҳоло дар мамлакат барои амалӣ гардонидани вазифаҳои аз қатънома бароянда як қатор барномаҳои давлатӣ ба монанди «Барномаи давлатӣ оид ба омӯзиш ва нигоҳдории пириҳои Тоҷикистон барои солҳои 2010–2020», «Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020» ҷораҳои муфид андешида истодаанд, ки онҳо барои расидан ба рушди устувор дар асоси истифодаи оқилона ва дигар омилҳои пешбаранда ҳамвора рушд ёфтани ҳама ҷабҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҷомеаи мамлакат мебошад. Ин чунин рушдест, ки пешравии як соҳа ба рушди соҳаи дигар мусоидат менамояд ва ҳамаҷоя инкишоф меёбад. Бо ибораи дигар, рушди мувозинатнокии тамоми фаъолиятро таъмин мегардонад, вагарна рӯяи накардани чунин мувозинатнокӣ на танҳо ба оқибатҳои нохуши иқтисодӣ иҷтимоӣ, балки экологӣ ҳам оварда мерасонад, ки ба он хушк шудани оби баҳри Арал мисол шуда метавонад. Таърихи хушкшавии баҳри Арал низ аз нодуруст истифода намудани об манша мегирад (тағйир ёфтани иқлим, биёбоншавӣ, нобудшавии олами наботот ва ғ.).

Мо бояд дарк намоем, ки об мӯъҷиза ва неъматӣ ивазнашаванда натавонад барои инсон, балки барои тамоми ҷисми зинда ба ҳисоб меравад. Бубинед, агар инсон 2 фисади оби баданро аз даст диҳад, хоҳиши нӯшидан пайдо мекунад, 12 фисадашро аз даст диҳад, бемор гардида, аз пой меафтад, дар ҳоли 15–20 фисад гум кардани оби бадан ба марг дучор мегардад.

Об на танҳо манбаи ҳаёт, ободӣ, балки нуру рӯшноӣ – қувваи барқии арзону тозаю безарар мебошад. Бинобар он, баҳрабардорӣ аз ин манбаъ аз нигоҳи экологӣ тоза ва аз лиҳози иқтисодӣ нисбатан арзон мебошад. Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтисодӣ энергетикӣ байни 15 ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз Федератсияи Русия бо 27 млрд. киловатт-соат дар ҷои дуюм қарор дорад. Ҳоло дар мамлакат 98 фоизи нерӯи барқии истеҳсолшаванда ба «нерӯи сабз»-и аз ҷиҳати экологӣ тозаю арзон тааллуқ дорад, ки он боиси сарфарозии тоҷикону тоҷикистониён мебошад [2,с.155].

Мувофиқи ҳисобу китоби муҳаққиқони соҳаи об зариби фойданокии системаи обёрӣ дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоби миёна 50 фисадро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда аз нигоҳи иқтисодӣ қаноатбахш нест.

Масалан, лоиҳаи обёрии заминҳои водии Данғара, ки 3 ҳазор га заминро дарбар мегирад, соли 2016-ум оғоз ёфтааст ва дар натиҷаи амалӣ гардидани он истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҳисоби зиёд намудани майдонҳои кишти пахта, боғу тоқзор ва сабзавоту ползихо зиёд гардида, беш аз панҷ ҳазор ҷойҳои нави кор бунёд мегардад. Айни замон беш аз 1750 гектар замин обёрӣ гардидааст. Марҳилаи дуюми лоиҳа моҳи март соли 2016 ба анҷом расидааст. Марҳилаи сеюми лоиҳа соли 2019 оғоз гардида, обёрии 1750 гектар замин ба нақша гирифта шудааст.

Ҳоло дар мамлакат боз ҳазорҳо гектар заминҳои обёринашудаю бекорхобида дар ноҳияҳои Ашту Деваштич, Мастҷоҳу Панҷакент ва ғайра мавҷуданд, ки аз нарасидани об пурра ва самаранок истифода намегарданд. Бинобар он, дар асоси Қатъномаи қабулшуда «Об барои рушди устувор» аз кормандони вазоратҳои об, кишоварзӣ ва дигар вазорату кумитаҳои давлатӣ, кулли шаҳрвандони мамлакат барои сарфакорона истифода намудани об чи дар истеҳсоли маҳсулот ва чи истеъмоли он сарфакориро бояд ба роҳ монд.

Доир ба зарари ифлосгардии об ва муҳити зист ҳаминро бояд таъкид намуд, ки ҳоло ҳар рӯз дар ҷаҳон ҳазор нафар кӯдакон аз сабаби истеъмоли оби ифлосу нопок мефавтанд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Мувофиқи маълумоти СММ тахминан 1,8 млрд аҳолии кураи замин алҳол бо оби тозаи ошомиданӣ дастрасӣ надоранд ва 80 фисад обҳои истеъмолий ҳеҷ гуна коркард намегарданд. Чунин иттилоияи ташвишовар даъват аз он мекунад, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбати ҳалли ин масъала сарҷамъона амал намоянд. Вобаста ба ҳамин мушкилот Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар баромади пурмӯҳтавои худ дар ҷаласаи 72-уми СММ аз 22 март соли 2018 ҳозиринро баҳри истифодаи оқилонаи захираҳои гидроэнергетикӣ, беҳтар намудани сифати оби ошомиданӣ, самаранокии истифодаи захираҳои об ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои онҳо, ҳифзи низоми экологии об, пешгирии сар задани бӯҳрони обиву хатари тағйирёбии иқлим даъват намуданд [1, 22.12.2017с].

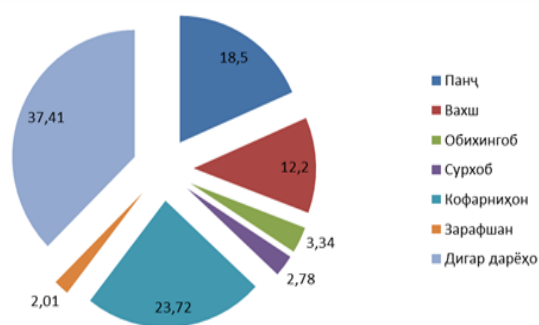
Барқи оби зиёда аз 95% - и барқи Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Иқтидори захираҳои барқи обии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои Осӣи Миёна се баробар зиёд мебошад . Бо истифодаи самарабахши ин захираҳои барқи обӣ, давлат метавонад бо энергияи арзон ва аз ҷиҳати экологии тоза таъмин карда метавонад. Иқтидори асосии гидроэнергетикӣ дар ҳавзаҳои дарёҳои Вахш, Панҷ, Амударё, Сирдарё ва Зарафшон ҷойгир мебошад ва дар ҷадвали 1. иникос шудааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ дарёҳои Тоҷикистон

Номҳои дарёҳо	Иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ, млрд.кВт.соат/сол	Вазни ҳос., %
Панҷ	97,6	18,5
Вахш	64,3	12,20
Обихингоб	17,6	3,34
Сурхоб	14,7	2,78
Кофарниҳон	125	23,72
Зарафшон	10,6	2,01
Дигар дарёҳо	197,2	37,41
Ҷамағӣ	527	100

Сарчашма: Энергетика Таджикистана [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.tajik-gateway.org> . (санаи мурочиат: 25.12.2019)

Дар асоси нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. барои аниқтар муайян намудани вазни ҳоси дарёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳоро дар намуди расм тасвир мекунем (Расми 1).

Расми 1. Вазни ҳоси иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ дарёҳои Тоҷикистон, бо фоз

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. ва расми 1. маълум мешавад, ки иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ дарёҳои Тоҷикистон хеле зиёд мебошад, дарёи Панҷ 97,6 млрд. кВт, Вахш 64,3 млрд. кВт, Обихингоб 17,6 млрд кВт, Сурхоб 14,7 млрд кВт, Кофарниҳон 125 млрд. кВт, Зарафшон 10,6 млрд. кВт ва дигар дарёҳои кишвар 188,1 млрд. кВт. мебошад. Аз ин дарёҳо Вахш дорой захираҳои зиёди гидроэнергетикӣ дорад, ки дар ин дарё нуругоҳои барқи обии (минбаъд НБО) Роғун, Норак, Сангтуда 1 ва дигар НБО-ҳо сохта шудааст . Нуригоҳои барқи обӣ манбаи асосии энергетикӣ

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

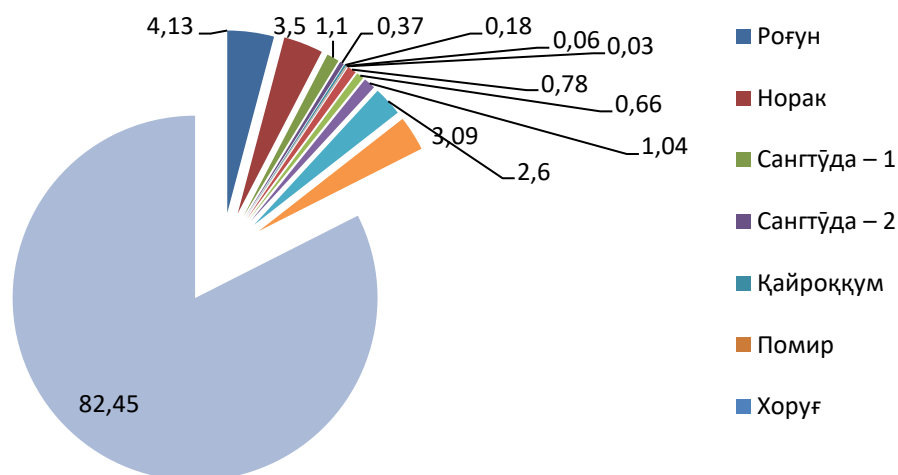
кишвар мебошанд, ки иқтидори НБО – ҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо намуди чадвал нишон медиҳем (Чадвали 2.).

Чадвали 2. Нишондиҳандаҳои иқтидори неругоҳҳои барқи обии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номҳои НБО-ҳо	Иқтидори солонаи НБО, млрд кВт.с/сол	Иқтидори солонаи НБО, бо %
Роғун	13,1	4,13
Норак	11,2	3,5
Сангтӯда -1	3,5	1,1
Сангтӯда -1	1,2	0,37
Қайроққум	0,6	0,18
Помир	0,2	0,06
Хоруғ	0,1	0,03
Бойғозӣ	2,5	0,78
Шӯроб	2,1	0,66
Андероб	3,3	1,04
Рӯшон	8,4	2,6
Даштиҷум	9,8	3,09
Дигар НБО-ҳо	261,36	82,45
Ҷамағӣ	317	100

Сарчашма: Википедия. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://ru.wikipedia.org> (санаи мурочиат: 25.12.2019)

Аз нишондиҳандаҳои чадвали 2. истифода бурда, нишондиҳандаҳои иқтидори НБО - ҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар расм тартиб медиҳем (Расми 2).

Расми 2. Вазни хоси иқтидори НБО - ҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо Ҷоиз.

Дар айни замон, дар Тоҷикистон 11 нерӯгоҳи калон ва миёна мавҷуданд, инчунин қариб 300 адад неругоҳҳои барқи хурд бо иқтидори 132 мВт вучуд дорад. Яке аз калонтарин неругоҳҳои барқи обии кишвар Норак мебошад, ки дар дарёи Вахш, 9 агрегати ва бо иқтидори 3000 мВт истеҳсоли миёнаи солонаи он 11,2 млрд. кВт.соат дар як сол баробар мебошад. Дар поёни НБО - и Норак НБО – и Бойғозӣ ҷойгир аст, ки бо иқтидори 600 мВт ва иқтидори солонаш 2,5 млрд.кВт.соат дар як сол мебошад. Дар шимоли ҷумҳури дар дарёи Сир Нерӯгоҳи обии барқи Қайроққум ҷойгир аст, иқтидораш 126 мВт, ки аҳамияти он барои минтақа хеле муҳим аст.

Давлат рушди энергетикӣ худро ба самтҳои зерин равона кардааст, ки ин идомаи сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии Роғун мебошад. Лоихаи мазкур дар замони Шӯравӣ оғоз ёфт буд, ки тамоми ҷумҳуриҳо барои идомаи сохтмони НБО-и Роғун зид набудаанд (дар баъзе ҳолатҳо ба ғайр аз Ўзбекистон). НБО-и Роғун қодир аст, ки танзими дарозмуддати обро дар соҳили Амударё ва дарёи Вахш, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, норасоии нерӯи зимистонро бартараф кунад ва истеҳсоли

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

қувваи барқ тақрибан ду баробар зиёд карда ба Ўзбекистон ва Туркменистонро дар солҳои кам оби бо об таъмин менамояд.

Қобилияти ибтидоии лоиҳаи НБО Роғун (6 агрегат, ки ҳар яки иқтидори он бо 600 МВт) ва дар маҷмӯъ 3,600 мВт мебошад. Истеҳсоли солонаи он - 13,1 млрд. кВт.соат дар як сол мебошад. Нерӯгоҳи барқи обии Роғун, ки якуми агрегати он 16-уми ноябри соли 2018 ба қор даромад, ки нерӯгоҳи барқи обӣ бастаи ҳаштумин мебошад, ки истеҳсоли иловагии бо миқдори 0,45 млрд. кВт/ соат аст. Дар оянда ба итмом расонидани агрегати дувум иқтидори НБО – и Роғун 1200 мВт мерасад. Дар ин ҳолат танзими дарозмуддати чараёни дарёи Вахш, НБО-и Роғун дар як сол 5,6 млрд.кВт.соат истеҳсол мекунад.

Нерӯгоҳи барқии обии Роғун мутобиқи лоиҳа навъи садд буда баландиаш 335 метр ва таркиби сарбанд аз сангҳои партофташуда ва маводҳои маҳаллӣ иборат аст. Таркиби иншооти НБО аз садди сангу шагал (хокомехта) аз маводҳои маҳаллӣ бо баландии 335 м. Нақбҳои сохтмони ва истифодабарӣ;

Бинои зерзаминии НБО, бо толори мошинҳо (дарозияш 220м, бараш 22м, баландӣ 78м) ва бинои трансформаторҳо (200x20x40м). Иқтидори лоиҳавии НБО - 3 600 МВт, истеҳсоли нерӯи барқ - 13,1 млрд кВт соат. Дар бинои НБО шаш агрегати радиалию меҳварӣ бо тавоноии 600 МВт ҷой дода мешавад. Садди НБО бояд обанбори ғунҷоиши 13,3 км³ ва аз ин ҳаҷми самарабахши он 10,3 км³ ташкил медиҳад. Обанбор ба мақсади табилии энергия ва обҷерии заминҳои кишварҳои поёноб сохта мешавад. Сохтмони НБО чанд марҳиларо дарбар гирифта, тавоноии навбати аввали он 400 МВт-ро ташкил хоҳад дод.

Лоиҳаи НБО Роғун аз ҷониби институти «Средазгидропроект» (Тошканд) тарҳрезӣ шуда, айнаи замон қорҳои лоиҳакашии НБО-и Роғунро, Пажӯҳишгоҳи лоиҳакашӣ ва илмию тадқиқотии «Гидропроект» ба номи С.Я. Жук шаҳри Маскови Федератсияи Руссия ба ӯҳда дорад [7, 25.12.2019].

Дар воқеъ, талошҳои муштараки кишварҳои сайёра барои ба ҳадафҳои рушди устувор расидан таъсири амалӣ мерасонад. Ба ақидаи мо, роҳҳои сарфакоронаю оқилона истифода намудани об дар ҷумҳури ҷунинанд:

- а) бунёди обанборҳои ҳаҷмашон начандон чуқуру калон дар маҷрои кӯҳии дарёҳо аз ҳисоби боришоти аввали баҳор ва тирамоҳ;
- б) таъмини заминҳои обҷеринашуда, қорхонаҳои саноат ва хоҷагиҳои коммуналӣ бо истифода аз обкашакҳои барқӣ;
- в) ҳамаҷониба ва оқилона ба роҳ мондани истифодаи обҳои зерзаминӣ;
- г) ба таври васеъ қорӣ намудани усулҳои каммасрафи истифодаи об ва фарҳанги беҳдошти он;
- ғ) тақмилдиҳии дараҷаи таҳассусмандии қормандони кишоварзӣ;
- д) ташкили мониторинг ва мамнӯъгоҳҳои пирияхҳои бузурги Тоҷикистон.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2017.
2. Аброров Х., Акмалов М. “Муъҷизаҳои табиати Тоҷикистон”. Душанбе, 2014, 222 с.
3. Аброров Х., Нуоров Х., Аҳмедов А. “Пирияхҳои музофоти Раштонзамин”. Маҷаллаи “Маорифи Тоҷикистон”, №5, 2016, с. 49.
4. “Ледники Таджикистана” (Главтаджикгидромет). Душанбе, 2003, 35 с.
5. Муҳаббатова Х. М., Яблоков А. А. “Таджикистан: природа и природные ресурсы”. Душанбе, 1982, 601 с.
6. Пильгуй Ю. Н., Саидов М. С. и др. “Ледники Таджикистана в условиях изменения климата”. Душанбе, 2005, 58 с.
7. Энергетика Таджикистана [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.tajik-gateway.org> . (санаи муроҷиат: 25.12.2019)

БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚИ ОИЛАВӢ ОМИЛИ МУСТАҲКАМИИ ОИЛАҲО ДАР ТОЧИКИСТОН

н.и.т. Раҳимова Ш.К.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Масъалаи баланд бардоштани маърифати ҳуқуқи оилавӣ бо роҳи тарғиб ва ташвиқи донишҳои ҳуқуқӣ, таълиму тарбияи ҳуқуқӣ ба се арзишманд буда, яке аз омилҳои мустаҳкамии оилаҳо маҳсуб мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ба танзим даровардани муносибатҳои оилавӣ якҷанд санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳо, аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ», «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2014 «Дар бораи Барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯрварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2023» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардида, мавриди амал қарор доранд.

Муқаррароти меъёрии моддаи 33 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оиларо асоси ҷамъият эътироф намуда, пешбинӣ намудааст, ки давлат онро ҳимоя мекунад. Ҳар кас ҳуқуқи ташкили оила дорад. Мардон ва занон, ки ба синни никоҳ расидаанд, ҳуқуқ доранд озодона ақди никоҳ банданд. Дар оиладорӣ ва бекор кардани ақди никоҳ зану шавар баробарҳуқуқ ҳастанд. Бисёрникоҳӣ манъ аст.

Дар ин модда уҳдадории давлат дар мавриди таҳти ҳимояи худ гирифтани оила ҳамчун асоси ҷамъият таъкид шудааст. Давлат дар ҳалли якҷанд масъалаҳои иҷтимоиву ҳуқуқии марбут ба солимӣ ва пойдорӣ оила худро уҳдадор мешуморад. Аз ҷумла, ғамхорӣ ба саломатии модар ва кӯдак, ҳифзи ҳуқуқи кӯдак, таъмини шароити мусоид барои таълиму тарбияи кӯдакон, кафолати иҷтимоӣ ҳангоми пиронсолӣ ва корношоямӣ, дастрас будани таҳсил дар муассисаҳои таълимии давлатӣ ва ғ.

Бояд гуфт, ки тамоми уҳдадорӣ, ки давлат дар самти ҳимоя ва дастгирии оила ба зимма гирифтааст, бевосита аз муқаррароти моддаи 25-и Эълумияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар (аз 10 декабри соли 1948) бармеоянд. Дар Эълумияи ҳуқуқи башар ва Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар санадҳои дахлдори байналмилалӣ оила ҳамчун рӯкни табиӣ ва асоси ҷамъият эътироф шуда, таъкид гардидааст, ки модарон то давраи таваллуд ва баъди таваллуд бояд ба ғамхорӣ маҳсус фаро гирифта шаванд.

Ҳимояи ҳуқуқи кӯдак, ки фарогири ҳуқуқҳои инсон то синни 18-солагӣ мебошад, дар Конвенсияи Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба ҳуқуқҳои кӯдак дарҷ гардидааст. Дар ин Конвенсия гуфта шудааст, ки давлатҳои аъзо тамоми ҳуқуқҳои дар ин Конвенсия пешбинишударо нисбат ба ҳар як кӯдаке, ки дар доираи ҳуқуқҳои онҳо қарор дорад, бе ягон таъйиз (чудокунӣ, бартарӣ додан ва ғайра) сарфи назар аз наҷод, ранги пӯст, чинс, забон, дин, ақидаи сиёсӣ, асли миллӣ, қавмӣ ё иҷтимоӣ, вазъи молӣ, саломатӣ ва таваллуди кӯдак, волидон ё парасторони қонунии ӯ ё ягон ҳолатҳои дигар эҳтиром ва таъмин мекунанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимну воҳӯрию суҳбатҳояшон оид ба бунёди оилаи солиму устувор, тарбияи фарзандони солах, таълиму тарбияи наслҳои имрӯзу оянда дар руҳияи ватандӯстӣ, баҳри пойдоорию устувории Истиқлолияти давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ таваччуҳи хосса зоҳир намуда, оилаи солиму фарзандони солахро асоси давлату миллати устувори солим арзёбӣ менамоянд.

Дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик оила ҳамчун институт, мактаби бузурги тарбиядиханда ва ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

аз қабилӣ муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгарой, суҳан гуфтан ва қадам гузоштан ба ҳаёти мустақилона маҳз дар оила аз бар карда мешаванд.

Яке аз санадҳои асосие, ки муносибатҳои оилавино дар ҷумҳурӣ ба танзим мебарорад, ин Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки 13 ноябри соли 1998 қабул гардида, аз 8 фасл, 22 боб ва 178 модда иборат мебошад. Кодекси мазкур паҳлуҳои ҳуқуқии муносибатҳои оилавӣ, масъулият ва вазифаҳои аъзои оила, ақдномаи никоҳ, синни никоҳӣ, ҳуқуқи кӯдак дар оила, пардохти алимент, фарзандхонӣ, васоят ва парастор, ҷавобгарии тарафҳо ва дигар масъалаҳои марбут ба муносибатҳои оилавино ба танзим мебарорад.

Пас аз соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба мустақкам гардидани оилаҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуда, давлат баҳри беҳтар намудани шароити оилаҳо, ҳифзи манфиатҳои модару кӯдак ғамхорӣ менамояд ва барои омода кардани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ тадбирҳои амалӣ меандешад.

Донишони қонун ва риоя намудани он ба мустақкам гардидани оила ёрӣ мерасонад. Ҷавонон бояд донанд, ки танҳо никоҳи дар мақомоти ақди никоҳ бақайдгирифта қонунӣ буда, дигар шаклҳои бастанӣ никоҳ оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд намеоранд.

Никоҳи ғайрирасмӣ, яъне никоҳе, ки дар ташкилоти ақди никоҳ ба қайд гирифта нашудааст, ғайриқонунӣ буда, ҳуқуқи уҳдадорӣ зану шавҳарро ба танзим дароварда наметавонад ва дар ҳолати бекор шудани никоҳҳои ғайрирасмӣ аксаран занҳо дар ҳолати ногувор мемонанд.

Тибқи моддаи 1 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оила, ақди никоҳ, модар, падар ва кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти муҳофизати давлат қарор доранд». Давлат кафолат медиҳад, ки ҳар оила ва узви онро таҳти ҳимояи худ гирад.

Дар баъзе мавридҳо оилаҳо ва шаҳрвандон аз нокифоя будани дониши ҳуқуқӣ то ҳол моҳияти қонунро дуруст дарк накардаанд. Кам нестанд оилаҳое, ки бе сабти қонунии никоҳ оила барпо карда, зиндагӣ ба сар мебаранд. Аз нигоҳи ҳуқуқӣ ва тибқи қонунҳои ҷорӣ раъӣ зану шавҳарро, ки ихтиёран оила барпо мекунанд, танҳо дар он ҳолат ба инobat мегиранд, ки онҳо аз ҷониби мақомоти давлатии сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайд гирифта шуда бошанд. Бинобар ин аз қайди мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ гузаштани ҷавонон аҳамияти махсус дорад. Танҳо шаҳодатномаи ақди никоҳ ҳуҷҷати асосӣ ва далели тасдиқкунандаи аз қайд гузаштани ақди никоҳ ба шумор рафта, ҳуқуқҳои зану мардро муқаррар менамояд.

Барои аз қайди никоҳ гузаштани навхонадорон мувофиқи моддаи 12-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартҳои асосии ақди никоҳ пешбинӣ гардидаанд:

1. Розигии ҳамдигарии марду зани никоҳшаванда ва синни никоҳи доштани онҳо.
2. дар сурати мавҷуд набудани монеаҳои дар моддаи 14 Кодекси оила гуфташуда.
3. агар яке аз тарафҳои никоҳшаванда шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандӣ бошад, шартҳои иловагии зерин талаб карда мешаванд:

— истиқомат дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон на камтар аз як соли охир;

— бастанӣ ақдномаи никоҳ ба таври ҳатмӣ.

Шаҳсоне, ки духтар ё писарро маҷбурӣ ба никоҳ розӣ мекунанд, мувофиқи қонун ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Қонун ҳам масъулияти ҷавонро пеш аз оиладоршавӣ ба назар мегирад. Дар қонунгузорӣ муҳлати як моҳ пеш аз қайди никоҳ ариза додани издивоҷкунандагон пешбинӣ шудааст, то ки ҷавонон дар ин муддат дар бораи шахси интихобкардашон ва ҳаёти оиладорӣ хубтар мулоҳиза намоянд.

Бақайдгирии давлатии асноди ҳолати шаҳрвандӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ шаҳрвандон ва ба манфиати давлат ва ҷамъият, аз ҷумла бо мақсади ҷамъ намудани маълумоти омории пурра, дуруст ва саривақтӣ оид ба ҳолати шаҳрвандӣ муқаррар карда мешавад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳамин тариқ, гуфта мешавад, ки ҳуқуқу уҳдадорихои зану шавҳар баъд аз ақди никоҳ ба вучуд меоянд. Зану шавҳар дар оила баробарҳуқуқанд ва дар назди оилаю ҷамъият вазифа ва масъулияти муайян доранд.

Гуфтан зарур аст, ки дар баъзе ҳолатҳо ҳангоми қатъ гаштани ақди никоҳ дар масъалаи тақсими молу мулк байни зану шавҳар норозигӣ ба вучуд меояд. Ҳар яке меҳодад молу мулки гаронбаҳотарро соҳиб шавад. Одатан мардҳо даъво мекунанд, ки танҳо худашон қор қардаанд ва талаб мекунанд, ки ба онҳо ҳиссаи зиёдтар ҷудо қарда шавад. Тибқи Кодекси оила, зану шавҳар бояд донанд, ки молу мулке, ки онҳо дар давраи ҳаёти якҷоя ҷамъ овардаанд, моликияти умумии онҳо ба ҳисоб меравад ва дар тақсимои онҳо ҳуқуқи баробар доранд. Молу мулки шахсӣ ҳамоно молу мулке ҳисоб меёбад, ки то давраи ҳонадорӣ ба онҳо тааллуқ дошт. Ғайр аз ин, амволи истифодаи шахсӣ, аз қабилӣ либос, пойафзол, асбоби ороиши занона ва мардона (соат, гӯшвор) моликияти шахсии зану шавҳар ҳисоб меёбад. Ҳарчанд зан дар давраи оиладорӣ дар ягон ҷо қор нақарда бошад ҳам, вай дар қори хочагии ҳона, тарбияи фарзандон саҳм гузоштааст ва аз ин рӯ вай ба моликияти оила, ки дар давраи зиндагии якҷоя ҷамъ қардаанд, баробари мард ҳақ дорад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» мақсад, мафҳум ва аломатҳои зӯрварӣ дар оила ва вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯрварӣ дар оиларо ба танзим даровардааст.

Тибқи талаботи ин қонун зӯрварӣ дар оила — қирдори зиддиҳуқуқии бадқасдонаи дорои хусусияти ҷисмонӣ, руҳӣ, шахвонӣ ё иқтисодӣ, ки дар доираи муносибатҳои оилавӣ аз қониби як узви оила нисбат ба дигар узви оила содир шуда, боиси поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, расонидани қарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатии ӯ мегардад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вучуд меорад.

Дар асоси муқаррароти Қонуни номбурда пешгирии зӯрварӣ дар оила — маҷмуи қораҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ташкилии аз қониби субъектҳои пешгирикунандаи зӯрварӣ дар оила амалишаванда мебошад, ки ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон ва шахрванд дар доираи муносибатҳои оилавӣ, ба пешгирии зӯрварӣ дар оила, муайян ва барқарорсозии сабаб ва шароити ба он мусоидаткунанда равона қарда шудаанд.

Зӯрварии ҷисмонӣ дар оила — қирдори зиддиҳуқуқии бадқасдонаи як узви оила нисбат ба дигар узви оила аст, ки дар натиҷаи истифода бурдани қувваи ҷисмонӣ боиси расонидани қарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатӣ шудааст.

Зӯрварии руҳӣ дар оила — таъсиррасонии бадқасдонаи руҳӣ, паст задани шаъну эътибори як узви оила аз қониби дигар узви оила бо роҳи таҳдид, таҳқир, ирӯб ва ё маҷбурқунӣ ба содир намудани ҳуқуқвайронқуниҳо ё қирдорҳое, ки қарои ҳаёт ва саломатӣ ҳавфноканд, буда, инчунин ба вайроншавии инқишофи руҳӣ, ҷисмонӣ ё шахсият оварда мерасонад.

Зӯрварии шахвонӣ дар оила — қирдори зиддиҳуқуқии бадқасдонаи як узви оила, ки ба озодии қинсӣ ва дахлнопазирии қинсии дигар узви оила таҷовуз мекунад, инчунин ҳаракатҳои дорои хусусияти шахвонӣ мебошад, ки нисбат ба узви ноқилиги оила содир шудаанд.

Инчунин, Барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯрварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарои солҳои 2014-2023 бо мақсади қойдорӣ ва ҳифзи манфиатҳои оила, баробарҳуқуқии мардону қанонро дар ҳалли масъалаи оилавӣ, сарфи назар аз миллату наҷод, қинс, забон ва эътиқоди қинӣ, маҷкеи сиёсӣ, вази иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, муҳофизат ва ҳавасманд қардани модарӣ, ғамқорӣ нисбат ба тарбияи фарзандон, таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои онҳо, манъи бисёрқироқӣ, ихтиёрӣ будани ақди никоҳ ва бекор намудани он, масъулияти мутақобила дар масъалаҳои амволий ва маънавий ва ғамқории ҳамдигарии аъзои оиларо таъмин менамояд.

Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва иқдом намудан дар роҳи барқо намудани давлати демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуққунёд

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

кӯшишҳои худро барои пешбарии рушди баробар ва одилонаи чинсҳо тавассути мустаҳкам кардани заминаи қонунгузорӣ ва татбиқи сиёсати пайгириона, аз ҷумла дар самти сиёсати гендерӣ мунтазам тақвият мебахшад.

Имрӯзо дар самти баробархукукии мардону занон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба якчанд муваффақият ноил шуда, занону духтарони тоҷик дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мамлакат баробари мардон ғаъолият менамоянд.

Аммо ба тадбирҳои андешида нигоҳ накарда, ҳанӯз ҳам дар ҳаёти ҳаррӯзаи оилаҳо мушкилиҳое ҷой доранд, ки ҳалли худро тақозо менамоянд.

Масалан, аз таҳлилҳои оморию таҷрибаи зиндагӣ бармеояд, ки солҳои охир нисбатан зиёд шудани бекор гардидани ақди никоҳ, пош хӯрдани оила, баҳусус оилаҳои ҷавон ба назар мерасад, ки дар натиҷа кӯдакон аз таъминот, тарбия, таълим, меҳру муҳаббат ва навозиши падар ё модар дур монда, ин ба ҳолати руҳию ҷисмонӣ ва солимии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар ин радиф Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011 ба тасвиб расида, барои боз ҳам баланд бардоштани масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд заминаҳои воқеӣ фароҳам овард. Волидайн вазифадор ҳастанд, ки ба рафтори фарзандонашон диққати ҷиддӣ диҳанд, зеро дар амалишавии ин ҳадаф нақши оила бузург буда, муҳити солим ва созандаи оилавӣ метавонад дар тарбияи ворисони содиқи Ватан саҳми босазо дошта бошад.

Инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дастоварди даврони Истиқлолият мебошад, ки ба мардум имкон дод сатҳи рӯзгорашонро баланд бардоранд. Мақсади қонун аз ҷимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва гирифтани пеши роҳи хароҷоти зиёдатӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари ҷиддӣ ворид менамоянд, иборат мебошад. Қонун ҳамчунин барои таъмини ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон ва тартиботи ҷамъиятӣ равона карда шудааст.

Бо назардошти гуфтаҳои боло ҳар узви ҷомеаи шаҳрвандиро зарур аст, ки бо мақсади пешгирии омилҳои номатлуби зӯрварӣ дар оила, баланд бардоштани маърифати ҳукукии шаҳрвандон, иттилоотонии аҳоли барои пешгирии пошхӯрии оилаҳо ва бунёди оилаи солиму устувор, дар руҳияи неки инсонӣ тарбия намудани фарзандон, дарк кардани оқибатҳои ҳукукии ақди никоҳ ва огоҳ гардидан аз ҳукуку уҳдадорихо дар муносибатҳои оилавӣ, корҳои фаҳмондадиҳиро тавассути суҳбату вохӯриҳо ва дар воситаҳои ахбори омма пайваста ба роҳ монем. Зеро баланд бардоштани маърифати ҳукукии оилавӣ омилҳои муҳими мустаҳкамии оилаҳо дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила»

КОНСТИТУТСИЯ – ТАНЗИМКУНАНДАИ ТАМОМИ МУНОСИБАТҲО

н.и.т. Раҳимова Ш.К.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Конституция ба сифати қонуни олий заминаҳои ҳукукии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор дода, асосҳои ҳукукии рушду такомули минбаъдаи ҷунин муносибатҳоро фароҳам меоварад.

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Имсол, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сиёсати маърифатпарварона ва тадбирҳои маърифатафзоӣ, ба муносибати таҷлили 30 - солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, чиҳати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳоли дар паёми навбатӣ соли 2024-ро “Соли маърифати ҳуқуқӣ” эълон намуданд. Воқеан ҳам ба ифтихори ин чашни бузург эълон шудани “Соли маърифати ҳуқуқӣ” бисёр ҳам ба маврид мебошад. Бинобар ин тамоми ҳуқуқшиносони кишварро зарур аст, ки баҳри амалишавии меъёрҳои Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фаъолияти худро равона сохта, дар пойдории сулҳу субот, оромӣ ва ваҳдати сартосарии ин сарзамини аҷдодӣ нақши худро гузоранд.

Бояд тазаккур дод, ки сохтори нави давлатдорӣ, ки дар заминаи Истиқлоли давлатӣ ба миён омад, ҳанӯз дар солҳои 1992 ҷомеаи моро дар пешорӯи тағйирот ва гардишҳои кулӣ қарор дода буд. Дар ин росто, пеш аз ҳама, зарурати эҷод ва қабули санади танзимкунандаи тамоми муносибатҳои ҷомеа ба миён омад, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар меҳвари асосӣ қарор дода шуд, ки аз самарои давлати тозабунёд шаҳодат меод.

Дар ин росто Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суханрониҳои хеш бахшида ба Рӯзи Конститутсияи кишвар иброз доштанд: “Таҷрибаи қабули Конститутсия дар давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистони мо, бармало нишон медиҳад, ки он ҳамчун ҳуҷҷати бисёр муҳими сиёсӣ ва санади олии ҳуқуқӣ бо истиқлоли давлатӣ робитаи ногусастани дорад”. Яъне, ин нуктаҳои Сарвари давлат таҷассумгари он мебошад, ки маҳз самарои Истиқлоли комили сиёсӣ мебошад, ки таҷрибаи ҷаҳониرو омӯхта, қонуни асосии худ – Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба таври раъйпурсии умумихалқӣ қабул намудааст.

Мусаллам аст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон санади асосии давлат маҳсуб ёфта, қувваи олии юридикӣ дорад ва асосҳои сохти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодиву иҷтимоии давлатро муқаррар мекунад. Ҳамчунин, Конститутсия принципҳои ташкилӣ фаъолияти мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ, ҳуқуқи вазифаҳои шаҳрвандон, системаи интихобиро ба тариқи қонун мустақкам намуда, барои қонунгузории ҷумҳурӣ заминаи ҳуқуқӣ гузоштааст.

Имрӯз таҷриба ва таҳлилу омӯзишҳо нишон дод, ки бо гузати 30 сол аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ҳамин санади олии асосҳои ҳуқуқии рушди муносибатҳои ҷамъиятиро фароҳам оварда, дахлнопазирӣ ва муттаҳидии кишвар, манфиатҳои миллӣ, ҳадафҳои сиёсати дохиливу хориҷиро муайян сохт. Инчунин ҷой додани принципҳои демократӣ, арзишҳои умумибашарӣ, аз ҷумла арзиши олии эътироф намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф гардидани халқ, гуногундешӣ, таҷзияи ҳокимият ба шохаҳо, эътирофи гуногуншаклии моликият ва дигар меъёрҳои ҷавобгӯ ба низоми ҳуқуқии ҷаҳони муосир дар Конститутсия таҷассум гардидааст, ки он аз тарафи олимони соҳа ба сифоти яке аз конститутсияҳои демократиасос шинохта шудааст. Зимнан, ин санади олии дар қатори беҳтарин Конститутсияи давлатҳои узви Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо эътироф шудааст, ки боиси таҳсин ва хушнудии ҳар як шаҳрванди сарзамини кишварамон мебошад.

Бояд хотирнишон намуд, ки Конститутсияи кишварамон ҷавобгӯи манфиатҳои халқи тоҷик буда, тоҷиконро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ месозад. Яке аз арзишҳои калидии Конститутсия дар он маҳсуб меёбад, ки он тавонист барои ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, муносибатҳои гуногунро ба танзим дарорад. Махсусан дар моддаи 9 –и Конститутсия омадааст: “Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад”. Мубрамияти моддаи мазкур дар он инъикос меёбад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди дигар давлатҳои мутамаддин се шохаи ҳокимият амал мекунад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳамин тавр, дар муддати начандон тӯлони меъёрҳои волои ин ҳуҷҷати муҳими сиёсӣ-ҳуқуқӣ, ки дар худ муҳимтарин принципҳои демократии эътирофшудаи ҷомеаи башарино таҷассум менамояд, барои эъмори давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва дунявиро ягона кишварамон равона гардидааст. Зимнан Конститутсияи сарчашмаи ҳама муносибатҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ буда, риояи он аз тарафи ҳамаи шахрвандони кишвар ҳатмӣ арзёбӣ мегардад. Дар борабарин ин, моро мебошад, ки бо эълон гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ва тавҷам донишҷӯи он ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро бобати риояи ва иҷрои меъёрҳои ин санади олии кишвар дучанд намоем, зеро ин амал нишондиҳандаи сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ, шуур ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2023. [http:// www/president.tj](http://www/president.tj) Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
2. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1999, №12.
3. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2000, №4.

НАҚШИ КАЛИДИИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН

н.и.т. ¹Раҳимова Ш.К., ²Боева Ф.В.

¹Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

²Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №27- ба номи М.Азизов, н.Мастҷоҳ

Татбиқи волоияти қонун, ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ яке аз шартҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Маърифати ҳуқуқӣ дар шароити ҷаҳони муосир яке аз заминаҳои муҳим барои рушди кишварҳои пешрафта, махсусан дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Огоҳии шахрвандон аз ҳуқуқи уҳдадорӣҳои худ ҳамчун кафолати татбиқи адолат дар ҷомеа ва заминаи устувор барои рушд амал мекунад. Маърифати ҳуқуқӣ на танҳо ба рушди иқтисодиёт, балки ба ташаккули шахсиятҳои ҷавон ҳамчун насли ояндасози миллат низ нақши калидӣ мебошад.

Яке аз самтҳои асосии пешравии Ҳукумат ин пешрафти соҳаи маориф буда, ҳамчунин баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҷомеа мебошад. Дар таърихи 28-уми моҳи декабри соли 2023 зимни пешниҳоди Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ “дар бораи “Соли маърифати ҳуқуқӣ” эълон намудани соли 2024 оид ба нақши маориф ва рушди ҷомеаи мутамаддин низ таъкидҳо шуд. Ба таъкиди Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “...авзои зуд тағйирёбандаи ҷомеаи имруза низоми маорифи мунтазам, мустаҳкам ва дар айни замон ҷавобгу ба талаботи рузафуни ҷомеаро тақозо менамояд. Дар чунин шароит омода кардани кадрҳои баландихтисоси омузгорӣ боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар тамоми зинаҳои таҳсил, илмҳои дақиқ, риёзӣ ва табиӣ, вазифаи муҳимтарини роҳбарону масъулони соҳа ва аҳли маориф мебошад”. Ташаккули маърифати ҳуқуқии шахрвандон ба таъмини муносибатҳои устувори иқтисодӣ мусоидат намуда, имконият медиҳад, ки иқтисодиёт дар асоси қонунҳои муқарраргардида рушд кунад. Шахрвандоне, ки аз ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои худ дар муносибатҳои тижоратӣ ва иқтисодӣ боҳабаранд, метавонанд дар рушди соҳибкорӣ ва эҷоди муҳити мусоиди сармоягузорӣ саҳм гузоранд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Маърифати ҳуқуқӣ нақши калидӣ дар рушди иқтисодиёти ҳар як кишвар бозида, бевосита ба суботи ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандон ва рушди муносибатҳои бозорӣ мусоидат мекунад. Дар Тоҷикистон, ҳамчунин дар дигар кишварҳо, маърифати ҳуқуқӣ метавонад тавассути якчанд омилҳо ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд:

- муҳофизати ҳуқуқи моликият;
- рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ;
- муҳофизати манфиатҳои коргарон;
- ҳавасмандгардонии рушди ҳуқуқи иқтисодӣ;
- суботи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ;
- роҳ надодан ба коррупсия.

Ҳуқуқи моликият заминаи асосии рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз самтҳои муҳими маърифати ҳуқуқӣ муҳофизати ҳуқуқи моликияти хусусӣ ва ҳуқуқи соҳибкорон аст. Бо мавҷуд будани низоми самараноки ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи моликиятро муҳофизат мекунад, соҳибкорон метавонанд бо боварии бештар дар муносибатҳои иқтисодӣ иштирок кунанд ва сармоягузoron имкониятҳои нави сармоягузориро қабул кунанд.

Маърифати ҳуқуқӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки қонунгузориро беҳтар дарк намоянд ва онро риоя кунанд. Вақте ки соҳибкорон қонунҳои андоз, қонунгузории меҳнат ва қонунҳои марбут ба шартномаҳо ва ҳуқуқҳои иқтисодиро медонанд, онҳо метавонанд фаъолияти худро самараноктар ба роҳ монанд. Ҳамин тариқ, ин ба муҳити фароҳам ба сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Маърифати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи меҳнат имкон медиҳад, ки коргарон ҳуқуқҳои худро донанд ва онҳоро ҳимоя кунанд. Ин ба беҳтар шудани шароити меҳнатӣ, болоравии маош ва ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии коргарон мусоидат мекунад, ки дар навбати худ ба афзоиши самаранокии меҳнат ва рушди иқтисодӣ оварда мерасонад. Дар иқтисодҳои босуръат рушдбанда, қонунгузорӣ дар самти ҳуқуқи иқтисодӣ ва тиҷорат бояд пайваста навсозӣ гардад. Маърифати ҳуқуқӣ дар ин самт ба он мусоидат мекунад, ки қонунҳои нав, ки барои рушди иқтисод муҳиманд, дуруст татбиқ шаванд, ба монанди ҳимояи рақобат, муқаррароти зиддиинҳисорӣ ва дигар қонунҳои вобаста ба фаъолияти озода бозорӣ. Инчунин маърифати ҳуқуқӣ ба суботи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мусоидат мекунад, зеро шаҳрвандон ва ширкатҳо медонанд, ки ҳуқуқҳои онҳо ҳимоя мешаванд ва қонунҳо устувор мебошанд. Ин имкон медиҳад, ки низоъҳои иқтисодӣ ба таври қонунӣ ва осоишта ҳал шаванд, ки барои муҳити сармоягузорӣ ва рушди иқтисод хеле муҳим аст. Маърифати ҳуқуқӣ ҳамчунин дар мубориза бо коррупсия нақши муҳим мебозад. Ҳангоми огоҳии бештар аз ҳуқуқ ва қонунҳои ҷорӣ, шаҳрвандон ва соҳибкорон метавонанд ба талабҳои ғайриқонунии мансабдорон муқовимат кунанд, ки ин ба коҳиши коррупсия ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Дар паёмҳои Пешвои миллат ҳамчунин ба маърифати ҳуқуқии ҷавонон аҳамияти зиёд дода шудааст. “Ҷавонон бояд дар доираи қонун фаъолият намуда, ҳуқуқҳои худро донанд ва барои ояндаи кишвар масъул бошанд. Онҳо бояд насли ташаббускор ва ҳуқуқшинос бошанд.” Ҷавонон дар ҷомеа ҳамчун қувваи пешбарандаи оянда нақши муҳим доранд. Маърифати ҳуқуқӣ ба онҳо имконият медиҳад, ки дар доираи қонун амал кунанд ва дар қабули қарорҳои дуруст дар зиндагӣ фаъолона ширкат варзанд. Огоҳии ҷавонон аз ҳуқуқҳои худ дар қонуни асосӣ ва қонунҳои ҷорӣ дар кишвар на танҳо шахсияти масъулиятшиносро ташаккул медиҳад, балки ба рушди иҷтимоӣ ва пешгирии қонуншиканиҳо мусоидат мекунад.

Маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун як омил муҳим барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва ташаккули шахсиятҳои ҷавон нақши калидӣ мебозад. Он ба шаҳрвандон имконият медиҳад, ки дар ҷомеа фаъолона ва бо масъулият иштирок кунанд ва дар рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар саҳм гузоранд. Тавре ки Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмҳои худ таъкид менамоянд, маърифати ҳуқуқӣ на танҳо дар ҳифзи ҳуқуқҳо

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ва риояи қонун, балки дар пешрафт ва ташаккули шахсиятҳои ҷавон нақши муҳим дорад. Дар ин замина, муҳим аст, ки ҷавонон маърифати ҳуқуқии худро баланд бардоранд ва ба сохтани як ҷомеаи ҳуқуқшинос ва адолатпарвар мусоидат кунанд. Барои пешрафти иқтисодиёт, баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ дар байни ҷомеаи шартӣ муҳим ба ҳисоб меравад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ

РУШДИ ИҚТИСОДИ САБЗ-ОМИЛИ МУҲИМИ ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Ҷ.Ҷ., Абдумачидов А.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Марҳилаи нави рушди иқтисодии Тоҷикистон аз иқтисоди сабз вобастагии амиқ пайдо намудааст. Ин раванд дар ояндаи наздик ба бахши калидии рушди иқтисодиёт табдил меёбад. Мафҳуми иқтисоди сабз аслан давоми ду даҳсолаи охир аст, ки тобиши илмӣ гирифта, вориди ҳавзаи илмҳои иқтисодӣ гардидааст. Аммо, дар ҳамин муддати кӯтоҳи таърихӣ, тавачҷуҳи олимону муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст.

Ба вучуд омадани иқтисоди сабз ва рушди он на танҳо тавачҷуҳи донишмандони соҳаи иқтисодиёт, балки ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, табиатшиносон, донишмандону муҳаққиқони соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ ва технологҳоро низ водор намудааст, то ба ин падида назари амиқтар афкананд. Доир ба мафҳуми иқтисоди сабз таърифҳои мухталиф мавҷуд аст, аммо онро ба таври маъмул метавон дар шинохти иқтисодиёти наҷотбахши табиат, иқтисодиёти хусусияти некуаҳволидошта, иқтисодиёти бидуни зарарҳои экосистемаҳо ва сармояҳои вобаста ба онҳо маънидод намуд. Мавҷудияти иқтисоди сабз андешаҳои гуногуни илмҳои иқтисодиро фарогир буда, навгонии иқтисодӣ, иқтисоди захиравӣ, иқтисоди экологӣ, иқтисоди муҳити зист, иқтисоди пас аз бозсозӣ, гуногунистехсолии безарари кишоварзӣ, сиёсати сабз ва назарияи муносибатҳои байналмилалиро вобаста ба ин дар бар мегирад.

Масъалаи мазкур дар ҷаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 15 апрели соли 2021 аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон садо дод, таъкид гардида буд, ки муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ фаъолияти илмии худро дар самти коркарди маводи нав ва кристаллҳои сунъӣ бо истифода аз ашёи хоми ватанӣ барои истифода дар соҳаҳои гуногуни техника ва технология, тақвият додани корҳои илмиву технологӣ дар соҳаи физикаи ҳастай ва татбиқи технологияҳои ин соҳа дар иқтисодиёти кишвар, ҳамчунин, нанотехнология ба таври қатъӣ ҷоннок намоянд.

Инчунин, дар ҳамкорӣ бо вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав, энергетика ва захираҳои об коркарди технологияҳои каммасраф, “энергетикаи сабз”, технологияҳои коркарди партовҳо, аз ҷумла партовҳои радиоактивиро ҷиҳати рушди техника ва технологияҳои муосир вусъат бахшанд.

Илм бо мурури замон рушд меёбад ва фаҳмишҳои илмӣ низ вобаста ба мавҷудият, моҳият, хусусият, афзалият ва дурнамои рушди иқтисоди сабз якранг набуда, характери мухталифиро ба худ касб карда истодаанд. Аммо андешаи меҳварӣ ин аст, ки дар фазои имрӯз ва оянда барои инсоният мавҷудияти иқтисоди сабз ва рушди он бисёр заруриву актуалӣ мебошад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози иқтисодӣ дар ҳолати рушди босубот қарор дорад. Аз сӯи дигар назар афканем, рушди ояндаи Тоҷикистонро бидуни иқтисоди сабз тасаввур кардан ғайриимкон аст. Захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар кишвари мо рушди соҳа беҳбуд бахшида шуда, иқтисоди сабз ба унсурҳои аслии инкишофи иқтисодӣ миллӣ табдил ёбад.

Феълан дар Тоҷикистон иқтисоди сабз метавонад дар заминаи ташаккули низоми «энергияи сабз», «долонҳои сабз», «сайёҳии сабз», «саноати сабз», «такрористеҳсолнамоии кишоварзӣ» густариш ёбад. Тавре аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар бармеомад, Ҳукумати мамлакат ҳадаф гузоштааст, ки бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «Иқтисоди сабз» чараҳои бунёди неругоҳҳои барқи обии «Роғун», «Себзор»-ро тезонида, тавлиди энергияи сабзро вусъати тоза бахшад.

Ҳамзамон дар ин масир бобати бунёди неругоҳҳои барқи обии «Шӯрӯб», «Санобод», «Чарсем» ва хатҳои интиқоли барқ аз ин неругоҳҳо тадбирҳои созандаро рӯи даст гирад. Илова бар ин, бахши дигари рушди иқтисоди сабзро дар истифодабарии самараноки энергияи бодӣ ва офтоб, ки кишвари мо аз лиҳози ҷуғрофӣ барои истифодаи ин имкониятҳо дорои шароити мусоид мебошад, фароғир мебошад.

Бунёди силсилароҳҳои хусусияти байналмилалидошта имкониятеро ба вуҷуд оварда, ки Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ табдил гардида, рушди «долонҳои сабз» дар мамлакат амалӣ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки бахши дигари инкишофи иқтисодӣ миллиро даромадҳо аз ҳисоби «долонҳои сабз» таъмин намояд. Тайи чанд соли охир ба масъалаи рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида истодааст. Сохтори татбиқунандаи сиёсати сайёҳӣ низ дар назди Ҳукумати мамлакат таъсис ёфта, инфрасохтори соҳа марҳила ба марҳила бунёд гардида истодааст. Айни замон, аз лиҳози ҷуғрофӣ ва имкониятҳои мавҷудаи табиӣ, мо имкони ҷалби зиёди сайёҳонро ба мамлакат доро ҳастем. Аз сӯи дигар, рушди иқтисоди сабз ба воситаи бунёди обанборҳои сунӣ дар силсиладарёҳои Тоҷикистон ва бунёди мавзёҳои сайёҳӣ шароитро фароҳам меоварад ки кишвари мо ба минтақаи сабз табдил дода шавад. Дар ҳамин росто, ҳамон тавре ки зимни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар баён гардид, Тоҷикистон то соли 2037 ба «кишвари сабз» табдил дода хоҳад шуд.

Дар раванди вусъатёбии иқтисоди сабз ба арзишҳои истеъмоли ва сифатнокии маҳсулот таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, беҳдошти муҳити зист ҳимоя карда мешавад. Ҳамзамон, исрофкориҳои иқтисодӣ аз байн хоҳад рафт.

Барои мисол, агар низоми нақлиёти Тоҷикистон ба нақлиёти электронӣ пурра гузарад, вобастагии мамлақати мо аз сӯзишвориҳои нақлиётӣ, ки хусусияти воридотӣ дорад, аз байн рафта, имкониятҳои иқтисодӣ бо истифода аз манбаъҳои энергетикӣ дар дохил гардиш ёфта, исрофкориҳои иқтисодӣ коҳиш меёбанд.

Дар раванди ташаккули иқтидорҳои иқтисоди сабз шароите муҳайё мегардад, ки фаъолнокунонии иқтисодӣ ва маърифати молиявии ҷомеа рушд ёфта, унсурҳои худсозии иқтисодии шаҳрвандон хусусияти ташаккулёбиву инкишофпазириро бо худ касб намуда, сатҳи камбизоатӣ бомаротиб поён хоҳад ёфт.

Талашҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фаъолгардонии иқтидорҳои иқтисодӣ, аз ҷумла иқтисоди сабз раванди мусбӣ дошта, мо боварии комил дорем, ки ин чараён дар ояндаи наздик кишварро аз вобастагиҳои иқтисодӣ ба таври мунтазам раҳо менамояд.

Аз ҷумла дар доираи иҷрои вазифаҳои паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 таҳия гардида, 30 сентябри соли 2022 ба тасвиб расид.

Мақсади Стратегияи мазкур гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти иқтисоди сабз мебошад.

Ҳаҷми маблағгузориҳои стратегияи мазкур 21,6 млрд. сомони ро пешбинӣ намудааст, ки дастгирии сармоягузориҳои институтҳои молиявӣ ва шарикони рушд нақши калидӣ дорад.

Вобаста ба ин аз шарикони рушд даъват ба амал оварда шуд, ки барои татбиқи саривақтӣ ва сифатноки Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 саҳми арзандаи худро гузоранд.

Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 ҷиҳати амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳои дар бахшҳои он муайянгардида ба панҷ марҳила тақсим мегардад:

-марҳилаҳои якум ва дуюм (солҳои 2023-2025 ва солҳои 2026-2028) чорабиниҳо дар самти оммавигардонии маълумот оид ба иқтисоди «сабз», таълим ва ташаккули тафаккури иқтисодию экологӣ, ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди «сабз» дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, риоя намудани онҳо ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии ва оғози амалигардонии стандартҳои иқтисоди «сабз» дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишварро дар бар мегирад, ки барои онҳо маблағгузориҳои давлатӣ ва шарикони рушд зарур аст;

-марҳилаҳои сеюм ва чорум (солҳои 2029-2031 ва солҳои 2032-2034) чорабиниҳо дар самти ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди «сабз» дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёту инфрасохтор, сохтмон, хоҷагию манзилии коммуналӣ, сайёҳӣ, сармоягузорӣ, ҳифзи муҳити зист ва кам кардани газҳои гулхонаӣ, инчунин идомаи таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди «сабз» дар кишварро дар бар мегирад;

-марҳилаи панҷум (солҳои 2035-2037) чорабиниҳо дар самти рушди иқтисоди «сабз», нигоҳ доштан, афзун намудан ва истифодаи босуботи сармояи табиӣ ва афзоиши сармоягузорӣ дар асоси принциби иқтисоди «сабз»-ро дар бар мегирад. Дар ин марҳила бозори рушдкардаистодаи сармоягузориҳои «сабз» дар кишвар ташаккул меёбад.

Дар ин асосҳо ва бо мақсади рушди иқтисоди «сабз», мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, кам кардани партофтҳои газҳои гулхонаӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва ҷалби сармояю технологияҳои каммасраф «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» қабул гардида, дар 15 соли минбаъда мавриди амалисозӣ қарор мегирад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳадафи асосии саноатикунони босуръати кишвар ташаккул додани саноати миллии рақобатпазир ва дар асоси он ба сатҳи сифатан баланд бардоштани тамоми иқтисоди милли ва таъмини некуаҳволии мардуми кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар доираи амалисозии ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар пешбинӣ мегардад, ки то соли 2030 ҳиссаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба сатҳи 30 фоиз расонида мешавад ва дар баробари ноил гардидан ба ин нишондиҳанда амалишавии васеи иқтисоди «сабз» дар соҳаи саноат муҳим арзёбӣ кардан мумкин аст.

Дар соли 2021 теъдоди корхонаҳои саноатӣ ба 2 386 адад расонида шудааст, ки аз он 291 адад корхонаҳо дар самти саноати истихроҷ, 1 931 адад корхонаҳо дар самти саноати коркард, 72 адад корхонаҳо дар самти таъминоти нерӯи барқ, газ, буғ

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ва тозакунии ҳаво ва 92 адад корхонаҳо дар самти таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастрасӣ ба коркарди дуҷумдараҷа фаъолият менамоянд.

Дар тӯли панҷ соли минбаъда (то соли 2026) таъсиси зиёда аз 870 корхонаи саноатӣ (ба ҳисоби миёна 175 корхона дар як сол) ва расонидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 95 миллиард сомони пешбинӣ гардидааст.

Ҳамзамон, ба экология партовҳои корхонаҳои кимиёвӣ, ки 35 ҳазор тонна партовҳои саҳти маиширо дар як сол ташкил медиҳад, таъсири манфӣ мерасонанд. Вобаста ба ин, дар раванди рушди иқтисоди «сабз» коркарди партовҳои саҳти маишӣ ва саноати муҳим ва афзалиятнок арзёбӣ мегардад.

Дар баробари расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ҳол ҳам мушкилотҳои ин соҳа ба назар мерасад, ки беҳбуд бахшидани он аз ҷониби коршиносон ва олимони соҳа маъулияти баландро тақозо менамояд:

- сатҳи нокифояи истифодаи технологияи муосири каммасрафу бепартов дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

-мушкилоти нигоҳдорӣ ва коркарди партовҳои саҳти маишию саноатӣ; – мукамал набудани стандартҳои экологӣ нисбат ба фаъолияти корхонаҳои саноати истихроҷ ва коркард;

-сатҳи нисбатан пасти роҳандозии менеҷменти экологӣ дар корхонаҳои саноатӣ;

-истифодаи таҷҳизоти фарсуда ва энергияталаб дар баъзе корхонаҳои соҳаи саноат;

-ақибмонии техникую технологӣ ва дараҷаи баланди фарсудаҳои модию маънавии таҷҳизоти саноатӣ дар корхонаҳо, ки то давраи истиқлоли ҷумҳурий сохта шудаанд;

-коркарди нокифояи саноатии маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза;

- сатҳи нокифояи рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи маҳсулоти саноатӣ;

-норасоии мутахассисони баландихтисос, ба монанди менеҷерони сатҳи баланд ва менеҷменти миёнаи дорои донишҳои самти иқтисоди «сабз»;

-сатҳи нокифояи ҳамкориҳои дохиливу байниминтақавӣ ва рушди муносибатҳои кластерӣ вобаста ба роҳандозии истеҳсолоти бепартов.

Руйхати адабиётҳо:

- 1.Татаринов П. М., Условия образования месторождений рудных и нерудных полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1963; С м и р н о в В. И., Геологип полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1969; М и р л и н Г. А., Минеральные богатства Союза 2.Советских Социалистических Республик СССР, «Плановое хозяйство», 1972, № 11.

АҲАММИЯТИ ИҚТИСОДИ САБЗ БАРОИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Ҷ. Ҷ., Абдумачидов А.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Имрӯз Тоҷикистон доир ба иқтисодиёти сабз яке аз пешқадамтарини давлатҳои дунё ба ҳисоб меравад ва ин тараққиёти “энергияи сабз” гувоҳӣ медиҳад. Ин раванд дар ояндаи наздик ба бахши калидии рушди иқтисодиёт табдил меёбад. Масъалаҳои иқтисоди сабз дар давоми якҷанд даҳсолаҳо мароқи олимону ба худ ҷалб кардааст ва сабаби он – торафт паст фаромадани муҳити зист мебошад.

Аммо, дар ҳамин муддати кӯтоҳи таърихӣ, таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Ба вучуд омадани иқтисоди сабз ва рушди он на танҳо таваҷҷуҳи донишмандони соҳаи иқтисодиёт, балки ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, табиатшиносон, донишмандону муҳаққиқони соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ ва технологҳоро низ водор намудааст, то ба ин падида назари амиқтар афкананд. Доир ба мафҳуми иқтисоди сабз таърифҳои мухталиф мавҷуд аст, аммо онро ба таври маъмул метавон дар шинохти иқтисодиёти наҷотбахши табиат, иқтисодиёти

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

хусусияти некуаҳволидошта, иқтисодиёти бидуни зарарҳои экосистемаҳо ва сармояҳои вобаста ба онҳо маънидод намуд. Мавҷудияти иқтисоди сабз андешаҳои гуногуни илмҳои иқтисодиро фарогир буда, навгонии иқтисодӣ, иқтисоди захиравӣ, иқтисоди экологӣ, иқтисоди муҳити зист, иқтисоди пас аз бозсозӣ, гуногунистеҳсолии безарари кишоварзӣ, сиёсати сабз ва назарияи муносибатҳои байналмилалиро вобаста ба ин дар бар мегирад.

Илм бо мурури замон рушд меёбад ва фаҳмишҳои илмӣ низ вобаста ба мавҷудият, моҳият, хусусият, афзалият ва дурнамои рушди иқтисоди сабз якранг набуда, характери мухталифиро ба худ касб карда истодаанд. Аммо андешаи меҳварӣ ин аст, ки дар фазои имрӯз ва оянда барои инсоният мавҷудияти иқтисоди сабз ва рушди он бисёр заруриву актуалӣ мебошад.

Ин нафақат барои Тоҷикистон балки барои ҳамаи давлатҳои дунё дахл дорад. Имкон медиҳад, ки дар кишвари мо рушди соҳа беҳбуд бахшида шуда, иқтисоди сабз ба унсури аслии инкишофи иқтисодӣ миллӣ табдил ёбад. Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дар кишвари мо рушди соҳа беҳбуд бахшида шуда, иқтисоди сабз ба унсури аслии инкишофи иқтисоди сабз ба унсури аслии инкишофи иқтисоди миллӣ табдил ёвад.

Чунончи олимони қайд карда истодаанд. Дар Тоҷикистон иқтисоди сабз метавонад дар заминаи ташаккули низоми «энергияи сабз», «долонҳои сабз», «сайёҳии сабз», «саноати сабз», «такрористеҳсолнамоии кишоварзӣ» густариш ёбад. Тавре аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар бармеояд, Ҳукумати мамлакат ҳадаф гузоштааст, ки бо мақсади расидан ба ҳадафҳои Стратегияи рушди «Иқтисоди сабз» чараҳои бунёди неругоҳҳои барқи обии «Роғун», «Себзор» - ро тезонида, тавлиди энергияи сабзро вусъати тоза бахшад. Инчунин, дар ҳамин радиф бобати бунёди неругоҳҳои барқи обии «Шӯроб», «Санобод», «Чарсем» ва хатҳои интиқоли барқ аз ин неругоҳҳо тадбирҳои созандаро рӯи даст гирифтааст. Ҳамзамон, бахши дигари рушди иқтисоди сабзро дар истифодабарии самараноки энергияи бодӣ ва офтоб, ки кишвари мо аз лиҳози ҷуғрофӣ барои истифодаи ин имкониятҳо дорои шароити мусоид мебошад, фарогир мебошад.

Ҳоло саноатикунонии босуръати мамлакат давом дода истодааст ва дар муддати кӯтоҳ бояд садҳо корхонаҳо аз ҷиҳати экология тоза сохта супорида шаванд, аз он ҷумла ГЭС – ҳои хурду калон. Бунёди силсилароҳҳои хусусияти байналмилалидошта имкониятеро ба вуҷуд оварда, ки Тоҷикистон ба кишвари транзитӣ табдил гардида, рушди «долонҳои сабз» дар мамлакат амалӣ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки бахши дигари инкишофи иқтисодиёти миллиро даромадҳо аз ҳисоби «долонҳои сабз» таъмин намояд.

Тайи чанд соли охир ба масъалаи рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида истодааст. Сохтори татбиқкунандаи сиёсати сайёҳӣ низ дар назди Ҳукумати мамлакат таъсис ёфта, инфрасохтори соҳа марҳила ба марҳила бунёд гардида истодааст. Айни замон, аз лиҳози ҷуғрофӣ ва имкониятҳои мавҷудаи табиӣ, мо имкони ҷалби зиёди сайёҳонро ба мамлакат доро ҳастем. Аз сӯи дигар, рушди иқтисоди сабз ба воситаи бунёди обанборҳои сунъӣ дар силсиладарёҳои Тоҷикистон ва бунёди мавзёҳои сайёҳӣ шароитро фароҳам меоварад ки кишвари мо ба минтақаи сабз табдил дода шавад. Дар ҳамин росто, ҳамон тавре ки зимни Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии кишвар баён гардид, Тоҷикистон то соли 2037 ба «кишвари сабз» табдил дода мешавад.

Дар раванди вусъатёбии иқтисоди сабз ба арзишҳои истеъмоли ва сифатнокии маҳсулот таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардида, беҳдошти муҳити зист ҳимоя карда мешавад. Ҳамзамон, исрофкориҳои иқтисодӣ аз байн хоҳад рафт. Барои мисол, агар низоми нақлиёти Тоҷикистон ба нақлиёти электронӣ пурра гузарад, вобастагии мамлақати мо аз сӯзишвориҳои нақлиётӣ, ки хусусияти воридотӣ дорад, аз байн рафта,

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

имкониятҳои иқтисодӣ бо истифода аз манбаъҳои энергетикӣ дар дохил гардиш ёфта, исрофкориҳои иқтисодӣ коҳиш меёбанд.

Дар раванди ташаккули иқтидорҳои иқтисодӣ сабз шароите муҳайё мегардад, ки ғайриқонунии иқтисодӣ ва маърифати молиявӣ чомеа рушд ёфта, унсурҳои худсозии иқтисодии шахрвандон хусусияти ташаккулёбиву инкишофпазириро бо худ касб намуда, сатҳи камбизоатӣ бомаротиб поён хоҳад ёфт.

Талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ғайриқонунии иқтидорҳои иқтисодӣ, аз ҷумла иқтисодӣ сабз раванди мусбӣ дошта, мо боварии комил дорем, ки ин ҷараён дар ояндаи наздик кишварро аз вобастагӣҳои иқтисодӣ ба таври мунтазам раҳо менамояд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Татаринев П. М., Условия образования месторождений рудных и нерудных полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1963;
2. Смирнов В. И., Геология полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1969;
3. Мирлин Г.А., Минеральные богатства Союза Советских Социалистических Республик СССР, «Плановое хозяйство», 1972, № 11.

САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳимов Ҷ.Ҷ.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Ашӯи хоми минералӣ, «маҷмӯи минералҳои табиӣеро мегуянд, ки дар рӯй ё зерин замин дар натиҷаи процесҳои гуногуни геологӣ-пайдо шуда, аз ҷиҳати миқдор, сифат, таркиби химиявӣ, хосияти физикӣ ва шароити ҷойгиршавии худ дар хоҷагии халқ ба қор меоянд. Сарватҳои табиӣ аз қонунҳои гуногун иборатанд. Қонҳои Сарватҳои заминӣ вобаста ба шароити пайдоиш ба серияҳо (қонҳои седиментогенӣ, магматогенӣ ва метаморфогенӣ), серияҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳо, синфҳо ва зерсинфҳо ҷудо мешаванд.

Қонҳои седиментогении Сарватҳои заминӣ дар рӯи замин ва зонаҳои ба он наздик аз таъсири энергияи берунии Замин дар натиҷаи дифференсацияи химиявӣ, биохимиявӣ ва механикии моддаҳои минералӣ ташаккул меёбанд. Ин қонҳо асосан аз қонҳои фарсоиш, қонҳои пошхӯрда ва қонҳои таҳшинӣ иборатанд.

Қонҳои магматогении Сарватҳои заминӣ ҳангоми ба сифати манбаи энергияи зеризаминӣ пайдо шудани магма ва аз таъсири он рӯй додани дифференсацияи геохимиявӣ моддаҳои минералӣ ба вуҷуд меоянд. Ин гуна қонҳо 5 гурӯҳи асосиро, дар бар мегиранд: қонҳои магмавӣ, қонҳои пегматитӣ, қонҳои карбонатӣ, қонҳои скарнӣ ва қонҳои гидротермалӣ.

Қонҳои метаморфогении Сарватҳои заминӣ дар процесси метаморфизми регионалӣ ва маҳдуди ҷинсҳои кӯҳӣ пайдо мешаванд. Аз ҷиҳати синни геологӣ қонҳои

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Сарватҳои заминиро ба синни архей, протерозой, рифей, палеозой, мезозой ва кайнозой ҷудо мекунанд. Вобаста ба макони шаклгирии худ конҳои Сарватҳои заминӣ геосинклиналӣ (ноҳияҳои чиндор) ва платформагӣ мешаванд. Аз рӯи чуқуриашон конҳои Сарватҳои заминиро ба конҳои ултраабиссалӣ (зиёда аз 10—15 километр), абиссалӣ (аз 3—5 то 10[^]—15 километр), гипабиссалӣ (аз 1,5 километр то 3—5 километр) ва конҳои ба рӯи замин наздик (1—1,5 километр) ҷудо мекунанд. Сарватҳои заминӣ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: металлӣ, ғайриметаллӣ ва сӯзанда.

Сарватҳои заминии металлӣ аз металлҳои холис, маъдани металлҳои сиёҳ, ранга, нодир ва радиоактивӣ, инчунин маъдани элементҳои нодирзамин иборатанд. Ба гурӯҳи Сарватҳои заминии ғайриметаллӣ ашёи хоми кӯҳии химиявӣ (намакҳои гуногун, гипс, барит, сулфур, фосфорит, апатит), ашёҳои оташбардор, электротехникӣ, пьезооптикӣ, гармию садоногузар ва ба кислотаю ишқор тобовар, масолеҳи бинокорӣ, сангҳои қиматбаҳо, резакорӣ ва техникӣ дохил мешаванд. Ба гурӯҳи Сарватҳои заминии сӯзанда нафт, гази сӯзанда, ангиштсанг ва ангишти бӯр, торф, варақсангҳои сӯзанда мансубанд.

Аз рӯи ҳолати физикашон Сарватҳои заминӣ с а х т (ангишт, маъдан ва Сарватҳои заминии ғайримаъдан), моеъ (нефт, обҳои минералӣ) ва газмонанд (газҳои табиӣ сӯзанда ва инертӣ) мешаванд. Манобеи (ресурсҳои) м и н е р а л ӣ маҷмӯи Сарватҳои заминии давлатҳо, қитъаҳо ё ки тамоми ҷаҳон буда, барои тараққиёти муҳимтарии соҳаҳои истеҳсолоти саноатӣ (энергетика, металлургияи сиёҳ ва ранга, саноати химия, сохтмон) заминаи асосӣ аст. Манобеи минералиро аз ҷиҳати истифодаи саноатӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд: а) манобеи сузишворӣ ва энергетикӣ (нефт, гази табиӣ, ангиштсанг, варақсангҳои сӯзанда, торф, маъдани уран); б) манобеи маъдан, ки асоси ашёи хоми металлургияи сиёҳ ва ранга мебошад (маъданҳои оҳан ва манган, хромит, боксит, маъданҳои мис, сурбу руҳ, никел, волфрам, молибден, қалбагӣ, сурма, маъдани металлҳои асил ва ғайра); в) ашёи хоми химияи кӯҳӣ (фосфорит, апатит, намакҳои ош, калий ва магний, сулфур ва пайвастҳои он, бор, бром ва маҳдлулҳои йоддор); г) масолеҳи бинокорӣ табиӣ ва гурӯҳи калони Сарватҳои заминии ғайримаъдан, инчунин сангҳои резакорӣ, техники ва қиматбаҳо (мармар, гранит, яшм, ақиқ, булӯри кӯҳӣ, бечода, корунд, алмос ва ғайра); д) манобеи гидроминералӣ (обҳои зеризаминии ши-рин ва минералӣ). Ба гурӯҳҳо ҷудо кардани манобеи минералӣ шартӣ аст, зеро баъзе Сарватҳои заминӣ якбора дар якҷанд соҳаҳои саноат кор фармуда мешаванд (масалан, нафт ва газ на танҳо сӯзишвории арзон, балки барои саноати химия муҳимтарин ашёи хоми технологӣ мебошанд). Миқдори ашёҳои хоми минералиро захираҳои Сарватҳои заминӣ меноманд. Ин захираҳо дар асоси маълумоти иктишофи геологӣ муайян карда мешаванд. Захираҳои Сарватҳои заминиро ба ҳисоби метр³ (масалан, газҳои сӯзанда, масолеҳи бинокорӣ), тонна (масалан, нафт, ангишт, маъдан) ва қирот (масалан, алмос ва дигар сангҳои қиматбаҳо) чен мекунанд. Ба миқдори манобеи минералӣ дар асоси захираҳои муайян ва иктишофшудаи Сарватҳои заминӣ баҳомедиханд.

Мамлакатҳои сотсиалистӣ, махсусан Иттифоқи Республикаҳои Советии Сотсиалистӣ Союз Советских Социалистических Республик СССР, дорои манобеи калони минералианд.

Тоҷикистон дорои бисёр сарватҳои зеризаминии мебошад, аз он ҷумла гази табиӣ, ангишти маъданҳои металлҳои ранга, тантал, флюрит, намакҳои калий ва оши ва ғайра. Дар миқёси Тоҷикистон зиёда аз 20 конҳои нафту газ вучуд доранд. Захираҳои ангишти дар шаш ҳавзаҳо ҷойгир шудаанд. Дар солҳои истиқлолият истихроҷи тилло, нуқра, ва мавқеи Тоҷикистон байни давлатҳои осеи маркази ҷои арзандаро ишғол кардааст.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Масалан солҳои охир истихроҷи ангиштсанг 2-3млн тоннаро ташкил медиҳад, истихроҷи полиметаллҳо то 1,5 – 2млн тонна расидааст.

Истихроҷи маъданҳои тилло дар Тоҷикистон аз солҳои 50- уми асри гузашта ба роҳ монда шудааст ва дар замони истиқлолият якҷандкарата зиёд шудааст. Онро асосан дар шимоли Тоҷикистон аз маъдангоҳҳо қанда мегиранд. Ашёи куҳию химиявӣ низ афзуда истодааст, аз онҷумла намаки ош.

Умуман аз худкунии захираҳои минералӣ таърихи дурандароз дорад. Аз давраи неолит маъданҳои металлӣ истихроҷ мешуданд ва устухонаҳои обкунии онҳо пайдо шудаанд. Дар Бадахшон ва Дарвоз 5 ҳазор сол пеш лазурит ва тиллоро коркард мекарданд. Аммо тараққиёти кӯҳкори ба асрҳои 9-12 рост меояд. Ва дар ин давр бо роҳи дасти даҳҳо намуд минералҳоро истеҳсол мекарданд.

Сарватҳои минералии зеризаминӣ аз нав барқарор намешаванд. Бинобар ин самарабахштар ва ба таври комплексӣ истифода бурдани ашёи хоми минералӣ, аз ҷумла дар вақти истихроҷ ва коркарди он, ба талафшавӣ роҳ надодан яке аз вазифаҳои муҳим аст. Ҳангоми коркарди комплекси маъдан танҳо бо истихроҷи компонентҳои асосӣ маҳдуд шудан лозим нест. Чунончӣ, аз бисёр маъданҳои оҳан кобальт, никел, титан, ванадий, фосфор ва дигар элементҳои қиматбаҳо гирифтани мумкин аст. Қариб тамоми элементҳои нодирзамин ва парокандае, ки барои техникаи нав заруранд, дар табиат қонҳои мустақил надоранд ва онҳоро танҳо ҳангоми коркарди комплекси маъдани металлҳои ранга ҳосил кардан мумкин аст. Истифодаи гази сӯзандаи нефт, инчунин сулфур ва гелий, ки дар таркиби гази табиӣ бисёр қонҳо ёфт мешаванд, аҳамияти муҳими иқтисодӣ доранд. Обҳои уқёнуси Олам ва намакобҳои зеризаминӣ захираи муҳими ашёи хоми минералианд.

Рӯйхати адабиётҳо:

Татаринов П. М., Условия образования месторождений рудных и нерудных полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1963; Смирнов В. И., Геология полезных ископаемых, 2 издание, Москва, 1969; Мирлин Г. А., Минеральные богатства Союза Советских Социалистических Республик СССР, «Плановое хозяйство», 1972, № 11.

МОҲИЯТИ АРЗИШИ АСЛӢ ДАР НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН

Раҳимов К.Р.

*Донишқадаи саноат ва хизматрасонӣ
Karomatillo7575@mail.ru*

Яке аз намудҳои васеъ паҳншудаи нақлиёти рӯйизаминӣ дар ҷаҳони муосир ин нақлиёти автомобилӣ мебошад. Маҳз ин нақлиёт дар мусофиркашонӣ, аз он хусус дар шабақаҳои дохилишаҳрӣ ҷои аввалро ишғол менамояд. Рақобатпазирии баланди мусофиркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ бо дастрас будани он, манёврнокии баланд ва мобилӣ будан, бо дараҷаи баланди бороҳати сафар ва мустақил будани ҳаракат нисбат ба дигар намудҳои нақлиёт маънидод мегардад. Барои ҳамин, ҳангома нест, ки ҳиссаи ҳамлу нақли мусофирон бо нақлиёти автомобилӣ истифодаи умум дар ҳаҷми умумии мусофиркашонӣ зиёда аз 60 % - ро ташкил медиҳад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 - Мусофиркашонӣ аз рӯйи ҳамаи намудҳои нақлиёти истифодаи умум дар вилояти Суғд барои солҳои 2020 – 2023 с., ҳаз. мусоф.

Намуди нақлиёт	2020	2021	2022	2023
автомобилӣ	292829,5	297305,7	302836,1	309905,4

*Сарчашма: *Данные полученные от Управления Городского Автотранспортного Предприятия и Логистического Сервиса в Согдийской области. – Худжанд: 2023 г.*

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Таҳлили маълумоти дар ҷадвали 10 овардашуда нишон дод, ки зиёд шудани мусофиркашонии автомобилӣ ба чашм мерасад. Дар соли 2020 нисбат ба 2023 тақрибан 17 млн. нафар мусофир зиёд шудааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи миқдори мусофирони кашонидашуда ин намуди ҳамлу нақл, чун дар соли 2020, ҳамчунин дар давоми 5 соли охир мавқеъи асосиро дар байни дигар намудҳои нақлиёти истифодаи умум ишғол менамояд. Ҳамчунин, бо нақлиёти автомобилӣ соли 2020 дар вилояти Суғд 309905,4 ҳазор мусофирон кашонида шудааст.

Мувофиқи маълумот соли 2020 дар шароитҳои макроиқтисодии ба амал омада, ҳангоми боқи мондани конъюнктураи номусоид ба берунииктисодӣ ва сиёсии берунӣ, паст шудани тамоюлҳои манфӣ дар қисми ҳамлу нақли мусофирон дида мешуд.

Дар соли 2020 ба сохтори гардиши мусофирони нақлиёти истифодаи умум ҳиссаи нақлиёти автомобилӣ калон шуд (ба 0,3 мусофиркашонӣ бар сатҳи 2022 г.).

Динамикаи мусофиркашонӣ бо истифодаи умум дар расми 1 нишон дода шудааст:

Расми 1. Динамикаи ҳамлу нақли мусофирон барои солҳои 2020 – 2023.

Дар соли 2020 бо нақлиёти автомобилӣ истифодаи умум мусофиронкашонӣ ба 309905,4 ҳаз. баробар шуд, ки нисбат ба соли 2021 - 7 млн. мусофир зиёд кашонида шудааст.

Динамикаи гардиши мусофирон бо нақлиёти истифодаи умум дар расми 2 нишон дода шудааст [5]:

Расми 2. Динамикаи гардиши мусофирон барои солҳои 2020 – 2023.

Дар соли 2020 бо нақлиёти автомобилӣ истифодаи умум гардиши мусофирон ба 4486969,5 мус. км баробар шуд, ки нисбат ба соли 2019 - 4,8 ҳазор зиёд шудааст.

Дар нуқтаҳои ба сифати истгоҳ муҷаҳҳазшуда лавҳачаҳо бо маълумот дар бораи рақами хатсайр, вақти рейсҳои яқум ва охири, интервалҳои ҳаракат вучуд надоранд. Аксари мусофирони пурсишгузаронидашуда, дар бораи хатсайри лозима бо ёрии навиштаҷотҳои махсус дар воситаҳои нақлиётӣ маълумот мегиранд, ки на он қадар

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

қулай аст. Маълум аст, ки дар истгоҳҳо бояд маълумот дар бораи хатсайрҳо ва масофаҳои ҳаракат ҷойгир карда шавад.

Барои амали кардани хизматрасонии босифати мусофирон бо нақлиёти мусофиркашони ҷамъиятӣ, воситаҳои нақлиётӣ бояд чунин хислатномаҳоро дошта бошанд: бороҳати сафар, суръати ҳаракати баланд, имконияти кашонидани бағоч, гармкунии басанда, ҳавотозакунии салон, намудоршавии хуби маҳал, садомаҳдудкунӣ, набудани дуднокӣ.

Маълум, ки рӯзҳои охир на ҳама воситаҳои нақлиёти мусофиркашониро дар вилояти Суғд иҷрокунанд, ба талаботи нишондодашуда ҷавобгӯ мебошанд. Бинобар ин аз нав кардани парки воситаҳои нақлиётӣ бояд ба калон шудани имкониятҳои кашонандагии корхонаҳо ва баланд шудани афзалиятҳои рақобатии онҳо мусоидат намояд.

Айни ҳол ҳолати муҳити мусофиркашонӣ дар вилояти Суғд бо сифати паст, амалкунии бесамара, асосиаш бо қонеъ нашудани аксари истифодабарандагон тавсиф мегардад. Барои ҳамин маълум кардан ва омӯзиши проблемаҳои нисбатан назаррас дар доираи хизматрасонии ҳамлу нақли мусофирон аз рӯйи мукамалгардонӣ, беҳтар шудани сифат ва паст намудани арзиши аслии онҳо бениҳоят муҳим нишон дода мешавад.

Арзиши аслии маҳсулот натавонанд категорияи муҳими иқтисодӣ, балки нишондиҳандаи босифат аст, барои он ки вай дараҷаи истифодабарии ҳамаи захираҳоро (капитали доимӣ ва тағирёбанда), ки дар корхона мавҷуд аст, нишон медиҳад.

Арзиши аслии маҳсулот ҳамчун категорияи иқтисодӣ чунин функцияҳои муҳимро иҷро менамояд:

1) баҳисобгирӣ ва назорати ҳамаи хароҷот барои истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот;

2) асос барои ташкили нархи яклухт ба маҳсулоти корхона ва муайян намудани фоида ва даромадноки;

3) асосноккунии иқтисодии мақсаднок будани гузориши инвеститсияҳои ҳақиқӣ барои таҷдид, таъминнамоии техникӣ ва васеънамоии корхонаи амалкунанд;

4) муайян намудани миқдори оптималии корхона;

5) асосноккунии иқтисодӣ ва қабул намудани қарорҳои идоравӣ ва ғ.

Намудҳои зерини арзиши аслии маҳсулотро ҷудо мекунанд: арзиши аслии сеҳӣ, арзиши аслии истеҳсолӣ, арзиши аслии умумӣ.

Арзиши аслии сеҳӣ ин ҳамаи хароҷоти дар сеҳ ба истеҳсоли маҳсулот вобастаанд.

Арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолӣ, ба ғайр аз харҷҳои сеҳ боз хароҷоти умумистеҳсолӣ ва умумихоҷагиро дорост.

Арзиши аслии маҳсулоти умумӣ ҳамаи хароҷоти истеҳсолот ва фурӯши онро ташкил медиҳад, аз арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолӣ ва хароҷоти ғайриистеҳсоли иборат мебошад.

Проблемаҳои маълумкардари таҳлил намуда, сабабҳои асосии сифати пасти мусофиркашониро дар вилояти Суғд ошкор кардан мумкин аст:

- набудани стандартҳои сифат дар муҳити ҳамлу нақли мусофирон;

- норасоии воситаҳои пулӣ дар муҳити азнавкунии воситаи нақлиёт;

- барномаи нобасанда коркардашудаи аз навкунии воҳидҳои нақлиётӣ;

- системаи бесамари назорат аз болои ҳамлу нақлчиҳо ба иҷрокунии талабот барои ташкили мусофиркашонӣ.

Дар охири хулоса қайд кардан лозим аст, ки барои баланд кардани сифати мусофиркашонӣ бо воситаҳои нақлиёти автомобилӣ дар шабакаҳои дохилишаҳрӣ бояд чунин талабот иҷро карда шаванд:

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

– баланд кардани сифати хизматрасониҳо дар навбати худ нисбат ба нишондиҳандаҳои қафомонанда бо мақсади баробар кардани сифати ҳамаи хислатномаҳо нисбат ба якдигар (баробаршавии баҳоҳои сифат аз рӯи нишондиҳандаҳои гуногун);

– таъминкунии дар навбати аввал баланд кардани сифати хизматрасонӣ аз рӯи самтҳои ба конъюнктураи ҷорӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, техникӣ – технологӣ ва шахрсозӣ мувофиқаткунанда (актуалӣ будани самтҳои муҳимтарини сифат);

– бар дӯши дархосткунандаи ҳамлу нақл захираҳои ба таъмин намудани фаъолияти ҳамлу нақлчиён ва дигар иҷрокунандаҳои контрактҳои давлатӣ равона карда шуда (воқеъияти тағирёбии сифат).

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ аҳамияти арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳо тез меафзояд. Аз нуқтаи назари ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ аҳамияти паст кардани арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳо чунин аст:

➤ дар зиёд намудани фоида, ки да уҳдаи корхона боқӣ мемонад, мувофиқан дар пайдо шудани имконияти нафақат такрористеҳсоли оддӣ, балки васеъ;

➤ пайдо шудани имконияти зиёд барои ҳавасмандгардонии моддии коргарон ва ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ ҳаёти коркунони корхона

➤ ба беҳтар шудаани ҳолати молиявии корхона ва паст шудани дараҷаи хавфи банкрот;

➤ ба имконияти паст шудани нархи фурӯши маҳсулот, ки ба дараҷаи баланд ба рақобатнокӣ маҳсулот таъсир мрасонад ва миқдорир фурӯш зиёд мегардад;

➤ ба паст шудани арзиши аслии маҳсулот дар ҷамъиятҳои саҳмиявӣ, ки барои пардохти дивиденд ва баланд бардоштани ставкаи он таъсир мрасонад.

Аз ҳамаи дар боло зикр шуда як хулосае ба миён меояд, ки муаммои паст намудани арзиши аслии маҳсулот ҳама вақт бояд дар маркази диққати корхона бошад.

Ин таснифот аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад, зеро ки талаботи ин таснифот фаъолияти иқтисодии корхонаро меиҳафанд. Гурӯҳбандии хароҷот аз рӯи унсурҳои иқтисодӣ дар рӯйхати хароҷоти истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот (кор) намоён мешавад. Дар ин рӯйхат хароҷоте, ки табиатан мундариҷаи иқтисодии умумӣ доранд, рӯйхати хароҷот чунин унсурҳоро дар бар мегирад:

1) ашёи хом, масолеҳи асосӣ, маҳсулоти нитайёри харидашуда, маҳсулоти пурракунанда (бо тарҳ кардани партовҳои бозгардонидашуда); масолеҳи ёрирасон; сӯзишвории аз берун воридшуда; нерӯӣ аз берун воридшуда; музди асосӣ ва иловагии меҳнати коргарони истеҳсолӣ; хоричнависҳо барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ; амортизатсияи фондҳои асосӣ; дигар хароҷоти пулӣ.

Ҳамлу нақли автомобилӣ асосан ду намуд мешавад, ки ҳамлу нақли боркашони ва мусофиркашониро дар бар мегирад. Ин рисолаи магистрӣ оид ба ҳамлу нақли мусофиркашони дар вилояти Суғд дида кардем. Воҳиди кори нақлиёти мусофиркашони ин мусофир-километрро дар бар мегирад.

Арзиши асли (кор, маҳсулот ё ин ки хизматрасонии нақлиёти) баҳодии арзиши захираҳои табиӣ, ашёи хом, масолеҳи сӯзишворӣ, нерӯ, фондҳои асосӣ, захираҳои меҳнатӣ мебошад, ки дар ҷараёни истеҳсоли маҳсулот истифода шуда, ҳамчунин хароҷот барои истеҳсол ва фурӯши он низ мебошад, истифода менамоянд.

Бо баробари тараққиёти муосири ҷаҳон ба мусофиркашонӣ талоботи бисёр ба вуҷуд омада истодааст. Мусофиркашонӣ – ин ҳамлу нақли мусофирон, ки аз як ҷой ба ҷои дигар мераванд, бо воситаи нақлиёти мебошад.

Нақлиёти автомобилӣ имрӯзҳо баробари дигар соҳаҳои иқтисодӣ кишвар дар шароити бозоргонӣ фаъолият дорад. Яъне натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолии он ҳамаи хароҷотро пурра пӯшонда ба андозаи муайян фоида орад. Яке аз хусусиятҳои

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ҳоси фаъолияти нақлиёти автомобилӣ дар он аст, ки ҳамаи маводҳои истеҳсолӣ, сӯзишворӣ ва қисмҳои эҳтиётӣ пурра аз ҷумҳуриҳои дигари ҳориҷи кишвар бо нархҳои озод ворид мешаванд. Лекин андозаи нархҳои хизматрасонии он бошад, тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ танзим карда мешавад ва бо фармонҳои вазорати нақлиёт тасдиқ ёфта дар мувофиқа бо Хадамоти зидди инҳисории ҷумҳури қорӣ карда мешаванд. Дар таркиби хароҷоти истеҳсолӣ фаъолияти нақлиёти мусофирбар хароҷоти сӯзишворӣ ҳиссаи асосӣ дошта, аз рӯи таҳлили далелҳо он зиёда аз 60-65 фоизи ҳиссаи умумро дар бар мегирад. Тавре маълум аст, аз аввали моҳи майи соли қорӣ нархҳои сӯзишвории бензин, дизел ва гази моеъ 20-45 фоиз зиёд гашта, ба фаъолияти нақлиёт бетаъсир намонд ва як дараҷа онро мушкул кард. Бо вучуди ин нақлиётчиён вазъи иҷтимоии ҳаёти шаҳрвандонро ба назар гирифта, аз захираву имкониятҳои дохилӣ истифода бурда, бо нархҳои пештара хизмат расонида истодаанд.

Яке аз факторҳои асосии баланд намудани даромаднокии ин паст намудани арзиши асли ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати баланд шудани арзиши асли даромаднокии муассиса то қадри имкон вобаста аз андозаи он тағйир меёбад, яъне байни даромадноки ва арзиши асли вобастагии калон мавҷуд аст, чӣ қадар арзиши асли паст бошад ҳамон қадар даромадноки баланд мебошад. Таҳлили арзиши аслии ҳамлу нақл асосан бо мақсадҳои зерин гузаронида мешавад:

1. Омӯхтани ҳолат ва тенденсияи рушти иқтисодии муассиса дар солҳои гузашта;
2. Баҳодиҳии натиҷаҳои кори муассиса дар асосӣ тенденсияи рушд коркардшуда ва муайян намудани тағйиротҳои бавучудода;
3. Омӯхтани таъсири факторҳои объективӣ, субективӣ, даруни ва берунии ба кори муассиса, ки бо воситаи ин нишондиҳандаҳо кори муассисаро ва роҳҳои асосии баланд намудани самаранокии кори муассиса муайян карда мешавад.

Ба арзиши асли факторҳои гуногун таъсир мерасонанд ба монанди:

- шумораи мусофирон;
- намудҳои воситаи нақлиёт;
- масофаи гардиши мусофирон;
- ташкили идоракунии ҳамлу нақл ва ғайра.

Баланд бардоштани истеҳсолнокии меҳнат аз ҳисоби ворид кардани технологияҳои нав ва технологияҳо аз рӯи таркиби муҳаррикҳо, ҳавасмандкунӣ ва ташкили дурусти меҳнати ҳамаи ҳайати кормандони соҳаи хизматрасонӣ кам кардани хароҷоти энергияҳои барқӣ ва сӯзишворӣ.

Хароҷоти ҳамлу нақли автомобилро аз рӯи хусусиятҳои кор ба ду гурӯҳ ҷудо менамоем: хароҷоти доими ва тағйирёбанда. Агар хароҷоти доими таҳлил карда буроем асосан ин хароҷот дар муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ дар дохили муассиса хароҷоти доими мешавад. Хароҷоти тағйирёбанда бошад асосан дар ҳамлу нақл (ҳамлунақли боркашонӣ ва ҳамлу нақли мусофиркашонӣ) дидан мумкин, ки хароҷоти тағйирёбанда ин хароҷот як километри гашти автомобил вобаста аз сӯзишворӣ, қимҳои эҳтиётӣ, равшанӣ ва ғайраҳо рост меояд. Барои ҳамаин дар ин кори мазкур танҳо вобаста банақлиёти мусофиркашон хароҷотро таҳлил карда мекорем.

Ба хароҷоти доими дохил мешавад:

- хароҷот барои нигоҳдорӣ;
- хароҷот барои пардохти хизматрасониҳои фирмаҳо;
- хароҷот барои пардохти роҳҳои пулакӣ, гузариш аз купрукҳо ва нақбҳо, гузариши фарш;
- хароҷот барои андозҳои иҷтимоӣ;
- хароҷот барои хароҷоти суғуртавӣ;

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

- арзиши иҷозат барои сафар ба воситаи қаламрави хоричӣ;
- хароҷоти умумистехсолӣ;

Ба хароҷоти тағйрбанда дохил мешавад:

- хароҷот барои сӯзишворӣ;
- хароҷот барои равшанҳои молиданӣ;
- хароҷот барои музди маоши ронандагон, кондукторон, челонгарон ва танзимгарон;
- хароҷот барои қисмҳои эҳтиётӣ ва дигар масолеҳҳо;
- хароҷот барои хӯрдашавии чархҳои резинӣ ва автобус;
- хароҷот барои нигоҳубини техники ва таъмир.

Барои паст кардани хароҷоти корхонаи мазкур паст кардани арзишҳо аз чунин ҳолатҳо муайян карда мешавад. Аз гуфтаҳои дар боло оварда хулоса омадан мумкин аст, ки арзи асли дар нақлиёти мусофиркашон нақши калонро мебозад. Хароҷоте, ки барои ҳамлу нақли мусофир сарф мешударо назорат накуни ва азиши аслии ҳамлу нақли мусофирро бо хароҷоти камтарин ба роҳ мони дароматро зиёд намуда нархи роҳкироро барои халқ кам намои ваъи некуаҳои кишвар беҳтар мегард.

Имрӯзҳо хизматрасонии нақлиётӣ на танҳо ба ҳамлу нақли мусофирон ва ё мол мебошад, балки хизматрасонии нақлиёт -ин ҳама гуна амалиётҳое, ки дар раванди ҳамлу нақл иҷро мегардад дар бар мегирад, раванди нақлиётӣ на танҳо анъанавӣ балки пурра бо тайёр намудан ва гузаронидани охири амалҳо алоқаманд мебошад. Хизматрасонии нақлиётӣ вақт ва сифатро асоси ва анъанави медонад.

Барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда бояд тағироти нишондиҳандаҳои нисбиро ҳангоми муҳлатҳои гуногуни истифодабарии воситаҳои нақлиётӣ муқоисашавандаи як соҳиб донист.

Маълумоти заруриро бор роҳи ҳисоби даврии нишондиҳандаҳои нисби ҳосил карда шавад. Ҳисоби даврӣ аз рӯи алоритми дар расми 7 овардашуда иҷро мекунанд.

Барои баланд бардорӣ самаранокӣ ва кам кардани арзиши асли аз формулаҳои зерин истифода мебарем.

Музди меҳнати ронанда ва кондукторон бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\text{ФЗПвод, конд} = \text{ФЗПвод} + \text{ФЗПконд}, \quad (1)$$

Хароҷот ба андоз аз музди меҳнати ронанда бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$O_{\text{соц.вод.конд}} = \frac{\text{ФЗП}_{\text{вод.конд}} * \text{Потч.соц.н}}{100}, \quad (2)$$

Хароҷот барои сӯзишворӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{топл}} = T_{\text{пл}} - Ц_{\text{л.т}}, \quad (3)$$

Хароҷот барои равшанҳои молиданӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{см}} = M_{\text{м}} + Ц_{\text{л.м.м}} + M_{\text{т}} + Ц_{\text{л.т.м}} + M_{\text{с}} + Ц_{\text{л.с.м}} + M_{\text{п.с}} + Ц_{\text{кг.п}} \quad (4)$$

Хароҷот барои хӯрдашавӣ ва таъмири шинаҳо бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{ш. общ}} = Z_{\text{ш}} + Z_{\text{ш. рем}} + Z_{\text{ш. тр}} - z, \text{ сомонӣ}, \quad (5)$$

Хароҷот ба андоз ҷудо шаванда аз музди меҳнати коргарони технолоғӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$O_{\text{соц}} = \frac{(\text{ФЗП}_{\text{рр}} + \text{ФЗП}_{\text{всп}}) * \text{Потч.соц.н}}{100}, \quad (6)$$

Хароҷот ба қисмҳои эҳтиётӣ ва масолеҳҳо бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{зч. мат}} = \frac{(N_{\text{зч}} + N_{\text{мат}}) I_{\text{ц}} * L_{\text{общ}}}{100}, \quad (7)$$

Амортизатсияи фондҳои асоси истеҳсолӣ корҳои НТ ва ТЧ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

$$A_{MTOTR} = \frac{H^{TO,TR} \cdot C_{ам} \cdot S_{TO,TR} \cdot \phi_{опф}}{100}, \quad (8)$$

Хароҷот барои НТ ва ТҶ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:
 $Z_{TO,TR} = \Phi Z_{ПРР} + \Phi Z_{ПВСП} + O_{СОЦ} + C_{зч.мат} + A_{MTOTR}, \quad (9)$

Амортизатсияи воситаи нақлиёт бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$A_{МП.С} = \frac{N_{ам} \cdot C_{авт} \cdot L_{обшГ}}{100 \cdot 1000}, \quad (10)$$

Хароҷоти умуми ҳоҷагӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$Z_{обш.хоз} = \frac{\Phi Z_{П_{вод,кон}} \cdot 150}{100}, \quad (11)$$

Хароҷоти умуми ба мусофиркашонӣ бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$\Sigma Z = \Phi Z_{П_{вод,кон}} + O_{соц,вод,кон} + Z_{топ} + Z_{см} + Z_{ш.обш} + Z_{TO,TR} + A_{МП.С} + Z_{обш.хоз}, \quad (12)$$

Арзиши аслии ҳамлу нақли 1 мусофир бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$S_{1\text{ пасс}} = \frac{\Sigma Z}{Q_{год}}, \quad (13)$$

Бо ёрии алгоритми додашуда бузургии хароҷоти нисбиро барои иҷроиши воҳиди кори нақлиёти бо вучуди муҳлатҳои гуногуни истифодабарии автомобил бо як соҳиб муайян карда шавад. Ҳамин тавр метавонад вобастагии хароҷоти нисби аз муҳлати истифодабарии автомобил ҳосил карда тавонем.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Бобиев С.Р., Ғафуров Ф.Ҷ., Начмидинов Ф.Н. Мусофирбарӣ Воситаи таълимӣ – Душанбе – 2017.121 саҳ.
2. Молоткова Н.В., Соседов Г.А.. Организация, технология и проек-тирование коммерческих предприятий: Учеб. пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. 128 с.
3. Бычков В.П. Экономика автотранспортного предприятия: Учеб-ник.– М.: ИНФРА-М, 2008.– 384 с.– (Высшее образование).
4. Андрианов Ю.В. Отценка стоимости подвижного состава автомобильного транспорта: учебное пособие/ Ю.В. Андроанов. М.: Международная академия откѐнки и консалтинга, 2003. – 244с
5. Данные полученные от Управлении Городского Автотранспортного Предприятия и Логистического Сервиса в Согдийской области. – Худжанд: 2017 г.
6. Спирин И.В. Перевозки пассажиров городским транспортом: Справочное пособие для специалистов / И.В. Спирин. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2006. – 413 с.

**НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР
 ЗАМОНИ МУОСИР ТО ЗАМОНИ ҲОЗИРА**

Раҷабов Ғ.Н.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Имсол аз қабули ин санади сарнавиштсози давлату миллат, Конститутсияи мамлакат 30 сол сипарӣ мегардад. Агар ба ин роҳи тайкардаи таърихӣ назар афканем, пеши назар рафъи мушкilotи ҷойдошта бо кадом меҳнату захматҳо онҳо баргараф гардид, чӣ гуна заминаҳои рушду эҳё гузошта шуд ва давра ба давра амалӣ гардиданд пеши назар меоранд. Агар ба ин роҳи тайкарда назар афканем дар қалби ҳар як фарди ҷомеа дарку ҳиссиёти фавқулодаеро ба ёд меорад, ки шахс шоҳиди чандин воқеияту рӯйдодҳои гӯшношунид, беқонунию ноадолатихоро бо чашми худ дидааст. Талошу ҷонбозиҳо барои таҳия ва тариқи райъпурсии умумихалқӣ қабул намудани шаҳодатномаи миллат Конститутсия дар пояи он қабул гардидани чандин санадҳои бунёдӣ, дар ҳаёти ҳуқуқӣ, сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат нақши калидири дар эҳёи давлатсозии миллӣ гузоштаанд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Бояд қайд намуд, ки Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ шароит фароҳам оварда, ташкили заминаҳои ҳуқуқии бунёди давлати демократиро ба миён гузошт. Аҳаммияти таърихии Иҷлосия дар он зоҳир мегардад, ки аз ҳама муҳим масъалаи таҳияи лоиҳаи Конститутсия гузошта шуда, рамзҳои соҳибистиқлолии давлатдорӣ, Нишон, Парчам, Суруди миллӣ қабул карда шуданд. Ҳамзамон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таъсиси Артиши миллӣ ва Қувваҳои Мусаллаҳ ба тавсиб расид. Ҳамчунин, аз СММ даъват оварда шуд, ки барои ба эътидол овардани таъмини суботи Тоҷикистон мусоидат намояд. Бешак, аҳаммияти бузурги таърихӣ доштани Иҷлосияи Шонздаҳуми Шурои Олӣ низ дар қабули ҳамина масъалаҳои муҳими ҳаёти зоҳир мегардад.

Дар давраи ниҳоят ҳассоси ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ яку якбора гузаштан аз як шакли давлатдорӣ ба шакли замони нав, бо шароити нави таърихӣ, сохтори нави роҳбарӣ, тафаккури нави сиёсӣ, бо муносибатҳои нави ҷамъиятӣ таҳия ва қабули қонунгузориҳои ҷавобгӯӣ ба ин шакли ҷамъиятӣ давраи хеле тулонӣ ва заҳмати зиёдеро талаб мекард. Мутаассифона, дар ин раванди тақдирсоз қудратталабии сиёсии баъзе ҳизбу ҳаракатҳо ва шахсиятҳои алоҳида боиси рӯи нагардидани меъёрҳои Қонуни асосӣ гардид ва ин амал оқибат ба ҷанги даҳшатноки шаҳрвандӣ оварда расонид, ки он воқеан ба тамомияти арзиви мавҷудияти давлати Тоҷикистон ва ягонагии миллати тоҷик хатари ҷиддӣ дошт. Новобаста аз вазъи сиёсии ҷойдошта зарур ҳисобида шуд, ки дар Иҷлосия Комиссияи махсус доир ба таҳияи лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол таъсис дода шавад.

Комиссия дар давраи фаъолияти худ аз таҷриба ва арзишҳои мавҷудаи давлату давлатдорӣ, анъанаҳои қабул кардани конститутсияҳо ва раванди конститутсионизмро истифода намуда ва таҷрибаи 70–солаи конститутсионизми сотсиалистии худ (конститутсияҳои солҳои 1929, 1931, 1937 ва 1978)–ро мавриди омӯзиш қарор дод. Ин чунин, комиссия меъёру талаботи чандин санадҳои меъёриҳои ҳуқуқии байналмилалӣ доир ба ҳуқуқи инсон–Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аз соли 1948, Шартномаи байналмилалӣ ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии шаҳрвандон аз соли 1966, Конвенсияи Париж, санадҳои Шурои машваратии Хелсинки ва дигар санадҳои меъёриҳои ҳуқуқиро ба инобат гирифта, мавриди истифода қарор дод. Зиёда аз ин, дар раванди омодаю таҳияи намудани ин санадҳои меъёриҳои ҳуқуқии тақдирсоз хусусиятҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҷанбаҳои фарҳанги миллӣ, ҳуқуқӣ, динӣ ва дунявӣ ба эътибор гирифта шуданд.

Бори аввал дар таърихи давлатдорӣ миллати тоҷик матни Конститутсияи Тоҷикистон ба забони давлатӣ омода шуд, ки ғояҳои ҷамъияти ҳуқуқбунёди демократӣ асоси Конститутсияро ташкил дод. Яъне мо тавонистем, ки ин имконияти таърихи танҳо баъди Иҷлосияи Шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор намудани сохти конститутсионӣ амалӣ гардонем. Маҳз дар ҳамина Иҷлосия мақсади худро оид ба эъморӣ давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ қатъиян эълон намудем, ки он роҳи минбаъдаи рушду такомули давлату давлатдорӣ навини моро муайян намуд.

Ҳамина тавр, тариқи раёйпурсии умумихалқӣ, кӣ дар он сокинони кишварамон дар ин маъраки муҳими сиёси фаъолони иштирок намуданд. Дар ҳавзаи овоздиҳӣ 2385724 нафар овоздиҳанда ба қайд гирифта 2535437 нафар яъне 94,4% дар раёйпурсии ширкат варзиданд. Бо 87,59% овоздиҳандагон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 – ноябри соли 1994 халқи тоҷик Конститутсияи давлати соҳибхитиёру демократӣ, ҳуқуқбунёду иҷтимоии худро қабул ва эълон намуд, ки ин падида дар таърихи давлати навини мо аз ҷумлаи рӯйдодҳои воқеан сарнавиштсоз буд. Конститутсия барои аз байн бурдани хатаре, ки ба Истиқлоли давлатӣ таҳдид мекард, шароити

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

зарурии ҳуқуқӣ муҳайё карда, барои расидан ба Ваҳдати миллӣ таҳкурсии устувор гузошта ба марҳалаҳои ҳассоси таърихӣ, ки асосҳои рӯкнҳои давлатдорӣ тоҷикон, нақши тақдирсозу заминаи ҳалқунанда гузошт.

Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таъсису таҳким ва рушди Қувваҳои Мусаллаҳ ҷузъу томҳо, сохторҳои қудратӣ таҳкиму барқарорсозии соҳти конституционӣ, тартибу низом, таъмини амниятгу суботи кишвар, таъмини волоияти қонун дар давлатсозии миллӣ калидӣ мебошад. Таҳти роҳбарии хирадмандона Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ ба Конститутсия “Доктринаи ҳарбӣ”, чандин қонунҳои танзимкунандаи фаъолияти сохторҳои қудратӣ, нақшаи мудофиавии кишвар ва як қатор қонунҳои дахлдори давлатиро барои фаъолияти минбаъдаи сохторҳои низомию қудратӣ таҳия карда, ба тасвиб расонид, ки шакли замонавии сохторҳои қудратию низомиро муайяну мушаххас ва тасдиқ намудааст, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ мебошанд. Қонунҳои қабулкардаи нав нисбати сохторҳои қудратӣ аз рӯи талаботи Конститутсия ба фаъолияти минбаъдаи онҳо дар самти ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон тағйироти кулиро ба амал овард.

Инчунин, такмили Конститутсия тавассути ворид намудани тағйиру иловаҳо бо назардошти вазъ муҳим маҳсуб меёбад. Пешрафти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа тақозо менамояд, ки асосҳои конституционӣ низ пайваста такмил ёбанд. Ба Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол давоми 30 сол се маротиба 26 – сентябри соли 1999, 22 – июни соли 2003 ва 22 – майи соли 2016 тағйиру иловаҳо ворид карда шуд.

Яке аз тағйиру иловаҳо, ки 26 – сентябри соли 1999 мутобиқи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба Конститутсия ворид гардиданд, воситаи муҳими ризоият, созиш, ваҳдат ва суботи ҷомеа гаштанд. Дар асоси он тағйиру иловаҳо аввалин маротиба дар мамлакат парлумони касбии иборат аз ду палата Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон таъсис ёфт, ҳамчунин, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ мувофиқи таҷрибаи маъмули ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуд. Зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳои баъдӣ солҳои 2003, 2016 ба Конститутсия сурат гирифта, пеш аз ҳама, ба танзими тараққиёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва таҳкими кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд вобаста буд. Тариқи райпурсии умумихалқӣ ворид намудани тағйироту иловаҳо волотарин дастовард буда, заминаи асосии таъмини амниятгу субот ва рушди муътадили давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, ба инобат гирифтани инкишофи ақлу заковати мардум, рушду тараққиёт, яке аз маҳаки асосии ифодакунандаи оромонҳои ҳуқуқии ҷомеаи муосир ба шумор рафта, самти равиши дурусти ояндаи низоми ҳуқуқии давлатро бо арзишҳои эътирофнамудаи ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян мекунад.

Агар ба сарчашмаҳои таърихӣ назар афканем, ҳанӯз дусад сол қабл дар даврае, ки нахустин заминаҳои демократияи муосир гузошта мешуданд, олими бузург Томас Чепферсон чунин зикр намуда буд, ки «қонунҳо ва падидаҳои инсонӣ бояд ҳамрадифи инкишофи ақлу хиради инсонӣ бошанд». Дар раванди ҳаёти имрӯза мо дидем, ки дар давраҳои инкишофу пешрафт чӣ қадар тағйиротҳои бузурге, ба миён омаданд ва барои танзими муносибатҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар фазои ҳуқуқии қору фаъолият мусоидат намуданд.

Аҳамияти таърихӣ Конститутсия ҳамчун санади сиёсӣ ва дорои қувваи олии меъерӣ ҳуқуқӣ дар он зоҳир мегардад, ки муҳимтарин арзишҳои бунёдии ҷомеаи башариро ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои инсон, ҷомеа ва давлат дар худ инъикос намуда, хусусиятҳои давлати Тоҷикистонро ба сифати давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоии ягона арзёбӣ менамояд. Дар ҳар як моддаи он дар алоҳидагӣ принципҳои муҳимтарини ҳаёти ҷомеа ва заминаҳои

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

пешрафти давлати муосир, ба мисли шакли сохтори ҳоқимият, гуногунандешии сиёсию мафкуравӣ, бисёрҳизбӣ, озодии эътиқоди динӣ, сухан, матбуот, фаъолияти озоди тижоратӣ, иқтисодию соҳибкорӣ ва гуногуншаклии моликият, ки нишондиҳандаи мавҷудияти низоми демократии сиёсиву иҷтимоӣ мебошанд, муайян гардидаанд.

Асоснок будан бо чунин ҷанбаҳои ҳуқуқӣ дар пойдории сулҳу ваҳдати миллӣ, таъмини амниятӣ суботи мамлакат нақши муассир бозид. Бо ин мазмун Конститутсия сарчашмаи ҳуқуқии инъикос ва ба вҷуд оварандаи принципҳои миллӣ, кафолати меъёру мазмуни он, таъмини волоияти қонуну адолати иҷтимоӣ, инчунин эҳтирому риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, фарҳангу оин ва таърихи замони муосир буда, асоси татбиқи тамоми низоми давлатдориро дар бар мегирад. Бешак, татбиқи минбаъдаи меъёрҳои Конститутсия аз диди мардум, муносибати онҳоро ба нақши Конститутсия дар ҳаёти ҳар як фарди ҷомеа, самти танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва дарки аслии моҳияти конститутсионалиро куллан дигаргун сохт.

Аз ин рӯ, таҷрибаи 30 соли татбиқи Конститутсия дар ҳаёти ҷомеа нишон дод, ки он ҳамчун ҳуҷҷати ташаккулёбанда, Қонуни Асосии на давраи гузашта, балки замони муосир, яъне асри XXI ва ҳамзамон, ифодакунандаи ҳадафҳои созандаи давлат, ҳамчун унсури муҳими таъмини суботи сиёсӣ мебошад. Дар замони муосир, Конститутсия ба сифати омили муҳими бартараф кардани таҳдиду хатарҳои муосир ба низоми ҳуқуқӣ баромад намуда, ба таври фаъл ба ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти ҷомеа, давлат, шаҳрвандон ва ба тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ таъсир мерасонад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ маҳз дар асоси ҳамин принцип давлат бунёд намудааст, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин зиндагии шоистаи онҳо воқеан дар заминаи суннатҳои миллиамон таъмин бошад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 26.12.2021, [www.President/ tj](http://www.President/tj)
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри с.1994 (бо тағйироту иловагиҳои солҳои 1999, 2003 ва 2016). Душанбе, “Паёми Сомониён”, 2016.
3. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1999, №12.
4. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2000, №4.
5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон” / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1995, №21.
6. Имомов А. «Асосҳои сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон»./ Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 1996, №2.

ФАРҲАНГИ ХУҚУҚИ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

Салимова Ф.Н.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

“Фарҳанг, бешубҳа ифодагари рӯҳи миллӣ, расму русум, анъана ва хотираи таърихӣ ҳар халқу миллат мебошад. Аз фарҳангу хунар дида, башарият барои ба ҳам наздик кардани инсонҳо ва ваҳдати умум воситаи самарагоктареро эҷод накардааст”

(Эмомалӣ Раҳмон)

Фарҳанги ҳуқуқӣ дар ҷомеаи муосир як унсури муҳими ташкил ва танзими муносибатҳои инсонӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад. Он ба маъзари хешро дар зеҳн ва рафтори одамон, ҳамчунин дар қонунгузорӣ ва сиёсати давлатҳо ба назар мерасад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Фарҳанги ҳуқуқӣ, дар асоси присиҷҳо ва арзишҳои ҳуқуқӣ як амалияи мукамалро барои риояи ҳуқуқҳои инсон, адолат, ва пойдорӣ қонун ба вучуд меорад.

Омилҳои асосии фарҳангӣ ҳуқуқӣ дар ҷомеаи муосир:

Эҳтироми ҳуқуқӣ инсон: фарҳанги ҳуқуқӣ ҳифзи ҳуқуқӣ инсон ва муносибати баробарро таъкид мекунад. Ин тарзи дуруст ва ифшои ҳуқуқҳоро, ки ҳар инсон дар ҳаёти иҷтимоии худ ба онҳо ҳақ дорад пеш мебарад.

Ҳуқуқи баробар: Дар ҷомеаи муосир фарҳанги ҳуқуқӣ бо роҳи таъмин кардани баробарии ҷинсӣ, наҷодӣ, динӣ, ва этникӣ дар қонунгузорӣ ва амалиётҳо раҳнамоӣ мекунад. Он барои ташаккул ёфтани фарҳанги баробарии ҳуқуқӣ муҳим аст.

Қонун ва адолат: Тартиби қонунӣ ва инъикоси адолат дар ҳолати кардани ихтилофоти иҷтимоӣ ва таъмини ҳаёти ором муназзам аҳамияти зиёде дорад.

Нақши маориф ва иттилоот: барои ташаккул додани фарҳанги ҳуқуқӣ, ахбор ва маорифи ҳуқуқӣ дар байни шаҳрвандон бояд ба дараҷаи баланд расонида шавад. Мардум бояд дар бораи ҳуқуқҳои худ ва аҳамияти риояи онҳо хабар дошта бошад.

Масъудият ва масъулияти иҷтимоӣ: Фарҳанги ҳуқуқӣ тавассути таълим додан ба одамон дар бораи масъулиятҳои иҷтимоии худ, даъват ба рафторҳои масъулиятнок дар ҷомеа ва равишҳои мусоиди муошират дар муҳити ҳуқуқӣ равона аст.

Таъсири иҷтимоии фарҳанги ҳуқуқӣ:

Фарҳанги ҳуқуқӣ, ки дар асл як ҷаҳорҷӯба барои амалишавии принципҳои ҳуқуқӣ ва адолат аст, метавонад таъсири муҳим дар рушд ва такомули ҷомеа дошта бошад. Он дар решаҳои ҳар як ҷомеа қарор гирифта, ба пойдорӣ қонун муҳофизати ҳуқуқи инсон ва таҳкими сулҳ мусоидат мекунад.

Ҳуқуқи фарҳангӣ метавонад ба маъзаратӣ, ҳуқуқҳо ва масъулиятҳои марбут ба фарҳанг ва расму оинҳои мардуми як миллат ё ҷомеа ишора кунад. Ин омилҳо метавонад дар қонунгузорӣ як кишвар ё сомонҳои байналмиллалӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои фарҳангӣ ва эҳтироми гуногунфарҳангӣ дар баробари эҳтиром ба ҳуқуқи инсон ва озодиҳои фундаменталӣ қарор гиранд.

Тоҷикистони соҳибистиклол дар партави сиёсати дурандешонаю фарҳангпарваронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ташаббусҳои ҷаҳонии ин шахсияти таърихӣ тавонист ҷойгоҳи шоистае дар арсаи минтақавию байналмиллалӣ аз нигоҳи фарҳангӣ иттилоотӣ низ барои худ касб намояд, чунон ки акнун тасмириҳои муҳимми дастаҷамъиро дар минтақа ва ҷаҳон бе ҳузурӣ фаоли Тоҷикистон наметавон тасаввур кард.

Иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ шаклҳои васеи вобастагӣ ба онро асоснок гардонидани ҷаҳони маънавии ҳар одамо ғани мегардонад. Стандартҳои байналмиллалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти фарҳангиро таҳким мебахшад. Мувофиқи моддаи 27-и Эълумии умумии ҳуқуқи башар “ҳар як инсон ҳақ дорад, ки дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа озодона ширкат варзад, аз ҳунар баҳра барад, дар пешрафти илм саҳм гирад ва аз дастовардҳои истифода намояд. Ҳар як инсон ба ҳифзи манфиатҳои моддӣю маънавии худ, ки самарайи корҳои илмӣ, адабӣ ё ҳунарии ӯ мебошад, ҳақ дорад. Моддаи 15-и Паймони байналхалқӣ доир ба ҳуқуқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ ҳуқуқҳои зерини ҳар касро эътироф мекунад: а) иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ; б) баҳрабардорӣ аз натиҷаҳои пешрафти илмӣ ва истифодаи амалии онҳо; в) истифода аз ҳифзи манфиатҳои маънавию моддӣ, ки вобаста ба ҳама гуна осори илмӣ, адабӣ ё бадеӣ ба миён меояду вай муаллифи онҳост.

Фарҳанги ҳуқуқи дар ҷомеаи муосир ба маҷмӯи арзишҳо, анъанаву расмҳо, ва қавонини ишора мекунад, ки дар ҷомеаи таъсиргузаранда ва қарорҳои ҳуқуқӣ ва рафтори шахсро мунзим мекунад. Ин фарҳанг на танҳо ба қонунҳои расмӣ давлат, балки ба муносибатҳо, дидгоҳҳо ва принципҳои, ки инсонҳо дар зиндагии ҳаррӯзаи риоя мекунанд, шомил аст.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Қонунгузори ва сиёсат: фарҳанги ҳуқуқӣ, асосан дар ҷаҳорҷӯбаи қонунҳои давлат ва ниҳоди ҳуқуқии он тавсиф мешавад инчунин рушди сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар низ дар бораи ҳуқуқҳои асосии шахрвандон, аз қабилӣ озодии баён, ҳуқуқи ба суд шикоят кардан, ҳуқуқи ба таҳсил ва ғайра.

Арзишҳои милли ва умумибашарӣ ду катигорияи муҳим дар ҳаёти иҷтимоии инсон ва ҷомеа мебошад, ки дар баъзе ҳолатҳо метавонад ҳамроҳ бошад, вале ҳамзамон тафовутҳои худро низ дорад. Арзишҳои милли бо хосиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоии як миллат алоқаманданд. Арзишҳои умумибашарӣ ба он арзишҳо ишора мекунанд, ки барои ҳамаи одамон, ба ҳар гуна миллат ё фарҳанг тааллуқ доранд ва дар асоси инсоният, ҳуқуқи башар ва эҳтироми эҳтиёҷоти умумии инсонҳо барпо шудаанд. Ҳар кас метавонад аз арзишҳои фарҳангӣ истифода кунад. Моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фарҳанг" номгуи орҳоро таҳким бахшидааст. Ба арзишҳои милли фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бозёфтҳои археологи, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ коллексияи ашёи қадимӣ ва асарҳои санъат, аз ҷумла расмҳои мусаввараҳо, асарҳои ҳайкалтароши, тапонимҳои аҳамияти таърихӣ дошта, асарҳои ороишӣ, наشرҳои дастхатӣ, осори қадимӣ, дастнависҳои муаллифон, литографияҳо, ҳуҷҷатҳои таърихӣ асарҳои нодир, марказҳои шахсиятҳои маъруф, боғҳо, манзараҳои табиӣ аҳамияти таърихӣ дошта ва ғайра мансубанд. Тарғибу ташвиқи мероси милли-фарҳангӣ ва дастовардҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи муассисаҳои театрию намоишӣ ва концертӣ, кино ва муассисаҳои тарғиботи видеой, китобхонаҳо, бойгонӣҳо, хонаҳои маданият, боғҳои фарҳангу истироҳат, марказҳои фарҳангӣ – фароғатӣ, толорҳои намоиш, осорхонаҳо, мамӯъгоҳҳои таърихӣ табиӣ, радио ва телевизион, иттифоқҳои эҷодӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятии коркунони фарҳанг ва санъат, марказҳои илмӣ – техникӣ, марказҳои берун аз мактабии фарҳангӣ-фароғатӣ, идораҳои рӯзномаву маҷаллаҳо, нашриётҳо ва ғайра мебошад.

Барои ҳар одам бозид аз осорхона, истифода аз китобхона ва бойгонӣҳо ихтиёри аст. Дар муассисаҳои фарҳангӣ барои гирифтани маълумот, ҷамоварии ҳар гуна мавод шароитҳои зарурӣ мавҷуданд. Қайд кардан ҷои аст, ки ҳангоми иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ одам вазифадор аст, ки ба қоидаҳо ва тартиботи дохилии муассиса итоат кунад.

Рӯйхати адабиётҳо:

- 1.Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26.09.1999; 22.06.2003; 22.05.2016 – Душанбе, "Нашриёти Ганҷ" 2016.
- 2.Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021. www.mmmk.tj – сомонии расмӣ Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
- 3.Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З., «Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, «Маориф», 2009
- 4.Сотиволдиев Р.Ш., Шонасурдинов Н. Ҳуқуқ. Душанбе 2012.
- 5.ҲасановС., ҲасановМ. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Хучанд 2005.

АҲАМИЯТ ВА РИОЯИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДОИР БА ИСТИФОДАИ САРФАКОРОНАИ БОЙИГАРИҲОИ ҚАЪРИ ЗАМИН

Тоҳиров А.С.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон, оварда шудааст ки «замин ва дигар бойигарии табиӣ ҳамчун асосии ҳаёт ва фаолияти ҳалқ, истифода ва муҳофизат карда мешавад».

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Дар назар дошта мешавад, ки захираҳои зеризаминӣ саҳт, моеъ ва гази, захираҳои энергетикӣ табиатан ё ин ки бо техногенӣ асли дар қабри кӯҳӣ пайдо шудааст ва инсон дар таҳқиқ, ҳифзи захираҳои маъдан ва истифода мебарад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истихроҷ, ҳифз ва истифодаи сарфакоронаи канданиҳои фойданок, манбаҳои маъданӣ бо роҳи кушод ё зеризаминӣ ба роҳ монда шудааст.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таври муфуссал қайд гардидааст, ки иктишоф, истихроҷ, намудҳои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ, ҳуқуқҳои асосӣ ва ӯҳдадориҳои истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ, пардохтҳо барои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ, тендерҳо ва музоядаҳо барои истифодаи сарватҳои зеризаминиро ба роҳ монда мешавад.

Захираҳои минералӣ ҷузъи асосии муфидтарини зеризаминӣ барои саноати кӯҳӣ мебошанд. Талабот ба истихроҷи маъданҳои фойданок дар кишвари мо аз эҳтиёҷоти иқтисодиёти миллӣ ва содирот иборат аст. Истихроҷи канданиҳои фойданок, аз қабилӣ талафот ва тақвияти маъданҳои канданиҳои фойданок, коҳиш додани он имкон медиҳад, ки захираҳои маъданро фойданок истифода баранд. Истифодаи васеътари захираҳои маъданӣ имкон медиҳад, ки масъалаи истифодаи оқилонаи ашёи хомро ба таври назаррас ҳал кунад.

Ҳамаи канданиҳои фойданок ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- умумӣпаҳншаванда (қум, сангреза, шагал, лой, бўр ва ғайра);

- ғайрипаҳншаванда (маъданҳои маъданӣ ва ғайриметаллӣ - оҳан, ангишт, нефт, платина, уран, тилло ва ғайра).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла канданиҳои фойданоки сатҳ ва зеризаминӣ, энергияи сабз ва дигар захираҳои дар ҳудуди он ҷойгиршуда моликияти давлатӣ мебошад.

Бойгарии қабри замин предмети хариду фурӯш, ҳада, мерос ва ё ба гарав гузоштан ё ихтиёрдорӣ худсарона дар ҳама гуна шакл истифода бурда намешавад. Қабри замин метавонад танҳо дар истифодабуда аз як шахс ба шахси дигар, дар асоси қонунҳои давлати таъмин ва гузаронида мешавад. Барои таъмини талаботи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои стратегӣ ва камёби захираҳои қабри замин, ки ба амнияти ҶТ миллӣ таъсир мерасонанд, дар асоси қонунҳои ҳокимияти давлатӣ таъмин шуда, ва барои иҷрои ӯҳдадориҳои Ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ шартномаҳо дода мешавад.

Идоракунии канданиҳои фойданоки қабри замин аз маҷмӯи корҳои зерин иборат аст:

- омӯзиши конҳо аз рӯи натиҷаи иктишофҳои геологӣ;

- муайян намудани миқдори захираи канданиҳои фойданок;

- тайёркуни ва коркарди кон;

- коркарди пурра ва сифатнокии захираҳои қабри замин.

Асосҳои назорати давлатии корҳои бехатар гузаронидан, вобаста ба истифодаи қабри замин доранд, ки дар Қонуни ҶТ «Дар бораи қабри замин» муқаррар карда шудааст.

Дар Қонуни ҶТ қайд гардидааст, ки вазифаи назорати давлатии корҳои гузаронидани бехатар вобаста ба истифодаи қабри замин, зарур аст, ки ҳамаи истифодабарандагони захираҳои минералӣ, стандартҳои дахлдор тасдиқ (меъёрҳо, қоидаҳо) барои фаъолият бехатарӣ, пешгирӣ ва бартараф намудани таъсири зараровари онҳо ба аҳоли, муҳити зист ва биноҳо, инчунин ҳифзи захираҳои риояи қатъи намоянд.

Назорати давлатӣ оид ба бехатарии корҳо оид ба истифодаи сарфакоронаи сарватҳои зеризаминӣ аз тарафи мақомоти давлатии назорати саноати кӯҳӣ таъин карда мешавад. Мақомоти назорати давлатии канданиҳои фойданок фаъолияти худро

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

дар ҳамкорӣ бо мақомоти назорати давлатии геологӣ, муҳити зист ва дигар мақомоти назоратӣ, иттифоқҳои касаба анҷом медиҳанд.

Ваколатҳои мақомоти давлатии назорати давлатии корҳои кӯҳӣ, ҳуқуқҳо, вазифаҳо ва супоришҳо тибқи муқаррароти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешаванд.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон буда ба як зумра санадҳои қонунгузори танзимкунандаи масъалаҳои умумии истихроҷ, истифода ва ҳифзи канданиҳои фойданок, инчунин ба баъзе намудҳои самтҳои истифодаи захираҳои зеризаминӣ ва табиӣ қабул карда мешавад.

Назорати давлатии истифодаи сарфакоронаи қаъри замин - мониторинги вазъи муҳити табиат ва тағйироти он дар доираи фаъолияти иқтисодӣ ва дигар фаъолият, инчунин риояи талаботи меъёрҳо ва стандартҳо мебошад. Дар табиати он - ин назорати маъмури мебошад, ваколатҳои ӯ аз ҷониби мақомоти иҷроия амалӣ карда мешаванд, ки ин ваколатҳо ва риояи он ҳатми ва маҷбури мебошанд.

Назорати давлатӣ ба чунин намудҳо тақсим мешавад:

- риояи оид ба ҳолати геологӣ;
- корҳои маркшейдерӣ;
- корҳои геодезӣ;
- бурдани раванди коркард;
- истифодаи оқилонаи бойгариҳои қаъри замин;
- ҳифзи бойгариҳои қаъри замин маъданҳои фойданок

Ҳадафҳои асосии назорат аз он иборат аст, ки ҳамаи истифодабарандагони сарватҳои табиӣ ва зеризаминӣ бо тартиби муқарраргардидаи қонунгузорҳои истифодаи сарфакоронаи бойгариҳои қаъри замин ва меъёрҳо мувофиқ бошанд.

Ҳангоми иҷрои назорати давлатӣ ваколатҳои зерин истифода мешаванд:

- таъмини ҳатмии истифодабарандагони сарватҳои зеризаминӣ ва шахсони масъул барои истифодаи сарватҳои табиӣ ва зеризаминӣ;
- дастурҳо барои бартараф намудани вайронкуниҳои ошкоршуда;
- боздоштани ҳамаи намудҳои корҳои, ки бо вайрон кардани қонунгузори ва стандартҳо оварда мерасонад.
- дар ҳолати иҷро нагардидани он боздоштани иҷозатномаҳо барои истифодаи сарватҳои зеризаминӣ; пешниҳодҳо оид ба боздошт,
- маҳдуд ё қатъ кардани ҳуқуқи истифодаи қаъри замин;
- баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмури ва ғайра

Тамоми бойгариҳои қаъри замин моликияти давлатӣ буда ба корхонаҳо барои истифодаи мӯҳлатнок дода мешавад. Корхонаҳо, ки онро истифода мебаранд бояд тамоми талаботҳои, ки барои истихроҷи пурраи захираҳои қаъри замин, ҳифзи табиат, хок, наботот ва сарватҳои обӣ муайян карда шудааст риоя намоянд.

Дар тамоми корхонаҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии ҳаракати захираҳо бурда мешавад, ин муайян намудани миқдори захира дар шароити корхонаи кӯҳӣ бударо дар бар мегирад. Захираҳо асосан бо оғози саршавии сол ба ҳисоб гирифта шуда, мувозинати ҳисоботӣ аз рӯи формаи №5 тартиб дода мешавад. Дар ҳисобот захираҳои баланси ва ғайрибаланси нишон дода мешавад.

Баҳисобгирии захираҳо ба канданиҳои фойданоки гурӯҳҳои А, В, С₁, С₂ барои ҳар як қабат, минтақа, қабатҳои муҳофизатӣ, ба ҳар намуди канданиҳои фойданок дар алоҳидагӣ бурда мешавад.

Миқдори канданиҳои фойданоки истихроҷшударо аз рӯи ҳисоботҳои муҳосиботӣ гирифта мешавад. Миқдори канданиҳои фойданоки истихроҷшударо барои ҳисоботи ҷорӣ аз рӯи миқдори маҳсулоти тайёри ба истифодабаранда фиришодашуда ва ба анборгузошташуда гирифта мешавад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Миқдори канданиҳои ғоиданоки истихроҷшуда аз рӯи ҳисоботҳои муҳосиботи ғирифташуда бояд бо миқдори дар асоси нақшабардории маркшейдерӣ муайян кардашуда якхела бошад.

Соқиткунии захираҳои балансӣ (коркард ва талафшуда) дар як сол як маротиба аз тарафи Хадамоти назоратии давлатӣ соҳаи кӯҳкорӣ гузаронида мешавад.

Захираҳои балансӣ – ин қисми захираи канданиҳои ғоиданоки кон, ки коркарди он аз ҷиҳати иқтисоди ғоидаовар ва барои азнавкоркунӣ қулай мебошад.

Захираҳои ғайрибалансӣ – ин қисми захираи канданиҳои ғоиданоки кон, ки коркарди он аз ҷиҳати иқтисоди зараровар, сифати паст дошта, захираи ками канданиҳои ғоиданок дошта ва барои коркард ноқулай мебошад.

Дар асоси захираҳои балансӣ лоиҳаи корхонаҳои кӯҳӣ тартиб дода сохта мешаванд. Дар лоиҳа қисми захираҳои балансӣ барои гузоштани қабатҳои муҳофизатӣ (предохранительный целик) ва гузоштани қабати муҳофизатии барерӣ дар марзи корхонаҳои кӯҳӣ ба ҳисоб ғирифта мешавад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Трубецкого К.Н. Освоение и сохранение недр Земли /Под. ред.- М.:Изд.АГН, 1997.
2. Энциклопедия маркшейдерских работ. М., Недр.
3. Маҷмӯи қонунҳои ҚТ дар бораи сарватҳои зеризаминӣ Душанбе 1998с
4. Федоров В.А. Основы геодезии и маркшейдерское дело.
5. Тоҳиров А.С. Асосҳои геодезия ва корҳои маркшейдерӣ Ҳуҷанд 2015 132с.
6. Казаковский Д.А., Кротов Г.Н. Маркшейдерское дело. и др. М. Недр. 1971 г.
7. Омельченко А.Н. Справочник по маркшейдерскому делу.Под ред. М.Недра.1979 г.
8. Николаенко В.Г. Соловьев В.Н. Маркшейдерские работы при сооружении вертикальных шахтных стволов. М-Недра 1996
9. Ҳакимов Н.Қ. Ҳакимов М.Н. Геодезия Душанбе 2016 697 саҳ.

ЛАЪЛИ БАДАХШОН ГАВҲАРИ ҚИММАТБАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Туйчиев Ғ.Т.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Лаъли Бадахшон санги афсонавӣ набуда, балки як санги воқеист. Ин санги қимматбаҳои сурхранги дурахшон аст. Аълотарин навъи онро лаъли Бадахшон мегӯянд. Саъдии Шерозӣ дар васфи ин санги қимматбаҳо чунин байтро гуфтааст:

Гар санг ҳа,ма лаъли Бадахшон будӣ,
Пас қиммати лаълу санг осон будӣ.

Лаълро ганҷшиносон ва маъданшиносон ба гурӯҳи сангҳои рангини шаффофи қимматбаҳои дараҷаи якум дохил карда, онро ба алмос, ёқути кабут (сапфир), ёқути сурх (рубин), хризоберилл, александрит, зумрад дар як қатор мегуздоранд.

Халқи тоҷик ҳанӯз дар давраи куҳан маҳзани ганҷини диёри худ – лаълро шинохта, ҷои дарёфти онро Кӯҳи Лаъл номидаанд. Деҳае, ки дар назди кони лаъл воқеъ аст, низ Кӯҳи Лаъл ном дорад. Лаъли Бадахшонро дар бозорҳои Бухоро, Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳои Шарқ савдо менамуданд. Заргарони тоҷик, ангуштарин ва дастпонаҳои шоҳонро бо лаъл меоростанд.

Дар солҳои ҳафтодуми асри XIX Бадахшонро амири Афғонистон забт карда, Кӯҳи Лаълро ба даст мегирад. Дар ин ҷо нақли сокини деҳаи Хас (яке аз деҳаҳои назди Кӯҳи Лаъл) Насрулло Раҳимов, ки дар соли 1961 тахминан 100 сола буд дар айёми ҷавонияш дар Кӯҳи Лаъл кор кардааст хеле бамаврид аст. Мувофиқи нақли ӯ конҷиҳо ҷойҳои лаълдори шахҳоро бо путку метин, фонаҳои ҷӯбин ё бо шохи нахчир кофта, нақбҳои қачу килеб кушода, ба қаъри кӯҳ роҳ мекушоданд. Васеъгии ин роҳравҳои зеризаминӣ то қаъри аз ним то як метр буд. Дар ҳар як нақб 2-3 нафар кор мекарданд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Дар нақб ёзида, дигаре нишаста, дар нури чинчароғ пораҳои сангҳои лаълдорро шикаста мегирифтан. Сеюмин шахс сангпораҳоро аз он ҷо гаваккашон берун мебаровард. Баъзан барои сабукии кор деворҳои конро бо оташ тафсонида об сар медоданд. Баъди чандин маротиба такрор ёфтани ин кор деворҳои он кафида тарқиш пайдо мешуд. Баъдан порчаҳои сангҳои лаълдорро шикаста гирифтан осон мегардид. Саркорон кончиҳоро маҷбур мекарданд, ки ҳар кадоме камаш ҳар рӯз дутои лаъл ёфта орад. Дар акси ҳол ҷазои саҳт дода мешуд. Аз ин рӯ ҳар коргар аз ду дона зиёд лаъл ёбад, зиёдатиашро дар ҳуди кон пинҳон карда мемонд, то ки рӯзҳои дигар дар мавридҳои ноомади кор онро ба саркор супорида, аз ҷазо худро халос менамуд. Олоти оҳанини конкани камёб буд ва онҳоро аз Афғонистон меоварданд. Шароити кор хавфнок буда, сангҳо фуру рафта, кончиҳоро нобуд мекарданд.

Соли 1897 муҳандиси кӯҳшинос А.Л. Михайлов бо супориши Ҷамъияти географии Россия ва филиали Туркистонии он дар Кӯҳи Лаъл шаш рӯз кор карда, шпинели асил будани лаъл – лаъли Бадахшонро муайян намуд. Соли 1913 офитсери рус Топорин ба кони лаъл омада, ба яке аз нақбҳои асосӣ 130м умқи рафта чанд лаъл дарёфт кард. Сонитар соли 1915 гурӯҳи офитсерони отряди Хоруғ ба ҷустуҷӯи лаъл баромада бошанд ҳам, кони аслиро ёфта натавонистанд.

Ҳоло геологҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон шароитҳои пайдоиш ва ҳаҷми кони Кӯҳи Лаълро комилан муайян намуда, онро ба муассисаҳои махсусе, ки бо истеҳсоли сангҳои қимматбаҳо машғуланд супоридаанд.

Кони Кӯҳи Лаъл дар домани ғарбии қаторкӯҳҳои Шохдара дар баландии 2300 – 3500м аз сатҳи баҳр воқеъ мебошад. Лаъл андаруни чинсҳои кӯҳӣ, ки дар ҷойҳои то массаи чинсҳои магмавӣ (хоросангу пегматитҳо) бо мармарҳои магнийдори эраҳои архей, протерозой аз таъсири тарафайни маҳлулҳои маъдандор ба вуҷуд омадааст, ки тахминан 1 млрд. сол пеш пайдо гардидааст. Ин чинсҳо ба истилоҳи геологӣ скарн ном доранд. Скарнҳои Кӯҳи Лаъл аз минералҳои форстерит, шпинел (лаъл), клиногумит, серпентин, талк ва ғайра иборат мебошанд. Арзи скарнҳои лаълдор дар ҷойҳои гунонун аз як чанд миллиметр то 2 – 3метр ва тӯли онҳо то ба 40 м мерасад. Лаъл бештар дар мағзи мармарҳои назди скарн байни минералҳои тағйирёфта, ба ибораи Абурайҳони Берунӣ дар мағокҳо вомахӯрад. Таркиби химиявии шпинел (лаъл) аз алюмосиликати магнийдор ($Mg_2 Al_2 O_4$) иборат буда, дар он омехтаи оксиди оҳан, хром ва манган низ мебошад. ранги сурх ва гулобии лаъли Кӯҳи Лаъл бо омехтаҳои хром вобаста мебошад. лаълро оксиди манган ранги бунафш медиҳад, оксиди оҳан осмони медиҳад, кристаллҳои лаъл асосан ба сингонии кубӣ тааллуқ доранд. Лаъл шпинели басо саҳт аст. Саҳтии нисбии алмос 10 бошад, аз лаъл 8 аст. Вазни хоси он ба ҳисоби Берунӣ $3,5 \text{ г/см}^3$ мебошад. Аксарияти лаълҳои Кӯҳи Лаъл сурху гулобӣ мебошанд. Баъзан кристаллҳои бунафшранг ва сиёҳ ҳам вомахӯранд. Андозаи кристаллҳо аз якчанд миллиметр то ба 2×3 см, баъзан бо андозаи 6×12 см мешавад. Мутаассифона ҳамаи шпинелҳои Кӯҳи Лаъл шафоф нестанд. Кристаллҳои хушчилою гулобиранги шаффофи лаъл дар дохили санги мармари сафедча чун ситора медурахшанд. Дар Кӯҳи Лаъл дар қатори лаъли Бадахшон кристаллҳои клиногумити зарду норинҷӣ низ дучор меояд.

Солҳои охир геологҳо дар атрофи Кӯҳи Лаъл – дар Ғорондара, Лочварддара, Абхарв, Сумчин, Ямчин, чанд конҳои навӣ лаълро муайян кардаанд.

Ҳоло лаъл на танҳо чун ҷавоҳирот, балки дар соҳаҳои гуногуни техникаи навин, алаҳусус дар соҳаи электроника, татбиқи амалӣ пайдо кардааст.

Талабот ба сангҳои қимматбаҳо то рафт зиёд мешавад. Аз ин рӯ, химикҳо ва кристаллографҳо усули ба таври сунӣ ҳосил намудани кристаллҳои хушрангро низ аз худ кардаанд. Кристаллҳои хушранг ҳар қадар зебо бошанд ҳам ҷои кристаллҳои асилро гирифта наметавонад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Ҳоло дар сангҳои Кӯҳи Лаъл техникаи нави кӯҳкани кор мекунад. Геологҳои конҳои нави лаълро дарёфтаанд. Ганҷиносон лаълро гирифта, ба фабрикаҳои ҷавохирот мефиристанд. Лаъли Бадахшон акнун на зеби тоҷи шоҳу вазирон, балки дастраси кулли ҷаҳониён гардидааст.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Ҷанобилов М. Минералогия. Душанбе. 2012;
2. Файзиев А. Минералогияи тавсифӣ. Душанбе 2012;
3. Файзиев А. Минералогия. Душанбе 1997;
4. Бетехтин А.Г. Курс минералогии М., 1961.

НАҚШИ ҲАРАКАТҲОИ ТЕКТОНИКӢ ДАР ПАЙДОИШИ КОНИ ТИЛЛОИ АПРЕЛЕВКА

Туйчиев Ғ.Т.

Донишқадаи куҳию металлургии Тоҷикистон

Қаромазор яке аз минтақаҳои машҳур ва ғании канданиҳои фойданок дар қаламравӣ Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Минтақаи мазкурро геологон дар давраи ҳокимияти Шӯравӣ хеле дақиқ ва пурра омӯхтаанд. Натиҷаи ҳамаи он тадқиқоту заҳматҳои фаровони олимони буд, ки имрӯзҳо он сарватҳои кашфшударо мо истихроҷ ва коркард намуда истодаем. Дар қаромазор асосан конҳои полиметаллӣ бисёр буда, конҳои тилло наонқадар зиёд ва калон мебошанд. Дар ин ҷо асосан конҳои тиллоии Бургунда, Икижелон, Апрелевка, Қизилчеку ва ғ. маълуманд.

Соҳти геологӣ ин минтақа бениҳоят мураккаб мебошад, ки он аз фаъолиятҳои тектоникӣ дарак медиҳад. Нақши тектоника дар офариниши конҳои канданиҳои фойданоки ин минтақа махсусан тилло назаррас мебошад. Дар ин мақола асосан дар бораи тарқишҳои тектоникӣ минтақаи кони Апрелевка ва таъсири он ба маъданпайдошавӣ маълумот оварда мешавад.

Кони Апрелевка дар қисмати марказии Қаромазор воқеъ мебошад. Ноҳияи мазкур асосан аз чинсҳои вулканогенӣ ва магматикӣ палеозои болои иборат аст. Ин чинсҳои кӯҳӣ ба свитаҳои шӯробсой, акчин, надак, ва оясой мансубият доранд. Чинсҳои кӯҳӣ аз гранитоидҳои турш ва миёнаи навъи “Қаромазор”-и давраи карбони миёна ва интрузивҳои хурди карбони болоӣ, интрузивҳои комплекси давраи перм иборат мебошанд. Аз ҳама бештар чинсҳои свитаҳои надак ва оясойи турши давраи карбони миёна дар инҷо бартарият доранд.

Дар соҳти тектоникӣ кони тиллоии Апрелевкарӯ асосан чунин навъи тарқишҳои иштирок менамоянд:

1. Субарзӣ бо азимути паҳншавии $90^{\circ} \pm 20^{\circ}$;
2. Субмеридионалӣ бо азимути паҳншавии $360^{\circ} \pm 20^{\circ}$;
3. Шимолу шарқӣ бо азимути паҳншавии $30^{\circ} - 60^{\circ}$;
4. Шимолу ғарбӣ бо азимути паҳншавии $300^{\circ} - 330^{\circ}$;

5. Тарқмшҳои хурди дохили блокҳои паҳншавиашон ва афтишашон гуногун, ки баъзан аз 100м зиёд мешавад.

1. Гурӯҳи субарзӣ аз структураҳои калони тектоникӣ (тарқишҳои Оқурдавон, Асосӣ ва минтақаи Ҷанубии маъданӣ) ва кулли тарқишҳои каме хурдтарро дарбар мегирад. Дар поён хусусиятҳои кӯтоҳи ин тарқишҳо оварда мешавад.

Тарқиши Оқурдавон яке аз структураҳои вайронаи тектоникӣ калон ва қадимаи ин гурӯҳ ба ҳисоб рафта аз тамоми кон (дар қисмати шимолии он) мегузарад ва онро дар ҷануб тасмаи ғафси (то 500м) тарқишҳои хурди аз рӯи паҳншавӣ ва ғафсӣ гуногунро пур мекунад. Ин тарқиш бо иктишофи магнитӣ ва методи СГ, ДК-АФИ харитасозӣ карда шудааст.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Қариб дар кулли паҳншавиаш ин сохтори майдашавии чинсҳо ва тағйирёбии онҳо (равшаншавӣ, кварснокшавӣ, хлоритнокшавӣ, серитситнокшавӣ, оҳаннокшавӣ ва ғ), рагчаҳо ва раги кварс-карбонат- барит, (то 30м) бисёр вақт минерализатсияи сулфидӣ (пирит, галенит) дида мешавад. Ғафсии минтақаҳои вайроншавӣ дар ҳудуди васеъ (аз 50 то 150м) тағйир ёфта, дар қитъаҳои алоҳида аз ҳисоби силсилаи тарқишҳои хурди субмувоӣ то 250м васеъ мешавад. Афтиши он дар румбҳои шимолӣ аз 700 то 900м тағйир меёбад.

Тарқиши Оқурдавон ба пуррагӣ дар хандакҳо (№№ 211,213) ва пештар гузашта кушода шуда, рагҳои кварсии тиллодор маҳакбардорӣ шудааст аммо маъдани тилло дар он муайян нашудааст. Амплитудайи ҳаракатҳои амудӣ дар он дар ҳудуди майдон 250-300м ҳангоми сардодани блоки шимоли мебошад.

Ин тарқиш барои пайдошавии минералҳои маъданӣ вайроншавӣ ҳамчун канал хизмат намудааст. Дар якҷанд ҷойҳои ин тарқиш минерализатсияи кварс – карбонати тиллодор ба қайд гирифта шудааст.

Минтақаи асосии маъданӣ (тарқиш) ба самти субмарзӣ дар қисмати марказии майдон дида мешавад. Минтақаи асосии маъданӣ дар майдони мазкур бо воситаи усулҳои маълумотҳои геофизикӣ (СГ, ДК-АФИ), тадқиқотҳои магнитометрӣ) ковишҳои кӯҳӣ ва пармачоҳҳо муайян кардаанд. Минтақаи мазкурро дайкаи гранит порфирии ғафсиаш 5-25м, ки тӯлкашиаш қариб 1,5 км аст ҳамроҳи менамояд. Чинсҳои ғунҷоиши дар сарҳадҳои минтақа ва дайка буда, хеле майдашуда ва бо таъсири гидротермҳо дигаргун шудаанд. (кварснокшавӣ, лимонитизатсия). Дар баъзе ҷойҳо худи дайка низ дигаргун шуда дар он рагчаҳои кварс-карбонатӣ дида мешавад.

Бурришҳои диққат ҷалбкунанда (дар ҷои маъданпайдошавии саноатӣ) ин зона аз силсилаи рагҳои кварс-карбонат пур карда шуда ғафсиаш то 15 м ва афтишаш ба самти ҷануб таҳти кунҷи 65-85° мебошад. Паҳлуи хобидаи зонаи марзӣ бо дайкаи гранит порфирии ғафсиаш 3-3,5м бо афтиши якхелаи тарқиш тавсиф карда мешавад. Паҳлуи хобидаи структураи минтақаи кварснокшудаи ғафсиаш то 10м-ро ташкил менамояд.

Сарҳади рагҳои кварсӣ ва кварс-карбонати дар минтақаи зонаи хобидаро бештар вақт гилҳои суфташуда (глинка трения) ҳамроҳи намуда, дайка ва раги якум бо тасмаҳои маводҳои тектоники тақсим намуда, ғафсиашон 0,8-1,5м – ро ташкил намуда аз лимонитҳои сабзӣ сафед иборат мебошад.

Канори ғарбии минтақаи асосии маъданӣ (дар шарқ аз кони асосии Априлевка) аз сатҳ дида намешавад ва танҳо аз рӯи баромади дайқаҳои гранит-порфирҳо, чинсҳои тағйирёфта аз таъсири гидротермҳо ва методҳои геофизикӣ мушоҳида намудан мумкин аст.

Канори ғарбии минтақаи асосии маъданӣ аз сатҳ наонқадар хуб харитасозӣ намуда шудааст, зеро ки он бо қабати чинсҳои реза ва танҳо аз рӯи баромади гранит порфирҳо аз поёни чинсҳои овардашуда ва бо дараҷаи паст аз рӯи маълумотҳои геофизики муайян кардан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки дар вулканитҳои таркиби асосӣ дошта (андезит, андезит датситҳо) ки қабати муфидро қабати риолитҳо пӯшониданд минтақаи асосии маъдани хело суст муайян карда шудааст. Дар ин ҷо минтақаи мазкур дар худ силсилаи наздикшавии шахҳои аз коркарди гидротермалӣ берун монда, ки тез гум мешаванд ва аз нав пайдо мешаванд хос мебошад. Коркарди гидротермалӣ суст, таркиби кварснокӣ аз калсит ва барит кам буда, ғафсии рагчаҳо баъзан аз 0,2 то 0,3 м мерасанд, ки дар онҳо тилло мавҷуд нест.

Зонаи ҷанубӣ (тарқиш) 200-250м поёнтар аз минтақаи асосии маъданӣ ҷойгир буда, паҳншавии субмарзӣ ва афтиши тез ба самти ҷануб (баъзан шимол) таҳти кунҷи 80°-87°-ро доро мебошад. Дар қисмати маркази онро хандакҳои №№ 7,9,10,11, 6, 5 дар ғарб хандакҳои №№53,58,71 дар қитъаи гузариши дайкаи гранит порфир ғафсиашон

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

хурд (х№51), зонаи Ҷанубӣ бо зонаи Асосии маъданӣ пайваस्त шуда дар якҷоягии минтақаи ғафсӣ майдашударо дар ҷанубу ғарбӣ таҳти кунҷ (хандаки 92).

Қисми асосии минтақаи канори ғарбӣ аз сарҳади риолит андезитҳо ва андезит датситҳо мегузарад. Дар ин ҷо зонаи майдашудаи ғафсиаш то 20м бо таъсири сусти гидротермалии ҷинсҳои ғунҷоишӣ иборат мебошад. Ба паҳлуи хобидаи минтақаи дайқаҳои гранти порфир ва танаи дайкамонанди фелзит порфири (пр.№№ 106, 107,) афтиши тези ба самти шимол таҳти кунҷи 85-88⁰ афтиш дошта така мекунад.

Қисмати марказии зонаи Ҷанубӣ бо чоки наонқадар калони аз рағаҳои кварс –карбонати ғафсиаш аз 0,8 то 2,5м бо ғайзнокии минерализатсияи тилло (то 1,2г/т) пуршуда тавсиф карда мешавад. Ҷинсҳои ғунҷоишӣ хеле майда карда шуда, дар қитъаҳои алоҳида миллонитизатсия мушоҳида карда мешавад. Дар ин ҷо пармачоҳҳои (№№ 61,62, 196) рағи кварсиро аллакай аз 20-30 – ум метр аз сатҳи замин нагузаштаанд. 2.Гуруҳи субмеридионалии тарқишҳои тектоникӣ дар ҳудуди майдони омӯхташаванда наонқадар зиёд буда, аз тарқишҳои хурд ва минтақаи майдашудаи асосан аз қисмати марказӣ ва канори кони Априлевка иборат мебошад. Яке аз хусусиятҳои хоси ин гуруҳ силсилаи тарқишҳои беноми ба минтақаи асосии маъданӣ пайвастшуда, дар нақша то 80м ба ҷануб мебошад. Азимути паҳншавии ин тарқишҳо дар ҳудуди аз 350 то 300, кунҷи афтиш аз 70 то 90⁰ бо гардиш кардан ба тарафи шарқу ғарб тағйир меёбад. Амплитудани амудии ҷойивазкуни то 200 -250м, уфуқӣ на зиёда аз 100м тағйир меёбад.

3.Гуруҳи шимолу шарқӣ дар ҳудуди майдони омӯхташаванда хеле васеъ паҳн гардидааст. Дар ин ҷо метавон структураҳои калон (тарқиши Толябулоқ), нисбатан на он қадар зиёд аз рӯи дарозӣ (Қароул –Тубин) ва як қатор тарқишҳои тектоникии хурдро мисол овард. Ҷойгиршавии паҳншавии ин гуруҳ дар ҳудуди васеъ тағйир меёбад (аз 300 то 700). Ғафсии зонаи майдашуда аз 2 то 30м буда, афтишаш бошад тез таҳти кунҷи 50-90⁰ ба самти ҷанубу шарқӣ ва шимолу ғарбӣ мебошад. Аз рӯи навъи генетикӣ онҳо ба сброс-сдвиги чап бо бартариати ташкилдиҳандаи горизонталӣ баъзан сброс-взброс тавсиф карда мешавад. Дар ҳудуди майдони шарҳдодашаванда амплитудани ҷойивазкуни аз рӯи тарқиши паҳншавиаш шимолу шарқӣ аз 100-200 м, амудӣ аз 100 кам тағйир меёбад. Дар нақша хати тарқиш хусусияти мавҷмонанд дошта дар ҷои гузариши структураҳои калон онҳо тарқишҳои калон онҳо ба тези гум мешаванд ва сохти дохилии мураккабро ба вучуд меоварад. На ҳамеша силсилаи тарқишҳои хурди наздикро вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо элементи хобиши якхела дошта бошанд. Ҷойгиршавиҳо (сместители) аз миллонитҳо, катаклазҳо, кварс, кварс – барит ва рағаҳои кварсро дар худ ҷой додаанд. Рағаҳои алоҳидаи аз онҳо концентрати баланди сурб, руҳ ва мисро доро мебошад.

4.Гуруҳи тарқишҳои Шимолу ғарби қариб ки миқёси гуруҳи 3-юмро дарбар мегирад. Ин гуруҳ бештар дар қисми марказии майдон ва ҷанубу шарқӣ бештар паҳн гардидаанд. Сохтори калони тектоникии ин гуруҳ дар ҳудуди майдони омӯхташаванда мавҷуд нест. Дар қисмати майдони омӯхташавандаи мо асосан тарқишҳои хурд бо азимути паҳншавии аз 30 то 340⁰, кунҷи афтиши тез (70-85⁰) ба самти шимолу шарқ ва ҷанубу ғарб афтиш дорад. Навъи генетикии ин тарқишҳо сдвиг ва сброс ғ сдвиг, баъзан взброс ва ё сброс мебошад. Амплитудани горизонталии он зиёд набуда (то 50м), амудиаш бошад аз 10м зиёд намебошад. Ғафсии минтақаи майдашуда, дар ҳудуди 10-15м тағйир меёбад. Минтақаи ғунҷоишии он аз миллонитизатсия, глинкаи трения, ҷинсҳои майдашудаи ғунҷоиши иборат мебошад. Тағйироти гидротермалӣ дар ин ҷо хело суст сураат гирифтааст. Минералҳо низ дар ин минтақаҳо хеле кам буда аз рағаҳо ва рағчаҳои хурди кварс, барит ва калсит иборат мебошанд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Бойков В.Н., Филев Г.А. и др. «Отчет о результатах детальных поисков новых золоторудных объектов в районе месторождения Апрелевка за 1978-1982 гг» Фонды Кайракумской КГЭ 1982г
2. Подварков В.А. «Отчет по результатам геологоразведочных работ, проведенных на месторождении Апрелевка 1972-1974гг» Фонды Кайракумской КГЭ 1974г
3. Азим Иброхим., Мамадвафоев М.М., Литвиненко К.И и др. «Золото таджикистана: геология и ресурсный потенциал» АО «ИПК «Чувашия» Россия 2015г

ҶАВОНОН НЕРУИ БУЗУРГИ СИЁСӢ ДАР ҶОМЕАИ ХУҚУҚБУНӢД

Холова Ф.Ф.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Ҳар як давлат ба неруи созандаву пурмаҳсули ҷавонон ниёз дошта, танҳо дар мавриди дасгирии ин қишри ҷомеа метавонад ба муваффақиятҳои беназир соҳиб гардида бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари ба даст овардани истиқлолият зарурати ташаккул ва амалӣ намудани сиёсати давлатии ҷавононро пазируфтааст. Баъди 6 моҳи соҳиб гаштан ба истиқлолияти давлатӣ аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гаштани қонуни асосии ҷавонон – қонун «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» (13 март соли 1992 тасдиқ гаштааст) далели ин гуфтаҳоаст. Ибрози он бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон миёни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз аввалинҳо шуда, қонуни асосии ҷавононро қабул кардааст. Ин бори дигар собит месозад, ки кишвари азизамон Тоҷикистон дар таҳкими сиёсати давлатдорӣ ва сохтмони ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд ташаккули сиёсати ҷавононро ке аз самтҳои асосӣ ва стратегии фаъолият медонад.

Дар давраи 32 соли Истиқлолияти давлатӣ дар ҳаёти ҷавонони Тоҷикистон дигаргуниҳои зиёд ба вуқӯъ омаданд — пастию ноумедӣ, рӯҳафтадагӣ, гаронӣ ва роҳҳои бисёри ноҳамвори зиндагӣ онҳоро дучор омад, ки ҳар қадам, давра ба давра ва дар ҳалли ҳар як мушкилот Сарвари мамлакат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамроҳи ҷавонон буданд ва онҳоро дастгирӣ ва пешвоӣ мекарданд: дар пастихо падарвор дастгирии ҷавонон буданд; ҷавонони ноумеду рӯҳафтадаро ҳамчун намуна бо ёдоварӣ аз тазодҳои ҳаётӣ ва қарорҳои созгори хеш умед мебахшиданд; гаронии рӯзмараи шахсони ҷавононро ҳамчун бародар ва роҳбар сабук ва ҳал менамуданд; ҷавононро дар роҳҳои ноҳамвори зиндагӣ ҳамчун дӯст, рафиқ ва пешво ҳамроҳӣ ва ҳидоят мекарданд, ба онҳо роҳ мекушонданд. Хулоса, Пешвоӣ миллат бо ҷавонон буданд ва ҳастанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба масъалаҳои ҷавонон, аз ҷумла беҳдошти вазъи таълиму тарбия, касбу ҳунар ва бо ҷойи кор таъмин намудани онҳо, инчунин мавқеи хоса пайдо намудани ҷавонон дар ҷомеа таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда истодааст. Ин буд, ки баъд аз шаш моҳи ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ парламенти кишвар Қонун «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон»-ро ба тасвиб расонид, ки санади мазкур заминаҳои ташкиливу ҳуқуқии сиёсати давлатии ҷавононро муҳайё ва муайян намуд. Дар ин марҳалаи нави таърихӣ Тоҷикистон дар байни кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз аввалинҳо шуда, ин иқдомро ба роҳ монд ва як моҳ пеш аз имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ баъди мулоқоти Президенти кишвар бо намояндагони ҷавонони мамлакат 23 майи соли 1997 мақоми ваколатдори соҳа - Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тарҳрезӣ гардид ва моҳи ноябри соли 2006 дар заминаи ин мақоми давлатӣ Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Воқеан, имрӯз ҷавонони мо ҳамчун нерӯи бузурги бунёдгару созандаи мамлакат эътироф шудаанд. Аз ин рӯ, мо ҳалли мушкилоту масъалаҳои ҳаёти наврасону

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ҷавононро самти стратегӣ ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат эълон кардаем. Зеро имрӯз Тоҷикистон аз назари демографӣ дар ҳоли рушди доимӣ қарор дорад ва аз нисф зиёди аҳоли, яъне қувваи асосии пешбарандаи онро ҷавонон ташкил медиҳанд. Дар замони муосир сиёсати давлат дар ин марҳилаи пурпечуб ба он равона карда мешавад, ки тавассути фаъолияти самараноки тамоми сохтору мақомоти давлатӣ барои ҳар як шахрванди кишвар, аз ҷумла ҷавонон шароити арзандаи зиндагӣ таъмин карда шавад.

Нахустин иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳаёти ҷавонон, ба воситаи заминагузорӣ ба ташаккул ёфтани сиёсати давлат нисбат ба ҷавонон, бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» арзёбӣ мегардад, ки ин амал ҳанӯз соли 1992, ҳангоми вакили Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон будани Президенти кишвар, ба вуқӯъ мепазирад.[1]

Нахустин мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷавонон дар шароите доир гардид, ки Тоҷикистон акнун ҳамчун як кишвари соҳибистиклол шинохта мешуд ва ҳамагӣ се сол ошт. Дар баробари ин, тазоду муноқишаҳои дохилидавлатии ҷанги шахрвандии ангешишдода, ки то он замон ба таври пурра баргараф нагардида буданд, имкон намедоданд, ки Ҳукумати навтаъсис ва соҳибмақом тадбирҳои судмандро андешад ва амалӣ гардонад. Дар ҳамин шароит, чун аксарияти аҳолии Тоҷикистон ҷавон буд, ҷалби насли ҷавон ба фаъолнокии сиёсӣ ва беҳтар гардонидани вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ дар кишвар мувофиқи мақсад буд. Ҳамзамон, ҷавонон дар рӯҳияе зиндагӣ доштанд, ки "хубро аз бад", "сафедро аз сиёҳ" фарқ намекарданд.

Тоҷикистон давлати ҷавон аст, 70% аҳолиро шахсони то 30 сола ташкил медиҳад. Бо дарназардошти ин ва таваҷҷӯҳи бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба насли ҷавон дар Тоҷикистон ҳанӯз аз солҳои аввали ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ ба татбиқи сиёсати давлатӣ нисбат ба ҷавонон афзалият дода шуд.

Қадамҳои аввал дар роҳи ташаккули сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон» 13 март соли 1992 гузошта шуд. Яъне, сиёсати давлатии ҷавонон ҳамқадами Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, татбиқи онро дар Тоҷикистон 20 сол пур мешавад. Дар ин давраи фаъолият Тоҷикистон дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ба дастовардҳои зиёд ноил гардид. Бахусус, дар раванди фаъолгардонӣ ва маърифатнокии ҷавонон дар роҳи бунёди давлати соҳибистиклол қорҳои назаррас ба анҷом расонида шуданд. [2]

Яке аз дастовардҳои муҳими истиқлолияти давлатӣ барои ҷавонон ин таваҷҷӯҳи бевосита ва падаронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба насли ҷавони кишвар мебошад. Дар тӯли 33 соли истиқлолияти давлатӣ Сарвари кишвар чандин маротиба бо ҷавонон мулоқоти бевосита баргузор намуданд, ки дар ин ҳамоишҳо масъалаҳои зиёди мубрами ҳаётии наврасону ҷавонон баррасӣ ва ҳал гардидаанд. Дар баробари ин, Президенти ҷумҳурӣ дар ҳама сафарҳои қорӣ хоҳ дар хорич, хоҳ дар дохили кишвар пайваста бо ҷавонон вохӯриҳои анҷом медиҳад, аз қору пайқор ва мушкilotи ҳаётии пурсон мешавад ва ҷиҳати баргараф гардонидани мушкilotи ҳаётии онҳо ва мусоидат ба рушду такомилёбии дар ҷаҳони муосир дастурҳои медиҳанд.

Дар шароити муосири инкишофи давлати соҳибистиклоламон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи сиёсати ҷавонон аҳамияти хоса зоҳир менамояд. Ин аст, ки Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон заминаҳои татбиқи амалии сиёсати давлатии ҷавононро фароҳам овардаанд.

Саҳифаи наве, ки ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муайян намудани мақоми ҷавонон боз намуд, ин моҳи ноябри соли 2006 буд, ки дар заминаи мақоми давлатӣ "Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

таъсис дода шуда буд. Пас аз ин амал аз тарафи ҳукумат ба ҷавонон боз ҳам таваҷҷуҳи бештаре зоҳир менамуданд. Ғамхории миллат нисбат ба ҷавонон рӯз то рӯз меафзуд ва баҳри инкишофи ҳаматарафаи ҷавонон шароитҳои беҳтаринро фароҳам менамуданд. Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22-юми декабри соли 2016 омадааст: «Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолӣ дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад.

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки «Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолӣ дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Аксарияти аҳолии Тоҷикистонро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки онҳо давомдиҳандаи қору фаъолияти насли калонсол, нерӯи созанда ва иқтисодии воқеии пешрафти ҷомеа, ҳулоса, ояндаи миллат ва давлат мебошанд. Ҳукумати Тоҷикистон ташаббусу пешниҳодҳои созандаи ҷавонро ҳамеша дастгирӣ намуда, барои амалӣ гардидани онҳо имконият фароҳам меорад. [3]

Бо дар назар дошти саҳми ҷавонон дар рушди ҷомеа ва иштироки фаъолонаи онҳо дар ҳаёти сиёсӣ иқтисодии мамлакат пешниҳод менамоем, ки соли 2017 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Соли ҷавонон эълон карда шавад» Ҷавонони мо дар ҳар ҷое, ки бошанд, бояд ҳисси баланди миллӣ дошта бошанд, бо Ватан, миллат, давлати соҳибистиқлоли худ ва забону фарҳанги миллии хеш ифтихор намоянд ва барои ҳимояи онҳо ҳамеша омода ва хушёру зирак бошанд.

Ҷавонони имрӯзаи мо, яъне насли замони истиқлол аз наслҳои пешина бо савияи илму дониш, маърифату ҷаҳонбинӣ, сатҳи тафаккур ва одоби ахлоқ фарқи кулӣ доранд, ки ин ҳама боиси ифтихори мо мебошад».

Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 аз 04.11.2011 № 480 қабул гардидааст, ки барои муайян намудани мақсад, афзалият ва тадбирҳои нигаронида шудааст, ки татбиқи онҳо ба ҳалли вазифаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир мусоидат менамояд.

Интихоби самтҳои стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон метавонад танҳо ба натиҷаҳои таҳлил ва дурнамои равандҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлати рушди ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар асоси таҳлили ҳисобот ва ҳуҷҷатҳои расмӣ ошкор гардидаанд, асос ёбад. Ғайр аз ин, Стратегия бояд дигаргуниҳоро, ки дар соҳаи фаъолияти ҳаётан муҳими ҷамъият ва давлат рӯй медиҳад, ба инобат гирад ва пешбинӣ намояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷабҳаҳои ҳуқуқии дастгирӣ ва рушди илм ва маорифи ҷавонон дар асоси меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»,

Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ва ғайра дарбар гирифта, пешбинӣ карда шудааст. Пеш аз ҳама, қонунҳои мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавонро муқаррар намуда, принсипҳо ва тадбирҳои татбиқи сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи пурсамари нерӯи зеҳнӣ ва маънавии онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, муайян мекунад. Баробари ҳамин, Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон то соли 2020 ҳуҷҷати муайянкунандаи сиёсат буда, фаъолиятро инъикос менамояд, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар давраи миёнамуҳлат анҷом медиҳад ва ҷавобгӯи афзалиятҳои асосии Стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 мебошад.

Сиёсати давлатии ҷавонон қисмате аз рукнҳои ҷомеаи мо маҳсуб мегардад, ки нақшу мақоми ҷавонон барои ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ дар Ҷумҳурии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Тоҷикистон муайян месозад. Масъалаи сиёсати давлатии ҷавонон, нақш ва иштироки бевоситаи онҳо дар ҳаёти миллатамон яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои омода намудани олимони ҷавон вобаста ба талаботи соҳаҳои гуногуни давлатӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намуда истодааст. [4]

Коста гардидани ахлоқи қисме аз наврасону ҷавонон, ҷалб гардидани онҳо ба ҳаргуна ҳаракату равияҳои бегона ва ба ҷинояткорӣ даст задани иддае аз онҳо беаҳмиятӣ ва бемасъулиятии падару модарон мебошад. Гарчанд ки Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» амал мекунад, то ҳол ба чашм мерасад, ки баъзе падару модаре ҳастанд, ки дар таълиму тарбияи фарзандони худ беаҳмиятӣ зоҳир менамоянд.

Дар ин замина мутафаккири бузурги тоҷик Муҳаммад Ғаззолӣ чунин гуфтааст. «Фарзанд амонат аст дар дасти падару модар ва дили фарзанд нафис асту нақшпазир, ҳар нақше, ки ба ӯ гузорӣ чун мушк ба худ бигирад ва чун замин пок аст ба саодати дину дунё расад ва падару модар ва муаллим дар он савоб шарик бошад. Агар тухми бадӣ афканӣ ва ӯро ба ҳолаш гузорӣ, то ҳарчи хоҳад, кунад ва ба ҳарчи хоҳад нишинад, ҳаргиз аз вай умеди некӣ макун».

Саломатии ҷомеа, аз ҷумла саломатии ҷавонон – неъматӣ аз ҳама бузургтаринест, ки онро бояд қадр кард. Масъалаи ҳифзи саломатӣ дар асри XXI яке аз масъалаи муҳим ба шумор меравад. Барои саломат будан бояд донист ва ба насли наврас омӯзонд, ки дар асоси кадом принципҳои саломатии пурарзишро сохтан лозим аст. Интиҳоби тарзи ҳаёти солим на танҳо муҳофизат аз бемориҳо, инчунин роҳи боварибахши таъбабат аст.

Ҷавонон фаъолияти вусъатбори инноватсиониро ба вуҷуд меоранд ва барои рушди ҷомеа бо патентсиали эҷодӣ саҳмгузорӣ менамоянд. Бо истифода аз имкониятҳои эҷодии худ: фикрронӣ, пешниҳодҳо, ташкилотҳо, иттифоқҳо, инчунин ҷавонон ҳар гуна давраҳо ва маҳфилҳои нав таъсис медиҳанд. Ташкилнамоии давлати демократӣ чараҳои душвор ва дурандароз аст, ки тақвияти зиёдро талаб менамояд. Ин амал ҳам аз ҷониби давлат ва ҳам аз ҷониби ҷамъият яққоя ба даст меояд. Аз замони бадастории истиқлолият мо беҳбудихоро дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангӣ пурра мушоҳида менамоем. Дар тамоми системаҳои ҷамъиятӣ таҷдидунавоҷӯи мушоҳида мешуданд ва ин навоҷӯро ба системаи ҷавонон низ таъсири мусбӣ ҳудро расонид.

Дар ҷоддаи маориф аз соли 1997 то инҷониб қорҳои зиёдеба анҷом расонида шудааст, вале ҳануз ҳам сохтори идорӣ ва таълимӣ ислоҳоти ҷиддиро талаб мекунад. Махсусан масъалаҳои таълим ва омодакунии касбӣ ва олии касбии ҷавонон. Омӯзишгоҳҳои касбӣ, ки аслан бояд барои омода намудани мутахассисони касбӣ фаъолият кунанд, вале сатҳи фаъолияти онҳо начандон хуб буда, ба талаботи воқеии бозори меҳнат ҷавобгӯӣ нестанд. Ба азхудкунии маълумоти олии касбӣ бошад, насли ҷавони кишвар зиёд майл доранд, гарчанде ин тамоҷӯро бозори меҳнати Тоҷикистон талаб надорад.[3]

Барои ҷавонони мо имрӯзҳо тамоми шароитҳо барои таҳсил ва барои беҳтар гардонидани шароити таҳсил, яъне таъмин намудан бо тамоми таҷҳизоти таълимомӯзӣ фароҳам оварда шудааст. Инчунин ҳукумати кишвар барои беҳтар гардонидани шароити зиндагиву таҳсилоти духтарон низ басо тадбирҳои муҳимро андешидааст. Бояд зикр намуд, ки Ҳукумати Тоҷикистон барои касбомӯзӣ ва фаъолияти босамари ҷавонони кишвар тамоми тадбирҳои заруриро андешида истодааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз дар мулоқоти мазкур ибрози ақида намуда буданд, ки "Ояндаи Тоҷикистон маҳз ба энергетика ва маъданшиносӣ вобаста аст". Оре, имрӯз агар бойгари кишварҳои ҳамсояро нефту газ ташкил диҳанд, пас бойгари Тоҷикистон ин захираҳои энергетикӣ он аз ҳисоби об мебошад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Вобаста ба ин масъала, сарвари кишвар таваҷҷӯҳи иштирокдорони мулоқотро ба тарбияи кадрҳои баландихтисос ва олимони ҷавон ҷалб намуд. Бахусус аз камфаъолии омӯзишгоҳҳои техникӣ нигаронӣ намуданд. Воқеан ҳам то ҳол вазъи омӯзиш ва тайёрии касбии ҷавонон таввасути омӯзишгоҳҳои касбии техникӣ беҳбудиро талаб менамояд. Бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати мамлакат ҳамасола конфронси илмӣ “ назариявии олимони ҷавони вилоятҳо дар сатҳи баланд доир гардида, беҳтарин мақолаҳои олимони ҷавон гирд оварда шуда, аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба нашр расонида мешавад, ки ин дастгирии олимони ҷавон, пайваста барои ҷустуҷӯҳои нав ба нави илмӣ водор месозад.

Дар даврони 33-соли истиқлолияти давлатӣ, Сарвари давлат дар суҳанрониву суҳбатҳояшон пайваста аз мавқеъ ва манзалати ҷавонон дифо намуда, онҳоро ба омӯзишу меҳнат ба зиндагонии шоиста ҳидоят мекунад. Воҳуриҳои пайвастаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намояндагони ҷавонони кишвар собит месозад, ки Сарвари давлат ба неруи созанда ва пешбарандаи ҷавонон итминони зиёд дорад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Эмомалӣ Раҳмон: Ҷавонон – созандагони фардои ҷомеа. – Душанбе: «Деваштиҷ», 2008.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон–Душанбе, 2016.
3. Сайидзода З., Саидов Ф. Сиёсати давлатии Президент Эмомалӣ Раҳмон ва рушди устувори Тоҷикистон. – Душанбе, 2012
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати ҷавонон» аз 28.06.2011с., №716.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАҲКИМИ СУБОТИ СИЁСӢ ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

Ҳошимов Ф. Ҷ.

Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар ш. Хучанд.

e-mail: Firuz1805@mail.ru tel: +992927771805

Конститутсия қонуни асосии давлат ба ҳисоб рафта, дар он мақсаду мароми ҷомеа ва давлат муқаррар карда шудаанд. Дар он принципҳои сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсати хориҷӣ дарҷ гаштаанд. Конституция ифодагари иродаи халқ аст, зеро халқ дар муҳокимаи он бо пешниҳоду дархостҳои судманд ғаёлона ширкат меварзанд ва барои қабули он раъйи ҳудро изҳор менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 Истиқлоли давлатии худро эълон кард ва саҳифаи нави таърихӣ дар ҳаёти мардуми мо кушода шуд. Вале, мутаассифона ҳанӯз аввалин солгарди соҳибхитиёрии худро ҷашн нагирифта, кишвари мо ба гирдоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ афтод. Дар он айёми бисёр мудҳишу вазнин ғаёолияти сохтору мақомотҳои давлатӣ пурра фалаҷ гардида, низоми идоракунии давлатӣ амалан барҳам хӯрд. Конституция ва дигар қонунҳо поймол гардиданд. Ҷанги шаҳрвандӣ боиси қурбонҳои азими ҷонӣ, талафоти бузурги молӣ, таназзули иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ гашта, поя ва асосҳои давлатдориро фалаҷ кард.

Дар чунин шароити мураккабу ҳассос вакилони мардумӣ дар Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба вазифаи Раиси Шӯрои Олӣ интихоб намуданд. Дар Иҷлосияи тақдирсоз нахустин рамзи давлатӣ – Парчам қабул карда шуд ва корҳо доир ба таҳияву қабули дигар рамзҳои давлатӣ, алалхусус Конституция оғоз гардиданд. Зеро шароити соҳибистіқлолӣ талаб мекард, ки дар кишвар ҳарчи зудтар ислоҳоти конститусионӣ гузаронида шуда, Конституцияи давлати соҳибхитиёр қабул гардад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Бо ин мақсад, 6 ноябри соли 1994 Конститутсияи давлати соҳибхитиёр таъриқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардид ва дар он мақсаду мароми ҷомеа, давлат ва соҳти давлатдорӣ муайян гардид. Баробари рушду тараққиёти ҷомеа зарурат пеш омад, ки ба Конститутсия тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шаванд. Бо ҳамин мақсад, 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ ба Конститутсия тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.

Бо баробари қабул шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии давлати соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоии кишвари мо таҳким ёфтанд. Инчунин, Конститутсия ба ташаккули низоми қонунгузории давлати муосири мо асос гузошт ва иштироқи озодонаву васеи шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии кишвар ва идораи давлат таъмин намуд. Ҳамзамон, Конститутсия барои ҷомеаи ҷаҳон наздик шудани кишвари мо замина гузошт ва дар як муддати кӯтоҳ Тоҷикистон ба узвияти созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ пазируфта шуд, ки ба боло рафтани обрӯву эътибори байналмилалӣ ҷумҳурии мо замина фароҳам овард.

Соли равон аз қабул шудани ин санади муҳими давлатӣ 30 сол сипарӣ мегардад. Аз ин рӯ, ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конститутсия ва бо мақсади боз ҳам баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28 декабри соли 2023 дар Паёми навбатии хеш оид ба самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар соли 2024-ро «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намуданд.

Зеро ҷавҳари маърифати ҳуқуқиро риояи меъёрҳои Конститутсия ташкил медиҳад. Маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, дар навбати худ, барои бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар нақши калидӣ дорад. Ҳадаф аз иқдоми мазкур баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ ва таҳкими ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад.

Бо амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пояҳои устувори ҷомеа ва давлат созмон дода шуда, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ таҳким бахшида шуданд. Ҳамчунин, рушди боустувори иқтисоди кишвари мо таъмин карда шуд, ки барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодоноро муҳайё намуд.

Хотиррасон бояд кард, ки баъди ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ 27 июни соли 1997, ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвари мо хотима ёфт. Вале бояд қайд кард, ки то соли 2000-ум ҷангу даргириҳо дар баъзе минтақаҳои алоҳидаи кишвар идома доштанд.

Дар натиҷаи татбиқи самараноки меъёрҳои конститутсионӣ Тоҷикистон аз соли 2000 ба марҳалаи рушди устувор ворид гардид. Оғоз аз он солҳо Ҳукумати кишвар гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва ташаккул додани муносибатҳои нави иқтисодиро вазифаи асосии худ эълон намуд ва ба ин васила заминаҳои рушди иқтисодиву иҷтимоии кишварро фароҳам овард. Бо ин мақсад ислоҳоти иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳо оғоз гардид. Минбаъд, Ҳукумати Тоҷикистон барои рушду инкишофи кишвар ҳадафҳои стратегӣ рушди босуботи иқтисоди кишварро қабул кард, ки онҳо аз таъмини истиқлоли энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва саноатунонии босуръати кишвар иборат мебошанд. Дар ин росто, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи гузариши иқтисодӣ кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ амалӣ гардонид истодааст.

Дар замони соҳибистиқлолӣ тамоми имконияту захираҳо барои таъмин намудани рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар сафарбар карда шуданд. Дар натиҷа сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999 то ба 21,2 фоиз дар соли 2023 коҳиш дода шуд. Дар ин давра ҳамчунин, беш аз 2200 километр роҳ, даҳҳо километр нақб ва садҳо пули ҷавобгӯ ба

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

меъёрҳои ҷаҳонӣ бунёд гардид, ки кишвари моро ба яке аз ҳадафҳои стратегии худ ноил гардонд. Яъне Тоҷикистон аз давлати пароканда ба як қаламрави воҳид табдил дода шуд. Дар ин раванд, кишвари мо аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой гардид ва ба мамлакати транзитӣ мубаддал гашта шуд [1, 1].

Ба шарофати Истиклоли давлатӣ бунёди неругоҳи барқи оби «Роғун» оғоз гашта, агрегатҳои аввалини он ба қор андохта шудаанд. Ҳамзамон бо ин, неругоҳҳои «Сангтӯда – 1», «Сангтӯда – 2» ва дахҳо неругоҳҳои миёнаву хурд бунёд карда шуда, 75 фоизи шабакаҳои энергетикӣ мамлакат таҷдиду бунёд гардиданд. Инчунин, таҷдиду азнавсозии пурраи неругоҳи «Сарбанд» ба анҷом расид ва низоми ягонаи энергетикӣ кишвар ба вучуд омад. Айни ҳол, дар баробари бунёди неругоҳи «Роғун», қорҳои таҷдиду барқарорсозии неругоҳҳои «Норак» ва «Қайроққум» босуръат идома доранд.

Ҳукумати кишвар, дар солҳои минбаъда низ ҷиҳати баланд бардоштани рақобатнокӣ иқтисоди миллиро пеш гирифта ба таъмин намудани рушди боустовори кишвар кӯшишҳои худро равона карда истодааст. Дар ин замина, Ҳукумати кишвар ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардуми Тоҷикистон тадбирҳои муассирро роҳандозӣ карда истодааст.

Қобили зикри махсус аст, ки Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ дар арсаи олам мақому манзалати шоиста пайдо кард ва дар ҳалли силсила мушкилоти сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар масоили обу иқлим саҳми назаррас гузошт ва ҳамчун кишвари пешсафу ташаббускор мавриди обрӯву эҳтиром қарор гирифт.

Айни замон, Ҷумҳурии Тоҷикистонро 192 давлати ҷаҳон эътироф карда, бо 183 кишвар муносибатҳои дипломатӣ ба роҳ монда шудааст. Илова ба ин, кишвари мо узви комилҳуқуқи ҳамаи созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ буда, иштирокдори беш аз 170 конвенсияи байналмилалӣ мебошад. Барои фаъолияти муассир ва пайгирии пайваستاи манфиатҳои миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, таҳкими ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд марҳала ба марҳала намояндагиҳои дипломатӣ ва муассисаҳои консулии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа таъсис ёфтанд, ки то ҳама имрӯз 39 ададро ташкил медиҳад, ҳамчунин, дар зиёда аз 20 кишвар сафирони ғайримуқим таъин гардиданд. Дар шаҳри Душанбе сафоратҳои 24 кишвари хориҷӣ ва намояндагию дафтареҳои 57 созмони бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин, ғайридавлатӣ фаъолият мекунанд [2].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Милалӣ Муттаҳид, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Созмони ҳамкории Шанхай, Созмони Аҳдномаи амниятӣ дастҷамъӣ, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории иқтисодӣ, Созмони ҳамкории исломӣ ва дигар сохторҳои бисёрҷониба ҳамкорӣҳои судманд менамояд.

Имрӯзҳо, якҷанд ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли масоили обу иқлим аз тарафи СММ дастгирӣ шудаанд. Аз ҷумла, «Соли байналмилалӣ оби тоза эълон гаштани соли 2003», Дахсолаи амалиёти байналмилалӣ «Об барои ҳаёт», солҳои 2005-2015», «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об, соли 2013» ва Дахсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор, барои солҳои 2018-2028» мебошанд. Инчунин, аз тарафи СММ эълон гаштани соли 2025 «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» ва 21-уми март ҳамчун «Рӯзи ҷаҳонии пирияхҳо» обрӯву нуфузи кишвари моро дар арсаи ҷаҳон боз ҳам баланд бардошт. Ҳамаи ин ташаббусҳои Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти об ва иқлим дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун «Раванди оби Душанбе» пазируфта шудааст. Кишвари мо, минбаъд низ бо мақсади таъмин намудани ҳадафҳои рушди устувор ҳамкорӣҳои худро дар ин соҳаҳо бо ҳамаи созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳо густариш медиҳад. Дар баробари ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллат дар соҳаи об ва иқлим, ҳамчунин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои худро ҷиҳати мубориза зидди терроризму

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

экстремизм, қочоку гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар ҷиноятҳои муташаккили фаромиллӣ равона карда истодааст. Масалан, Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии хеш дар муҳофизати 79-уми Маҷмаи умумии СММ барои ҳалли низоъҳо ва барқарорсозии сулҳу субот дар сайёра пешниҳод намуданд, ки тавассути қатъномаи махсуси СММ “Даҳсолаи таҳкими сулҳ ба хотири наслҳои оянда” қабул карда шавад [3, 1].

Ин ташаббуси навбатии Сарвари кишвар, бевосита дар ҷаҳони ҷаҳонӣ мураккаб басо сари вақтист. Зеро, ибтикорҳои Пешвои миллат аз сиёсати баланди сулҳҷӯна ва сулҳпарварона гувоҳӣ медиҳад.

Бо дарназардошти вусъатёбии ҳавфу хатарҳои нави глобалӣ, ҳар як фарди кишварро зарур аст, ки ба Конститутсия ва қонунҳои эҳтиром гузоранд, зеро онҳо таъминкунандаи сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ, ҳифзи соҳибхотии давлат ва ваҳдати миллӣ мебошанд.

Таърих ва фарҳанг яке аз рӯкҳои ҷудонашавандаи ҳар ҷомеа буда, таҷассумгари давлату миллат дар арсаи ҷаҳон махсуб мешавад. Тоҷикон яке аз миллатҳои қадимаи дунё ва дорои таърихи беш аз 6000 – сола аст. Дар замони истиқлоли давлатӣ, таҳти роҳбарии Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шинос кардани ҷаҳон бо таъриху фарҳанги миллати қадимони тоҷикон сурат гирифт.

Дар ин радиф, Тоҷикистон даҳҳо ҷашну ҷорабиниҳои муҳимро бахшида ба санаҳои таърихӣ фарҳангӣ дар дохил ва хориҷи кишвар баргузор намуд. Аз ҷумла, Ҷашни 1100 – солагии давлатдорӣ Сомониён, 2700 – солагии китоби муқаддаси «Авесто», Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ, 1150 – солагии устод Рӯдакӣ, Соли бузургдошти Имоми Аъзам, 1000 – солагии Носири Хусрав, 800 – солагии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, 700 – солагии Мирсайид Алии Ҷамадонӣ, 700 – солагии Камоли Хучандӣ, 2700 – солагии шаҳри Кӯлоб, 2500 – солагии шаҳри Истаравшан, 3000 – солагии маданияти Ҳисор, 5500 – солагии Саразми бостонӣ ва даҳҳо ҷамъомиши дигар мебошанд [4, 3].

Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 апрели соли 1993 аз ҷониби Комиссияи ЮНЕСКО (ташкилоти махсуси Созмони Миллалӣ Муттаҳид - оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг) гардида ва дар ҳамкорӣ бо ин созмон ба дастовардҳои назаррас муваффақ гашт. Алалхусус, мусиқии Шашмақом, «Фалак» ва иди ниёғони мо - Наврӯз ба Феҳристи мероси ғайримоддӣ ва шаҳрҳои қадимаи Саразм, Таҳти Сангин, Боғи миллии Тоҷикистон, «Чакан» ба Феҳристи мероси моддӣ ин ташкилот шомил гардиданд. Танҳо соли 2023-юм 15 ёдгории таърихӣ фарҳангии тоҷикон ба Феҳристи фарҳанги моддӣ ва ғайримоддӣ ЮНЕСКО ворид карда шуданд [5].

Тоҷикистон, ният дорад, ки солҳои минбаъда боз дигар ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии миллати қадимони тоҷикро ба феҳристи мероси ин созмони бонуфузи байналмилалӣ пешниҳод намояд.

Ҷамин тарик, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими суботи сиёсӣ, барпо кардани давлатдорӣ навини тоҷикон ва расидан ба ваҳдати миллӣ нақши бузургро гузошт. Дар баробари ин, Конститутсия барои Тоҷикистон шароити имкониятҳои некро ҷиҳати амалӣ намудани тадбирҳои созандаи худ замина гузошт ва кишварро мо дар як муддати кӯтоҳ тавонист аз ҷониби созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ гардад ва имрӯз мо ифтихор дорем, ки ташаббусҳои Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти об ва иқлим дар арсаи ҷаҳонӣ дастгириву ҳамовозӣ пайдо кардаанд. Бо гузашти 30 сол мо аҳамияти бузурги сиёсӣ ҳуқуқии Конститутсияро бештар дарк ва кадр мекунем. Зеро мо медонем, ки маҳз дар заминаи ин ҳуҷҷати муҳими давлатӣ, Тоҷикистони демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ рушд кард ва имрӯз мо ифтихор мекунем, ки кишварро мо соҳиби мавқеъ ва ҷойгоҳи шоистаи худ дар ҷаҳон гардидааст. Аз ин лиҳоз, мо вазифадорем, ки ин ҳуҷҷати муҳими давлатиро риоя ва эҳтиром намоем ва ба омӯхтани

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

донистани он ташвику талқин намоем. Дар ин радиф, эълон шудани гаштани соли 2024 ҳамчун “Соли маърифати ҳуқуқӣ” метавонад чиҳати боз ҳам баланд бардоштани донишу илмҳои ҳуқуқии шаҳрвандон саҳми муҳим бахшад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Паёми шодбошии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Чашни 33- солагии Истиклоли давлатии Тоҷикистон. 8 – сентябри соли 2024 // “Садои мардум” №109 (4849). Душанбе 10 сентябри соли 2024.
2. Сирочиддин Муҳриддин, Вазири орҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нақши Пешвои миллат дар раванди ташаккулёбии сиёсати хориҷӣ [Манбаи электронӣ] //URL: <https://jumhuriyat.tj/bahsho/354-toikiston-nashi-peshvoi-millat-dar-ravandi-tashakkulebii-siesati-hori.html> (санаи мурочиат: 16.03.2023).
3. Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мувоҳисаҳои 79-уми Маҷмаи умумии СММ 24 сентябри соли 2024 // “Садои мардум” №116 (4856) аз 27 сентябри соли 2024.
4. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи ботантана ба муносибати 30- солагии Истиклоли давлатӣ // “Садои мардум” №112 (4374) аз 8 сентябри соли 2021.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». ш.Душанбе, 28 декабри соли 2023. [Манбаи электронӣ] //URL: <http://www.president.tj/node/32191> (санаи мурочиат: 28.12.2023).

ПРОБЛЕМАҲОИ ГЛОБАЛИИ ТАҒЙИРӢБИИ ИҚЛИМ ВА ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ

Хусайнова М.К.

Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

E-mail: muhabbat.husainova.74@mail.ru

Захираҳои обӣ ҳамчун захираҳои барқароршаванда ҳисобида мешавад ва раванди барқароршавии он аз табиат вобаста аст. Қобили зикр аст, ки аз миқдори умумии об дар дунё 97,4%-и онро обҳои шӯри бахрҳо ва укёнусоҳо ташкил медиҳанд, ки аз сабаби шӯр буданашон дар амал истифода намешаванд. Захираи оби тоза ҳамагӣ 2,6% захираи умумии обҳои рӯзаминиро ташкил медиҳад, ки қисми зиёди онҳо дар шакли ях дар қутбҳои замин, пиряхҳо ва обҳои зеризаминӣ ифода ёфтаанд. Ҳамин тариқ, танҳо 0,014% -и тамоми оби рӯи заминро истифода бурдан мумкин аст ва дар ҳақиқат ҳаёти инсон ба ҳамин миқдори ками об вобаста аст.

Қобили зикр аст, ки Тоҷикистон яке аз кишварҳои мебошад, ки дар муқоиса ба як қатор кишварҳои дигари ҷаҳон аз лиҳози захираҳои об дар мавқеи нисбатан болотар қарор дорад. Тақрибан 11% -и қаламрави Осиёи марказиро Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳад, ки зиёда аз 65%-и захираҳои оби минтақа дар он ҷойгир аст. Аммо дар бобати ҳифз ва истифодаи захираҳои об, раванди тозакунии, шабакаҳои обӣ, тартиби истеъмол, партов, тозакунии ва истифодаи такрорӣ ҳануз проблемаҳои назаррас ҷой доранд.

Тайи солҳои охир тасири тағйирёбии иқлим ва вазъи экосистемаи сайёра ба вазъи кунунии захираҳои оби кишвар, ки дар раванди гармшавии глобалӣ, боришоти бармаҳал, обхезӣ ва хушксолӣ ифода меёбад, таъсири назаррас расонидааст. Афзоиши обшавии пиряхҳо хатари зиёди обхезиро ба вучуд оварда, боиси коҳиши қобили мулоҳизаи захираҳои оби тоза дар кишвар шудааст.

Ба гуфтаи донишмандони ватанӣ, Тоҷикистон низ мисли дигар кишварҳои ҷаҳон бо тағйироти ҷиддии иқлим рӯ ба рӯ шуда истодааст ва бар асари гармшавии глобалӣ пряҳҳои он дар 50-60 соли охир 20 дарсади ҳаҷм ва 30 дарсади масоҳати худро аз даст додааст. Бо дар назардошти ин мушкилот Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

2017 қайд намуданд: «Тибқи маълумот аз 14 ҳазор пирияхе, ки дар кишвари мо ба қайд гирифта шудааст, дар давоми 40 соли охир бо сабаби гармшавии иқлим ҳазор пириях аз байн рафтааст ва ин раванд солҳои охир босуръат идома дорад». Аз гуфтаҳои Пешвои миллат бар меояд, ки мутахассисон бояд мушкилиҳое, ки оид ба тамомшавии захираи пирияхҳо ва нодурусти истифода бурдани захираҳои обӣ ба вучуд омадаанд, баррасӣ намуда, фикру ақидаҳои худро пешниҳод намоянд.

Талаботи имрӯзаи ҷаҳонӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз он ҷумла, дар оқилона истифодабарии захираҳои обӣ саҳми кишвари хешро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дода, ба ин васила нақши онро баҳри таҳким ва пойдории сулҳи сайёра баён намоем. Аз таҳқиқотҳои илмӣ бармеояд, ки ҳоло 1,1 млрд аҳолии ҷаҳон ба оби нушокӣ дастрасии маҳдуд дошта, тақрибан 2,6 млрд дар ҳолати бади санитарӣ, зиндагӣ мекунад. Инчунин, коршиносони байналмилалӣ ибраз медоранд, ки 50%-аҳолии кишварҳои рӯ ба тараққӣ обро аз манбаҳои ифлос мегиранд. Ҳоло, вобаста ба мавқеи географӣ 80 мамлакати дунё дар алоқа аз норасоии об мушкилӣ мекашанд. Инчунин, ҳар ҳафта 42 нафар кӯдак аз ҳисоби истеъмоли обҳои ифлос олами фониро падруд менамоянд. Дар алоқаманди ба ин далелҳо мутахассисони соҳаи тиб бар он назаранд, ки 88%-и сабабҳои сирояти бемориҳои диарея аз истифодаи обҳои ифлос мебошад. Дарвоқеъ, ин беморӣ яке аз бемориҳои глобалӣ буда, наврасони то 15-соларо нисбат ба бемориҳои СПИД, малирия, туберкулёз бештар иллатнок менамояд. Аз ин нишондодҳо чунин бармеояд, ки ҳоло таъмин намудани аҳоли ба оби нушокӣ ба масъалаҳои умумибашарӣ мубаддал гаштааст. Далолати ин андеша он аст, ки феълан таъмин намудани аҳоли ба оби нушокӣ дар қитъаи Африқо 10% ва дар қитъаи Аврупо 90%-ро ташкил медиҳад.[1]

Қайд намудан зарур аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ҷаҳонишавӣ зуҳуроти муаммоҳои экологиро хело нозукона эҳсос намуда, дар ассамблеяи СММ як зумра пешниҳодҳо намуд. Аз он ҷумла, «Соли 2003-Соли оби тоза», «Даҳсолаи амалиёти об барои ҳаёт, солҳои 2005-2015», «Соли ҳамкори байналмилалӣ дар риштаи об, соли 2013», «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028». Хушбахтона, ин ташаббусҳо аз ҷониби СММ дастгирӣ ёфта, дар иртибот ба онҳо як зумра қатъномаҳо қабул гардид. Матлаби сарвари давлати мо аз ин пешниҳодҳо агар аз як тараф ҷалб намудани диққати ҷомеаи башарӣ ба ҳалли масоили обӣ бошад, аз тарафи дигар ӯ нисбати тақсимои одилонаи об, кишварҳои дунёро ба адлу инсоф даъват намуд. Дар иртибот ба пешниҳодҳо агар сиёсати пайгириҳои сарвари давлатамонро дар ин самт натиҷагирӣ намоем он аз як тараф дар баргарафсоии муаммоҳои обӣ мавқегирии Тоҷикистонро нишон диҳад, аз тарафи дигар муайян намудани дурнамои сиёсати обии байналмилалӣ баҳри таъмини сокинони сайёра ба оби тозаи ошомиданӣ мебошад. [2]

Дар ин ҳолат, Марказҳои таҳқиқотии кишварамонро зарур аст, ки вобаста бо пешниҳодҳои сарвари давлатамон нақши арзишҳои илмиро дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ нишон диҳанд. Аз тарафи дигар дар иртибот ба сиёсати обии байналмилалӣ равандҳои ба даст овардани рушди устуворро баён намоянд. Яъне, акнун вақти он расидааст, ки аз нигоҳи сиёсати экологӣ нақши сарвари давлатамонро дар ҳалли масоили обӣ мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Чунки ӯ ягона шахсе мебошад, ки тавонист ба туфайли пешниҳодҳои худ мардуми сайёро дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ, аз он ҷумла, муаммоҳои обӣ ба ҳам муттаҳид ва олимону коршиносони миллату халқиятҳои гуногунро дар сатҳи минтақавӣ ва глобалӣ барои омӯзиши он ҷалб намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дарвоқеъ аз шимол ба ҷануб 350 км ва аз ғарб ба шарқ 700 км тӯл кашидааст. Ҷузъиётҳои мухталифи табиати кишварамонро анқариб, 200 сол мешавад, ки олимони соҳаҳои гуногуни илм таҳлилу таҳқиқ намуда, ба чунин ҳулоса омаданд, ки Тоҷикистон дар ҳудуди аз 300 то 7495 м аз сатҳи баҳр доман афрохтааст. Нисфи ҳудуди он дар баландҳои 3000 м аз сатҳи баҳр воқеъ гардидааст. Феълан, падидаҳои илмӣ собит менамояд ки дар ин сарзамин 0,66% олами ҳайвонот

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

ва 1,8% растаниҳои гуногуни ҷаҳон дучор мегардад. Ҳамчунин олимони муайян намуданд, ки гарчанде шумораи аҳолии Тоҷикистон 0,1%-и аҳолии сайёраро ташкил диҳад ҳам, аммо 5%-и иқтидори гидроэнергетики ҷаҳонӣ ва 80%-и манбаҳои гидроэнергетикӣ минтақа ба кишвари мо рост меояд. Дар замони шӯравӣ ин далелро чунин тавзеҳ меоданд. Тоҷикистон аз ҷиҳати масоҳат 0,63%-и собиқ Иттиҳоди ташкил диҳад ҳам, аммо 2%-и аҳоли ва 11%-и манбаҳои гидроэнергетикӣ он дар ин сарзамин воқеъ гардидааст. Ин нишондод дар Руссия 80% ва дар дигар ҷумҳурҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамагӣ 9%-ро ташкил меод. Ҳоло, арзишҳои илмӣ собит менамоянд, ки Тоҷикистон аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон ҷойи 85-ум, аз ҷиҳати захираи обӣ ҷойи 11-ум, аз рӯи таъмин намудани аҳоли ба обӣ нушоқӣ ва захираҳои табиӣ обӣ барқӣ ҷойи 8-умро ишғол менамояд. [3,с.97-101]

Умуман, 55,4%-и манбаҳои обӣ ва 52%-и ҳаҷми умумии пиряхҳои Осиёи Марказӣ дар Тоҷикистон воқеъ гардидааст. Мувофиқи маълумоти оморӣ дар ҳудуди Тоҷикистон 947 дарё, 8492 пирях, 1300 кулҳои табиӣ ва 23 ҳазор намуди набототи ҳайвонот мавҷуд аст. Зоҳиран чунин ба назар мерасад, ки дар ин нуқтаи сайёра эволютсияи биосфера яке аз марказҳои генетикӣ худро ташкил намудааст. Аз ин ҷиҳат, Тоҷикистонро олимони яке аз сарзаминҳои хушобу ҳавои ҷаҳонӣ меҳисобанд. Шояд, ин гуногуншаклӣ генофонд ба манбаҳои обии кишварамон вобастагии ногустастанӣ дошта бошад, вале то чи андоза ин андеша воқеият дорад то ҳол аз дидгоҳҳои гуногуни илм муайян карда нашудааст. [4,с.240]

Чи тавре, ки зикр намуда будем, ҳоло яке аз масъалаи муҳими ҷаҳони муосир ин таъмин намудани аҳоли ба оби нушоқӣ мебошад. Мӯҳтавои пешниҳодҳо ва қатъномаҳои қабулнамукаи СММ моро водор менамояд, ки дар алоқа ба мавқеи ҷуғрофӣ кишварамон зухуроти зиддиятҳои обиро дар бахши истифодабарии об дар рушди хоҷагии халқ ва таъмини аҳоли ба оби ошомидани дар сатҳи минтақа мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор диҳем. Доир ба ин масъала, агар ба арзишҳои илмӣ назар намоем равшан мегардад, ки аз ҷиҳати тақсими об кишварҳои минтақа ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Ҷумҳуриҳои, ки захираи зиёди об доранд ва ҷумҳуриҳои, ки аз ин об истифода мебаранд. Айни замон, дар матбуоти даврӣ чунин афкоре роиҷ гардидааст, ки давлатҳои, ки захираи бештари обӣ доранд, хуб зиндагӣ мекунанд ва кишварҳои камтаъмин аҳволшон бад аст. Вобаста ба ин андеша, агар зиндагии аҳолии кишварҳои болобу поёнобро қиёс намуда, бо далелҳои оморӣ таҳлил намоем, он баръакс ба назар мерасад. Чунончӣ, дастрасии аҳоли ба оби нушоқии марказонидашуда, дар Ҷумҳурии Туркменистон 85%, Қазоқистон 80% Ўзбекистон 77%, Тоҷикистон 56% ва дар Қирғизистон 25,6%-ро ташкил медиҳад. Новобаста ба он, ки 90%-и манбаҳои обии Осиёи Марказӣ дар кишварҳои болобу ва 10%-аш дар кишварҳои поёноб ташаккул меёбад.

Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷомеаи ҷаҳониро аз минбари баланди СММ ва минбарҳои дигари созмонҳои бонуфуз оид ба хатари пешоянди коҳишёбии захираи оби тозаи ошомидани дар пасманзари афзоиши аҳолии ҷаҳон ва болоравии ҳарорати гармӣ дар сайёра ҷиддӣ огоҳ карда ин мушкилотро аввалиндараҷа шуморид. Даҳсолаи гузашта мақомдорони созмонҳои ҷаҳонӣ бештар ба хатми ҷангҳои сард, рақобатҳои силоҳӣ ва низоҳои қавмӣ талош меварзиданд. Мутаассифона, ифлосшавии иқлим, нобудшавии пиряхҳои азими ҷаҳонӣ ва паҳншавии газҳои зараровар ба атмосфера аз назари онҳо дур афтада буданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун кишвари ташаббускор дар ҳалли масоили ҷаҳонӣ марбут ба об мешиносад. Зеро масъалаи об барои имрӯзу фардои ҷаҳон масъалаи аввалиндараҷа ба шумор рафта, асосӣ пайдории сулҳу субот, дустию рафоқат ва густариши ҳамкориҳо миёни кишварҳои ҷаҳон мебошад.

Аз ин ҷост, ки ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистонро соли 2018 вобаста ба «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028» Созмони милалӣ муттаҳид (СММ) қабул намуд. Қобили зикр аст, ки ин ташаббуси

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки аз тарафи 192 давлати дунё эътироф карда шуд.

Мақсади асосии қабули қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ оид ба «Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028» ин проблемаи таъмини об ба аҳолии сайёра мебошад. Проблемаи таъмини об танҳо проблемаи минтақавӣ набуда, солҳои охир ба мушкилоти ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ оид ба «Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028» масъалаҳои зеринро дарбар мегирад:

1. рушди устувор ва мудирияти ҳамгириёнаи захираҳои об чихати расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муҳити зист;

2. амалигардонӣ ва тарғиби барнома ва лоиҳаҳои мувофиқ;

3. тавачҷуҳи зиёд намудан ба рушди устувор ва идораи маҷмӯи захираҳои об дар ҳамаи сатҳҳо;

4. васеъ кардани ҳамкорӣ ва шарикӣ дар ҳамаи сатҳҳо барои мусоидат кардан ба татбиқи ҳадафҳо ва вазифаҳои дар сатҳи байналмилалӣ мувофиқшуда дар бахши рушд, ки ба захираҳои об вобаста аст;

5. мукамалгардонии истехсолот ва паҳн кардани дониш, барои дастрасӣ ва табодули иттилооти нав марбут ба ҳадафҳои рушди устувор вобаста ба захираҳои об;

6. амалинамоии тадбирҳо дар бахши сафарбарнамоии захираҳои молиявӣ, интиқоли технологияи аз лиҳози экологӣ бехатар бо назардошти шароити мувофиқшуда ва таҳкими иқтидор дар соҳаи роҳбарӣ ва идораи захираҳои об дар сатҳи маҳаллӣ, миллӣ ва минтақавӣ;

7. таҳия, паҳн ва интиқоли технологияҳои аз лиҳози экологӣ бехатар ба кишварҳои рушдкунанда, ба хотири ҳамкорӣ ва ҳамгирии байналмилалӣ дар бахшҳои илм, тадқиқот ва техникаю инноватсия аз ҷумла дар самти шарикӣ давлат ва бахши ҳусусӣ.

Шояд, имрӯз саволе ба миён ояд, ки чаро Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи рушди устуворро пешниҳод намуд. Ин маҳфум дарвоқеъ нав буда, он соли 1980 дар конفرонси байналмилалии экологӣ дар шаҳри Риои Бразилия қабул шуда буд. Ҳоло дар илм он бо тарзҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Аммо, ба андешаи мо рушди устувор гуфта ҳамон тарзи тараққиётеро меноманд, ки иқтисодиёт бе талаботҳои экологӣ пеш бурда мешавад. Вобаста ба мавқеи географии Тоҷикистон ҳоло ин раванд дар се самт зохир мегардад.

1. Гидроэнергетика;

2. Туризм;

3. Бо усули қатрагӣ обёрӣ намудани талу тепаҳо ва ба ин васила баланд бардоштани қимати иқтисодии доманакуҳҳои кишварамон. Як қазоват намоед, пажуҳишҳои олимон дар ин самт нишон дод, ки дар Тоҷикистон истехсоли арзиши аслии нерӯи барқ бо дарназардошти тамоми масрафҳо барои як кВт\соат аз 0,4 сенти ИМА зиёд намегардад. Зеро он пешниҳодҳое, ки роҳбари давлати мо дар СММ гузоштааст, ҳалли онҳо синтези илмҳои муосирро тақозо менамояд. Чунки, фақат нуруи зеҳнӣ метавонад муаммоҳои глобалии обиро бартараф намояд.[5]

Қобили зикр аст, ки бо тағйирёбии иқлими сайёра норасоии об дар сатҳи ҷаҳонӣ ба миён омада, то соли 2030 аз рӯи дурнамои олимон боиси он мегардад, ки зиёда аз 40%-и сокинони сайёра аз оби нӯшокӣ танқисӣ хоҳанд кашид. Бинобар ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки ин мушкилии сайёра борҳо диққати ҷаҳонӣро ба ин масъала ҷалб намудаанд. Ташаббусҳои гузошташудаи Пешвои миллат, дар самтҳои гуногун наҷибона, оқилона ва инсондӯстона буда, онҳо барои бартараф намудани муҳолифатҳои байни кишварҳои минтақа ва фароҳам овардани фазои боварӣ ва эҳтиром ба манфиатҳои ҳамдигар байни давлатҳои сайёра равона карда шудаанд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Водный кодекс Республики Таджикистан. Одобрен Постановлением ММ МО РТ от 19 марта 2020 года, №756. Утвержден Президентом РТ Эмомали Рахмон, г. Душанбе, от 2 апреля 2020 года, №1688;
2. Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ оид ба «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018-2028». 2018с.
3. Норов Х.Г. Развитие экономического механизма управления водными ресурсами в сельском хозяйстве. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. № 2/2 (131). С. 97-101.
4. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользование в сельском хозяйстве. - М.: МАКС Пресс, 2004. - 240 с;
5. [URL:https://e-cis.info/news/566/100601/](https://e-cis.info/news/566/100601/)

**МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ ИСТИФОДАИ
ҚАЪРИ ЗАМИН**

Шарипов Х.Х.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Солҳои охир вусъатёбии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи истифодаи қаъри замин ба мушохида мерасад, вале ҳанӯз ҳам норасоии сармоягузориҳои дарозмӯҳлат ба соҳаи мазкур шадидан эҳсос мегардад. Бисёр сармоягузoron инро бо номукамал будани қонунгузориҳои кишвар, расмиёти мураккаби гирифтани иҷозатномаҳо ва барасмиятдарории ҳуқуқи истифодаи қаъри замин, инчунин низоми номуташаққили иттилоотии дорoi маълумот дар бораи қаъри замин дар кишвар маънидод мекунад. Манфиатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ояндаи дур аз ҳолати маъдану ашёи хом вобастагии зиёд хоҳанд дошт. Соҳаи истифодаи қаъри замин бояд афзалияти рақобатпазири воқеии ҳоҷагии халқ ва соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз омилҳои таъминкунандаи рушди босуръат ва диверсификатсияи иқтисоди кишвар, болоравии сатҳи неқӯаҳволии аҳоли гардад.

Дар ояндаи дур барои рушди мутаваззини минтақаҳои ҷумҳурӣ азхудкунии ноҳияҳои баландкӯҳ, ки қариб 93%-и ҳудуди онро ташкил медиҳанд, зарур мебошад. Ин ноҳияҳо барои ба гардиши ҳоҷагӣ ҷалб гардидаи имкониятҳои маҳдуд доранд ва соҳаи истифодаи қаъри замин метавонад барои рушди онҳо нақши ҳалкунандаро бозад.

Солҳои охир дар кишвар проблемаи муҳочирати дохилии аҳоли аз ноҳияҳои баландкӯҳи дурдаст ба пойтахт ва дигар шаҳрҳо хусусияти доимӣ пайдо мекунад. Муҳочирати меҳнатӣ ба кишварҳои хориҷӣ дар баробари доштани чиҳатҳои мусбат, ба рушди бозори меҳнат дар кишвар таъсири манфӣ мерасонад ва оқибатҳои манфии иҷтимоӣ дорад. Муҳочират бинобар вучуд надоштани ҷойҳои корӣ ва соҳаи имконпазири истифодаи меҳнат ба миён омадааст. Рушди соҳаи истифодаи қаъри замин метавонад омилҳои пуриқтидори боздорандаи муҳочирати дохилӣ ва хориҷӣ гардад. Ғайр аз ин, таъсиси як ҷойи кор дар соҳаи истифодаи қаъри замин боиси ба вучуд омадани ҳадди ақал якчанд ҷойҳои корӣ дар истеҳсолот ва соҳаҳои ба ҳам наздик мегардад.

Дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ инфрасохтори геологӣ ба қадри кофӣ босифат ва васеъ дар шакли харитаҳои муфассали геологӣ, харитаҳои майдонҳои геофизикӣ ва геохимиявӣ, инчунин дигар таҳқиқоти минтақавиташаққул дода шуда буд. Садҳо қонҳои қанданиҳои фойданоки навҳои гуногун ошкор карда шуда буданд. Қаламрави кишвар дорoi захираҳои маъдани хеле сершуморе мебошад, ки иқтидори онҳо истифоданашуда боқӣ мемонад.

Соҳаи истифодаи қаъри замини Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи маъдану ашёи хоми хубе дорад, ки ҳаҷми он барои таъмин намудани азхудкунии саноатии он ва рушди соҳа дар ояндаи дарозмуддат кофӣ мебошад. Болоравии босуръати нархҳои ҷаҳонии маҳсулоти маъдану ашёи хом соҳаи истифодаи қаъри заминро барои сармоягузориҳо хеле ҷолиб мегардонад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 600 конҳое омӯхта шудаанд, ки дорои иқтидори тасдиқгардидаи коркарди минбаъда мебошанд. Ин конҳои сурб ва руҳ, мис ва висмут, сурма ва симоб, металлҳои асил, молибден ва волфрам, оҳан, қалъагӣ, ашӯи хоми бор, стронтий, шпати плавик, намаксангҳо, сангҳои ороишӣ, нимқиматбаҳо ва қиматбаҳо, сангҳои сохтмонӣ ва бисёр намудҳои дигари ашӯи хоми маъданӣ барои саноати сохтмон, ангиштсангҳо, антрцит, графит, нафту газ, озокерит, обҳои зеризаминии ширин, термалӣ ва маъданӣ, фосфоритҳо, инчунин як қатор дигар канданиҳои фойданок, дар маҷмӯъ зиёда аз 50 намуд захираҳои маъданӣ мебошанд. 28 конҳои кашфшуда тиллодор мебошанд, ки ҳаҷми захираҳои онҳо садҳо тонна арзёбӣ шудааст. Ғайр аз ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз бузургтарин конҳои нуқра дар ҷаҳон ҷойгир аст, ки барои ба даст овардани ҳуқуқи азхудкунии он тендери байналмилалӣ эълон шудааст. Тибқи арзёбии мутахассисон, кони Конимансури Калон дар шимоли кишвар дорои захираи тақрибан 70 000 тонна нуқра, инчунин ҳаҷми саноатии маъдани руҳ ва сурб мебошад. Баанҷомрасии бомуваффақияти тендери мазкур нуфузи сармоягузори кишварро хеле беҳтар сохта, барои ҷалби сармоягузориҳои калонҳаҷм ба иқтисоди кишвар заминаи хуб мегузорад.

Рағбати сармоягузoron нисбати захираҳои карбогидридҳо дарқаламрави кишвар хеле афзуд. Иқтишофи нафт ва газ дар минтақаҳои ояндадор ширкатҳои бонуфуз ва сармояҳои онҳоро ҷалб намуд. Вале то ба ҳол соҳаи истифодаи қабри замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди иқтисодии кишвар ба дараҷаи кофӣ мусоидат накардааст, ки дар ин бора маълумоти омории якҷанд соли охир гувоҳӣ медиҳад. Аксаран маълумоти мавҷуда вазъи воқеии корҳоро дар соҳа инъикос карда наметавонад, ки ин дар навбати худ, саъю кӯшишҳои муайянеро ҷиҳати ба роҳ мондани низоми муосири ҷамъоварии маълумоти омории дар соҳаи мазкур тақозо менамояд.

Соҳаи истифодаи қабри замин дар кишвар бо иштироки давлат дар раванди азхудкунии қабри замин тавассути корхонаҳои мавҷудаи давлатӣ ва дороиҳо (активҳо) дар ҷамъиятҳои саҳомӣ ва корхонаҳои муштарак бо иштироки сармояи хориҷӣ тавсиф мегардад. Вучуд надоштани заминаи қонунгузори муносиб ва таҷрибаи идоракунӣ корпоративӣ аз ҷониби мақомоти давлатии ваколатдор истифодаи самараноки дороиҳои давлатиро дар соҳаи истифодаи қабри замин таъмин намекунад. Мавҷудияти истифодабарандагони қабри замин бо иштироки саҳмӣ давлат боиси ба вучуд омадани ихтилофи манфиатҳо байни нақши давлат ҳамчун молик ё саҳомии ширкатҳо ва нақши давлат ҳамчун "танзимгари" бахши истихроҷи маъдан мегардад. Тоҷикистон дар мавриди аз ҳисоби бучети давлатӣ пурра гардонидани иттилооти геологӣ имкониятҳои хеле маҳдуд дорад, бинобар ин ба ҷалб намудани сармоягузориҳои дохилӣ ва берунӣ ба соҳаи омӯзиши геологӣ ва кашфи қабри замин зарурат ҷой дорад.

Аксари иттилооти марбут ба соҳаи истифодаи қабри замин сирридавлатӣ мебошад, ки барои сармоягузoronи эҳтимоли ҳангоми қабули қарорнисбати сармоягузорӣ ба ин ё он лоиҳа мушкilotи асосӣ ба ҳисоб меравад. Сармоягузорӣ ба соҳаи истифодаи қабри замин маблағгузори

зиёдро тақозо менамояд ва ба сармоягузор иттилооти бозэтимодигеологие, ки дар асоси он сармоягузор метавонад ҳама хавфҳоро арзёбӣ намуда, қарорҳо қабул кунад, хеле зарур мебошад. Ҷамъоварӣ ва нигоҳдории иттилооти геологӣ асосан дар ҳомилҳои қоғазӣ сурат мегирад.

Дар бойгонҳои ҳазорҳо ҳисоботи геологии ҷопи мошинӣ маҳфузанд, ки дорои иттилооти бебаҳои солҳои пешин мебошанд, ки истифодаи он дар шакли мавҷуда хеле мушкил буда, бо истифодаи усулҳои муосири ҷамъоварӣ, коркард ва ҳифзи маълумоти геологӣ ба шакли рақамӣ гузаронидани он зарур мебошад. Айни ҳол танҳо қисми ками иттилооти геологӣ ва геохимиявӣ ба манбаҳои электронии маълумот ворид карда шудааст. Батартибдарории иттилоот дар ҳомилҳои электронӣ бо пайвастунии онҳо ба системаи ҷаҳонии иттилооти географӣ, бешубҳа, сатҳи ҷолибияти кишварро барои сармоягузoron

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

баланд хоҳад кард. Масъалаҳои ба истифодабарандагони эҳтимолии қаъри замин пешниҳод кардани иттилоот ва арзиши дастрасӣ ба он то ба ҳол ба танзим дароварда нашудаанд.

Стандартҳои ҳисоботдиҳӣ барои истифодабарандагони қаъри замин ва назорати пешниҳод кардани он такмили ҷиддиро талаб мекунанд. Иттилоот оид ба қаъри замин, ки ба давлат тааллуқ дорад, бояд дастраси умум бошад ва ҳарчи васеътар интишор карда шавад.

Бойгонӣ бояд ҳамчун китобхонаи оммавӣ дар асоси худхарочотбарорӣ фаъолият намояд. Иттилоот низ бояд барои ҳамаи хоҳишмандон дастрасбуда, вақти махфӣ будани иттилооти геологие, ки ба ширкатҳо пешниҳод карда мешавад, бояд мақдуд карда шавад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ”
3. Ананьев З.А. Охрана недр: Учебное пособие.-Томск: Изд-во. Том. ун-та, 1988. - 92с.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Юнусова О. М.

к.ю.н. доцент кафедры правоведения

*Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета
коммерции в г. Худжанде, E-mail: onaoi@bk.ru*

Трудовое правоотношение является сложным по своему содержанию, составу прав и обязанностей сторон. Оно всегда возникает из правомерного волеизъявления людей и вызывает предусмотренные законом последствия.

Трудовые правоотношения, как правило, представляют собой конкретную индивидуализированную связь между работником и работодателем. В формировании трудовых отношений, наряду с волеизъявлением работника и работодателя, следует учитывать локальные нормы коллективного трудового договора, который является правовым актом, регулирующим социально-трудовые отношения в конкретной организации (на предприятии, в учреждении).

В трудовом, как и в другом правоотношении конкретная связь между его участниками выражается через их субъективные права и обязанности. Конкретная сторона трудового права является уполномоченной и имеет присущие ей субъективные права. Обе стороны трудового права обязаны действовать таким образом, чтобы обеспечить реализацию взаимных прав. Следовательно, трудовые правоотношения носят двусторонний характер. Каждый участник правоотношения выступает одновременно и управомоченным, и обязанным лицом. Он имеет право требовать исполнения обязанности от другого участника, поскольку сам исполняет в пользу его определенные действия.

По способу реализации прав трудовые правоотношения подразделяются на общерегулятивные, регулятивные и правоохранительные¹⁵.

Общерегулятивные возникают на основе норм конституционного права и принадлежат всем субъектам независимо от пола, возраста, национальности, социальных признаков. К числу этих правоотношений, безусловно, относится право свободно распоряжаться своими способностями к труду, включая право на труд, право на защиту чести, достоинства, деловой репутации и право на компенсацию морального вреда и др. Отличительная особенность общерегулятивных отношений состоит в том, что они не могут использоваться для отчуждения, передачи права от одного субъекта к другому: работник как субъект трудового права обладает конституционной правоспособностью от рождения и не может свои права передать, продать другим лицам даже тогда, когда не использует их.

¹⁵Теория государства и права /Под ред. проф. В.К. Бабаева. М., 2002. С. 414 - 416.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Именно поэтому нельзя передать другому право на труд или другие трудовые права - трудовые отношения признают лишь личное выполнение трудовой функции.

Правоотношения, которые регламентируются нормами трудового права и основаны на правомерных действиях их участников, признаются регулятивными. Так, заключение трудового договора на основе правил, установленных ТК РТ, предусматривает собой регулятивные отношения. Такие правоотношения и составляют суть трудовых отношений, суть трудового правопорядка, в их существовании и цивилизованном развитии заинтересовано общество.

Правоохранительные правоотношения возникают вследствие правонарушений. Они означают правовую связь между государственным органом, должностным лицом и правонарушителем в процессе выявления факта правонарушения и применения к правонарушителю юридической ответственности. Цель охранительных трудовых правоотношений - защита существующих в обществе, государстве нормально функционирующих трудовых и непосредственно связанных с ними отношений. Правоотношения по материальной ответственности и по трудовым договорам являются отношениями охранительного характера, так как связаны с трудовыми правоотношениями.

Трудовые правоотношения имеют свою строго определенную структуру, т.е. совокупность составляющих его взаимосвязанных элементов. Как и иные правоотношения, их целесообразно рассматривать с позиции теории государства и права, согласно которой структура (состав) правоотношений включает такие элементы, как: субъект, объект, субъективное право и юридическая обязанность. Все они направлены на выполнение содержания конкретного правоотношения. Субъект права как элемент правоотношения характеризуется особыми свойствами и играет достаточно активную роль в генезисе самого правоотношения. Согласно ст.15 ТК РТ¹⁶, сторонами (субъектами) трудовых отношений являются работник и работодатель, вступающие в трудовые отношения. В этих целях субъекты трудового права наделяются таким важным юридическим свойством, как правосубъектность. В связи с тем, что не все субъекты в равной мере могут приобретать права и исполнять обязанности, правом определена группа физических лиц, которые в силу своего недостаточного умственного развития или психического заболевания не обладают свободной волей.

Трудовая правосубъектность предусмотрена трудовым законодательством для каждого из возможных субъектов трудового права. Она понимается как признаваемая законом правоспособность быть участником конкретных правоотношений и выступать своеобразным правовым средством включения в сферу правового регулирования субъектов общественных отношений в области труда.

Работникам и работодателям дозволяется по своему усмотрению реализовывать предоставленные им права и свободы, а также исполнять возложенные на них юридические обязанности. У гражданина абсолютная (полная) трудовая правосубъективность по общему правилу наступает с 15 (14) летнего возраста, когда он может самостоятельно распоряжаться своими способностями к труду и уже наделен способностью отвечать за свои поступки (п.1, 2 ст. 21 ТК РТ)¹⁷. Трудовая правосубъективность юридических лиц наступает в момент создания и наступает после их государственной регистрации (п. 4 ст. 21 ТК РТ)¹⁸.

Основное отличие правосубъективности работодателей как юридических лиц от правосубъективности граждан состоит в том, что она не в равной мере присуща разным работодателям. Правосубъективность последних определяется целями и задачами

¹⁶ Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016

¹⁷ Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016

¹⁸ Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

деятельности, закрепленными в их учредительных документах (уставах). Занятие непредусмотренной уставом деятельностью является основанием ликвидации юридического лица. Объем и содержание прав и обязанностей конкретных юридических лиц, таким образом, носит не всеобщий, а специальный характер.

Материальные и духовные блага, в связи с которыми субъекты права вступают в правоотношения, понимаются как объекты правоотношения. В трудовых отношениях эти блага должны удовлетворять законные интересы работника и работодателя, вытекающие из условий трудового договора. Вне трудового правоотношения такое свойство утрачивает какое-либо реальное значение.

Объект правоотношения выступает тем элементом, который соединяет субъектов и побуждает их к активным действиям, т.е. к установлению правоотношения, в частности, трудового правоотношения между работником и работодателем.

В теории права выделяют четыре вида объектов общественных отношений: материальные блага, духовные блага, услуги и личные неимущественные блага.

В трудовых отношениях материальные блага заключаются в неприкосновенности частной собственности, имущества работника и в его праве «своевременно и в полном размере выплачивать работнику заработную плату и иные выплаты...» (ч.2 ст. 19 ТК РТ)¹⁹. В этой же статье в качестве одного из основных принципов регулирования трудовых отношений признается принцип обеспечения права работников на защиту своего достоинства в период трудовых отношений (личные имущественные блага), в том числе в судебном порядке.

Важнейшими задачами, которые призвано решать право, осуществляя свою защитную функцию, является установление оптимальных пределов эксплуатации труда, наемного работника со стороны работодателя и создание эффективных механизмов защиты прав и учета законных интересов работника.

Значимость решения этих задач объясняется тем, что работник в принципе выступает экономически более слабой стороной в трудовых отношениях с работодателем. Соответственно, равенство партнеров на рынке труда всегда носит лишь формальный характер. В действительности же работодатель, являющийся владельцем средств производства, предоставляющий работу и управляющий процессом труда, в состоянии диктовать условия труда работнику, владеющему только своими способностями к труду, которые он реализует под руководством и в интересах работодателя.

С этих позиций трудовое право должно иметь главным образом социальную направленность и, следовательно, само может быть охарактеризовано как разновидность социального права, которое фактически является третьим после публичного и частного подразделением в единой системе права.

С развитием рыночных отношений со дня независимости в Республики Таджикистан приобретает широкое распространение гражданско-правового договора о выполнении работ и оказании услуг, связи с чем, были приняты множество законов и нормативно-правовых актов. И работы и услуги по существу являются трудовой деятельностью граждан. Однако, этот вопрос пока не урегулирован в виду существования в обществе качественно новых общественных отношений. На наш взгляд частично этот вопрос решен в Трудовом Кодексе Республики Таджикистан.

Таким образом, установление различий в правовом статусе лиц, принадлежащих к разным по условиям и роду деятельности категориям, введение особых правил касающихся трудовых правоотношений, если эти различия являются оправданными и обоснованными, соответствуют конституционно значимым целям.

¹⁹ Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.) // Электронный ресурс [http:// base//mmk.tj](http://base//mmk.tj) (дата обращения 12.11.2021)
2. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // <http://www. mmk.tj> (дата обращения 12.11.2018)
3. Международный пакт о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (21) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года // <http://www. mmk.tj> (дата обращения 12.11.2018)
4. Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016, С. 112
5. Теория государства и права /Под ред. проф. В.К. Бабаева. М., 2002. С. 414 - 416.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВ ГРАЖДАН В СФЕРЕ ТРУДА

Юнусова О.М.

доцент кафедры правоведения к.ю.н

*Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета
коммерции в г. Худжанде, E-mail: opaoi@bk.ru*

Прав и свобод человека и гражданина в сфере труда является сложным по своему содержанию, составу прав и обязанностей сторон. Оно всегда возникает из правомерного волеизъявления людей и вызывает предусмотренные законом последствия.

В современной международной правовой системе права человека в сфере труда регулируются на трех уровнях: на общемировом уровне, на международном региональном уровне и на уровне двухстороннего межгосударственного сотрудничества.

На общемировом уровне основными международными актами о правах человека, в которых затрагивается и сфера труда, являются принятые Организацией Объединенных Наций Всеобщая декларация прав человека 1948 года, Международный Пакт о гражданских и политических правах 1966 года, Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966 года. Основными международными актами, специально посвященными правам человека в трудовых отношениях, являются основополагающие правовые акты, принятые Международной организацией труда как специализированным учреждением ООН. Такими актами являются Устав Международной организации труда, Декларация целей и задач Международной организации труда 1944 года, Декларация МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда 1998 года и семь конвенций, признанных МОТ в качестве основополагающих. Этими конвенциями являются: Конвенция № 87 1948 г. «О свободе ассоциации и защите права на организацию», Конвенция № 98 1949 г. «О праве на организацию и на ведение коллективных переговоров», Конвенция № 105 1957 г. «Об упразднении принудительного труда», Конвенция № 29 1930 г. «О принудительном труде», Конвенция № 138 1973 г. «О минимальном возрасте для приема на работу», Конвенция 111 1958 г. «О дискриминации в области труда и занятий», Конвенция № 156 1958 г. «О равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями».

На региональном уровне приняты международные акты, в которых подтверждаются, дополняются и конкретизируются общемировые правовые акты, касающиеся прав человека в сфере труда. Кроме того, большое политико-правовое значение имеют Европейская Социальная Хартия 1961 г. (в ред. 1996 г.), Хартия Европейского Сообщества об основных социальных правах трудящихся 1989 г. и Хартия социальных прав и гарантий граждан независимых государств 1994 г.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Главной политико-правовой задачей в сфере труда в первой половине XX столетия было признание права на труд, свободы труда и запрещение рабства, работорговли. В середине XX столетия международным сообществом провозглашаются следующие основные права человека в сфере труда: право на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и на защиту от безработицы. «Каждый человек имеет право на труд, на свободный выбор работы, на справедливые и благоприятные условия труда и на защиту от безработицы», — гласит п. 1 ст. 23 Всеобщей декларации прав человека, принятой Организацией Объединенных Наций в 1948 г.

Государства, участвующие в Международном Пакте об экономических, социальных и культурных правах 1966 года, признали право каждого на справедливые и благоприятные условия труда.

Конституционное право на свободный труд для гражданина Республики Таджикистан означает: 1) возможность свободного и самостоятельного выбора работать или не работать; 2) свободный выбор рода деятельности или профессии, что с юридической точки зрения выражается в договорном характере трудовых обязанностей, праве менять место работы после соответствующего уведомления администрации, праве трудиться после достижения установленного пенсионного возраста и т.д.; 3) запрещение принудительного труда²⁰. Право на труд и защиту от безработицы зафиксировано и в ст.23 Всеобщей декларации прав человека.

Конституционные права и свободы человека и гражданина в сфере труда защищают человека от произвола работодателей, дают ему возможность отстаивать свое достоинство и интересы, они важны для всех лиц наемного труда, которые составляют основную часть работающего населения.

В то же время истории известны примеры, когда функция трудового права была минимизирована, и оно ориентировалось главным образом на выполнение экономической функции и, соответственно, на обслуживание интересов производства. Например, такую направленность имело большую часть своей истории советское трудовое право в силу отмеченного выше приоритета государственного и общественного интереса над личным. Время убедительно показало, что технократический подход к регулированию отношений в сфере труда себя не оправдывает, поскольку при нем человек не стремится работать добросовестно и, это отрицательно сказывается в первую очередь на итогах самого производства. Кроме того, трудящийся человек превращается в лишенный личностных качеств фактор производства, который выполняет в основном роль объекта управления, а объем предоставляемых ему жизненных благ определяется в подобной системе производства так называемым остаточным принципом. Остаточный принцип предполагает удовлетворение интересов работников в последнюю очередь, а в первую - интересы государства, общества и коллектива.

Важнейшими задачами, которые призвано решать право, осуществляя свою защитную функцию, является установление оптимальных пределов эксплуатации труда, наемного работника со стороны работодателя и создание эффективных механизмов защиты прав и учета законных интересов работника.

Значимость решения этих задач объясняется тем, что работник в принципе выступает экономически более слабой стороной в трудовых отношениях с работодателем. Соответственно, равенство партнеров на рынке труда всегда носит лишь формальный характер. В действительности же работодатель, являющийся владельцем средств производства, предоставляющий работу и управляющий процессом труда, в состоянии диктовать условия труда работнику, владеющему только своими способностями к труду, которые он реализует под руководством и в интересах работодателя.

²⁰ Права человека. Учебник для вузов. /Отв. ред. Е.А.Лукашева. - М.: Норма, 2001. С. 162.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

С этих позиций трудовое право должно иметь главным образом социальную направленность и, следовательно, само может быть охарактеризовано как разновидность социального права, которое фактически является третьим после публичного и частного подразделением в единой системе права. Если назначением публичного права, с известной долей условности, можно считать приоритетную защиту интересов государства, частного права - защиту прав частного собственника, то приоритетом социального права является защита общего народного блага, каковым в нашем случае следует считать естественные права трудящегося человека (на ограниченный рабочий день, отдых, оплату труд а и проч.).

Юридические гарантии конституционных прав, свобод и обязанностей граждан можно определить, указав лишь на сферу их формирования. В литературе довольно единодушно под юридическими гарантиями понимаются те правовые средства и способы, с помощью которых в обществе обеспечивается гражданам реализация их прав и свобод.

Конституционные права и свободы человека и гражданина в сфере труда (ст. 35, 37 Конституции РТ) включают:

- право на труд и на социальную защиту от безработицы;
- выбор профессии, работы;
- право на отдых.

Трудовой Кодекс Республики Таджикистан закрепляет свободу труда, раскрывая ее как право каждого свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию. Человек вправе как работать, так и не работать, не может быть и речи о привлечении к административной или уголовной ответственности за так называемое тунеядство и т. д. Конституционной обязанности трудиться, как в прошлые годы, теперь нет. Человек свободен как в поступлении на постоянную работу, так и в уходе с нее, в переходе на другую, более интересную или выгодную для него. Свобода труда реализуется через индивидуальную трудовую деятельность, в занятии предпринимательской деятельностью и т. д.

Свобода труда связана с запретом принудительного труда. Таким трудом считается не только откровенно рабский труд, что в наше время встречается крайне редко, но и любые формы принуждения человека работать на не добровольно принятых условиях или под угрозой какого-либо наказания. Вместе с тем не считается принудительным трудом выполнение обязанностей, вытекающих из военной службы, условий чрезвычайного положения или приговора суда. Принудительный труд запрещен Конвенцией Международной организации труда № 29 (1930 г.), а также Трудовым Кодексом РТ.

Право на труд не означает чьей-то обязанности, предоставлять работу всем желающим. В рыночной экономике государство не в состоянии предписывать такую обязанность частному предпринимателю или брать ее на себя, поскольку уже не управляет всеми предприятиями. Поступление человека на работу в основном определяется договором с работодателем. Но наемный работник вправе требовать соблюдения определенных Конституцией условий, а именно, чтобы условия труда отвечали требованиям безопасности и гигиены, а вознаграждение за труд выплачивалось без какого бы то ни было дискриминации и не ниже установленного законом РТ минимального размера оплаты труда. Следовательно, если безопасность и гигиена не обеспечены, и здоровью работника на производстве причинен вред, то работодатель несет за это материальную, а в определенных случаях и уголовную ответственность. Практическое осуществление права на труд воплощается в задаче обеспечения работой всех желающих, решении проблемы полной занятости населения. Таким образом, право на труд предполагает право на защиту от безработицы, предоставляемую государством любому лицу (ст. 23 Всеобщей декларации прав человека). В Конвенции Международной Организации Труда № 122 «О политике в

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

области занятости» отмечается, что в целях «ликвидации безработицы и неполной занятости каждый Член Организации провозглашает и осуществляет в качестве главной цели активную политику, направленную на содействие полной, продуктивной и свободно избранной занятости» (ст. 1).

Рассматривая реализацию права на труд, необходимо иметь ввиду следующее. Труд свободен и каждый имеет право свободно распоряжаться своими способностями к труду, выбирать род деятельности и профессию, а также иметь равные возможности при заключении трудового договора без какой-либо дискриминации, т.е. какого бы то ни было прямого или косвенного ограничения прав или установления прямых или косвенных преимуществ при заключении трудового договора в зависимости от пола, расы, цвета кожи, национальности, языка, происхождения, имущественного, социального и должностного положения, места жительства (в том числе наличия или отсутствия регистрации по месту жительства или пребывания), а также других обстоятельств, не связанных с деловыми качествами работников, за исключением случаев, предусмотренных законом РТ (статья 1 Конвенции МОТ № 111 1958 года о дискриминации в области труда и занятий).

Осуществление или реализация прав граждан - это сложный и многосторонний процесс. В нем участвуют помимо граждан государственные органы, органы местного самоуправления, должностные лица и общественные объединения. Пользование конституционными правами хотя и не охватывает всего механизма их осуществления, тем не менее составляет главный компонент его содержания.

Пользование основными правами гарантировано всей совокупностью существующих в обществе экономических, политических и социально-культурных условий всеми установленными законом средствами. Гарантии в современном обществе выполняют две взаимосвязанные задачи: с одной стороны, они обеспечивают гражданам фактическое пользование конституционными правами; с другой - они направляют процесс осуществления этих прав по правильному пути, то есть по пути, отвечающему интересам российского общества.

Положения статьи 35 Конституции РТ, обуславливая свободу трудового договора, право работника и работодателя по соглашению решать вопросы, связанные с возникновением, изменением и прекращением трудовых отношений, предопределяют вместе с тем обязанность государства обеспечивать справедливые условия найма и увольнения, в том числе надлежащую защиту прав и законных интересов работника, как экономически более слабой стороны в трудовом правоотношении, при расторжении трудового договора по инициативе работодателя, что согласуется с основными целями правового регулирования труда в РТ как социальном правовом государстве (ст. ст., 1, 39 Конституции РТ).

Под Конституционными правами и свободы человека и гражданина в сфере труда следует понимать как гарантированные государством возможности индивида в беспрепятственном и свободном выполнении любых видов работ и занятий, направленных как на достижение каких-либо материальных благ, так и на удовлетворение духовных потребностей, в т.ч. право каждого свободно выбирать профессию или род деятельности, самостоятельно распоряжаться своими способностями к труду без угрозы привлечения к принудительному труду или привлечения к какой-либо ответственности, при обеспечении права каждого работающего на справедливые условия труда и равные возможности.

Проанализировав нормы международных актов и Конституции РТ об основных правах и свободах человека и гражданина в их взаимосвязи с конституционными положениями, определяющими РТ как демократическое правовое и социальное государство, можно прийти к выводу о месте и роли прав в сфере труда в системе конституционных прав человека и гражданина: с одной стороны, они основываются и вытекают из личных (гражданских) и экономических прав и свобод, с другой стороны могут быть рассмотрены как своеобразная гарантия реализации последних. Наиболее

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

полное использование индивидом основных возможностей в сфере труда обеспечивает реализацию личных, политических и экономических прав и свобод человека и гражданина.

На основе анализа имеющихся правовых актах точек зрения о сущности и видах прав человека и гражданина в сфере труда, уточнено определение понятия «гарантии права и свободы человека и гражданина в сфере труда», под которыми следует понимать гарантированные государством возможности индивида в беспрепятственном и свободном выполнении любых видов работ и занятий, направленных как на достижение каких-либо материальных благ, так и на удовлетворение духовных потребностей, в т.ч. право каждого свободно выбирать профессию или род деятельности, самостоятельно распоряжаться своими способностями к труду без угрозы привлечения к принудительному труду или привлечения к какой-либо ответственности, при обеспечении права каждого работающего на справедливые условия труда и равные возможности.

Список литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 г. (с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 сая 2016 гг.) // Электронный ресурс [http:// base//mmk.tj](http://base//mmk.tj) (дата обращения 12.11.2021)
2. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. // <http://www.mmk.tj> (дата обращения 12.11.2018)
3. Международный пакт о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (21) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. Вступил в силу 23 марта 1976 года // <http://www.mmk.tj> (дата обращения 12.11.2018)
4. Трудовой Кодекс Республики Таджикистан от 23 июля 2016г. Душанбе 2016, С. 112

КОНСТИТУТСИЯ- БАХТНОМАИ МИЛЛАТ АСТ.

Юсупова С. Р.

Донишқадаи кӯхию металлургии Тоҷикистон

“Конститутсия ба сифати қонуни олий заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор дода, асосҳои ҳуқуқии рушду такомули минбаъдаи ҷунин муносибатҳоро фароҳам меоварад.”

Эмомалӣ Раҳмон

Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон оғози дигаргуниҳои тоза дар самти бунёди давлати мустақили тоҷикон гардид ва бо қабули Конститутсияи нав барои барпо намудани давлати соҳибистиклол ва ҷомеаи озоду пешрафтаи шахравандӣ заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам омад. Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар он интиҳоб шудани Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯрои Олий барои барқарор намудани институтҳои ҷомеаи шахравандӣ ва амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахраванд дар ҷомеа асос гузошт. Баъди барҳам хӯрдани соҳти давлатдорӣ шӯравӣ зарурати таҳияи қонунҳои нав, пеш аз ҳама қабули Конститутсияи нав ба миён омад. Зеро дар он замон маълум набуд, ки мо кадом роҳи рушди ҷомеа ва кадом шакли идораи давлатро интиҳоб менамоем. Бинобар ин, бо роҳбарии Раиси Шӯрои Олий мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Комиссияи конститутсионӣ таъсис ёфта, он лоиҳаи Конститутсияи навро таҳия намуд ва 6 ноябри соли 1994 тавассути овоздиҳии умумихалқӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шуд.

Аз ин ҷост, ки ҳар сол 6-уми ноябр чун рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷашн гирифта мешавад. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитиер, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мисли дигар давлатҳои ҷаҳон, Конститутсия ба сифати Қонуни Асосӣ амал мекунад ва ҳамаи дигар қонунҳо маҳз аз Конститутсия сарчашма мегиранд. Аз ҳамин лиҳоз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашмаи асосии

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

қонуният дар кишвар аст. Ҷумҳурии моро тавассути конститутсияи демократию сиёсати сулҳҷӯёнаи пешгирифтаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон, аксари кулли давлатҳои дунё эътироф кардаанд ва ҳамкориҳои самаранокро ба роҳ мондаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳони имрӯза ҳамчун узви комилхуқуқи Созмони Миллалӣ Муттаҳид шинохта шудааст. Ба ин пеш аз ҳама ҷавҳари демократии конститутсияи мамлакатамон мусоидат кардааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар худ тамоми меъёрҳои ҳуқуқи башарро таҷассум намудааст ва ба ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ мувофиқат мекунад. Дар Қонуни Асосии кишвари мо озодӣ ва ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд муқаддас шуморида шудаанд. Дар моддаи 5-уми конститутсия омадааст: «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олии доранд. “Конститутсия ба сифати қонуни олии заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии мухталифро таҳти танзим қарор дода, асосҳои ҳуқуқии рушду такомули минбаъдаи чунин муносибатҳоро фароҳам меоварад”

Эмомалӣ Раҳмон

Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фикрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд».

Ин имкон дод, ки Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пайваست ва дар арсаи байналмилалӣ Тоҷикистонро эътироф намуданд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминагузори низоми нави давлатдорӣ милӣ, таҳкимбахши нақш ва мақоми ҳокимияти давлатӣ дар ҷомеаи имрӯзаи мамлакат ва арсаи байналмилалӣ, инчунин таъмини ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, волоияти қонун ва адолати судиву иҷтимоӣ мебошад.

Конститутсия яке аз нишонаҳои муҳимтарини соҳибхитиёрии кишвар маҳсуб гашта, хусусиятҳои хоси давлатдорӣ миллии соҳибхитиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягонаро таҷассум менамояд ва дар худ моҳияти тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии давлату ҷомеаи тоҷиконро ифода менамояд. Хусусияти демократии конститутсияи мамлакатамон аз тарафи аксари кулли институтҳои ҳуқуқии башарият эътироф гардидааст ва дар байни конститутсияҳои давлатҳои ҷаҳон яке аз конститутсияҳои демократитарин шинохта шудааст. Моҳияти демократии конститутсия дар моддаи 1-уми он таҷассум ёфтааст, ки дар он чунин омадааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитиёр, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Шакли идорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон президентӣ мебошад.

Меъёрҳои муайяннамудаи Конститутсия барои устувории вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва осоиши мардум хизмат мекунад. Тавре маълум аст, соли 1991 дар пеши назари мардум дар Парлумони онвақта борҳо ба Конститутсия тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки ба манфиати ин ё он гурӯҳҳои сиёсӣ хизмат намуда, боиси барканоршавии сарвари давлат гардида буд. Акнун тағйиру иловаҳо ба Конститутсия амалкунанда танҳо бо роҳи раёпурсии умумихалқӣ сурат мегирад ва ягон ҳизби сиёсӣ ё гурӯҳи одамон бо роҳи зӯрӣ ва фишор ҳуқуқ надоранд, ки ба он тағйиру илова ворид намоянд.

Мавқеи асосиро дар Конститутсия ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташкил медиҳад, зеро риояи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд кафили давлатдорӣ ҳуқуқбунёду демократӣ мебошад. Махсусан, пас аз тағйиру иловаҳо, ки аз 26 сентябри соли 1999 ва 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 тариқи раёпурсии умумихалқӣ ба Конститутсия ворид карда шудаанд, ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд бо ба инбатгирии манфиати онҳо такмил дода шудаанд. Тибқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд» (м.5). Конститутсия муносибатҳои байни мақомоти марказии ҳокимияти давлатиро аз рӯи принсипи таҷзияи он муайян кардааст: «Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ мегардад» (м.9). Халқ ҳокимияти худро бо роҳи ифодаи иродаи худ дар интихобот ё интихоби мақомҳои, ки халқро намояндагӣ мекунанд, ба амал мебарорад.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Яке аз масъалаҳои муҳими давлатдорӣ интихоби институти президентӣ буд. Дар иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ ба ҷои идоракунии президентӣ тарзи парлумонӣ интихоб гашта буд. Бинобар ин, ҳангоми таҳияи Конститутсия бахсҳо зиёд гашта ду лоиҳа таҳия гардид ва дар муҳокимаи гурӯҳи корӣ ва Комиссияи конституционӣ аксарият «Конститутсияи ҷумҳурии президентӣ»-ро тарафдорӣ карданд. Дар давоми амали Конститутсия дурустӣ ва ба ҳолати кунунии ҷумҳурӣ мувофиқ будани ин роҳ исботи худро ёфт. Конститутсия шакли идоракунии президентиро муқаррар намуд ва тибқи он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст (м.64). Президенти кишварро шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ интихоб менамоянд. Боби ҳаштуми Конститутсия ба танзими ҳокимияти судӣ ҳамчун рӯкни алоҳида ва мустақили ҳокимияти давлатӣ бахшида шуда, принципҳои асосии фаъолияти он, низоми сохтори судӣ, вазифа, мақсадҳои амалӣ намудани адолати судӣ ва ваколатҳои судяҳоро муқаррар намудааст. Аз ҷумла тибқи моддаи 87-уми Конститутсия «Судяҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Дахлат ба фаъолияти онҳо манъ аст». Ин муқаррарот фаъолияти мустақилона ва имконияти пурраи баамалбарории адолати судиро таъмин менамояд. Принципи мустақилияти судяҳо яке аз талаботи асосии давлати ҳуқуқбунёд буда, барои таъмини фаъолияти суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки дар асоси Конститутсия ва қонунҳои амалкунанда таъсис дода шудааст, равона гардидааст.

Вобаста ба аҳамияти Конститутсия Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, ки «Рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеаи бузург ба вуқӯъ пайваст. Халқи тоҷик дар таърихи беш аз ҳазорсолаи давлатдориаш бори аввал Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул кард. Иштироки фаъолони шаҳрвандони тамоми ҷумҳурӣ дар ин маъракаи муҳими сиёсӣ яке аз дастовардҳои бузург ва пирӯзии демократия дар Тоҷикистон мебошад».

Ҳамин тариқ, Қонуни Асосии кишвар, ки аз 10 боб ва 100 модда инчунин «муқаррароти интиқоли» иборат аст, ҳамаи паҳлуҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҳаёти моро фаро гирифта, ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои инсон ва шаҳрванд, ҳамчунин салоҳияти мақомотҳои асосии давлат ва ҳокимиятро муқаррар намудааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашмаи қонунгузории кишвар ва заминаи асосии рушди муносибатҳои ҳуқуқӣ дар таҳкими рӯкнҳои давлатдорӣ навини тоҷикон, яъне дар бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона нақши устувор дорад ва риояи он барои ҳар як шаҳрванд ҳатмист.

Рӯйхати адабиётҳо:

3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26.09.1999; 22.06.2003; 22.05.2016 – Душанбе, “Наشريёти Ганҷ” 2016.
4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҷаласаи яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.12.2021. www.mmk.tj – сомонаи расмии Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
5. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.З., «Асосҳои давлат ва ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Душанбе, «Маориф», 2009
6. Сотиволдиев Р.Ш., Шонасурдинов Н. Ҳуқуқ. Душанбе 2012.
7. ҲасановС., ҲасановМ. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Хучанд 2005.

КОНСТИТУТСИЯИ ТОҶИКИСТОН-ҲУҚҚАТИ АСОСИИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Мамадқулова Р.

Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон

Омили асосие, ки ба қабули Конститутсия замина гузошт, Ёълумияи соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991 мебошад. Конститутсия

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

аввалин шуда, асосҳои сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистонро пурра дар шакли нав муқаррар кард ва дурнамои рушди ҷомеаи навини Тоҷикистонро муайян намуд. Конститутсия дар худ арзишҳои демократии сохтори конститусионӣ — соҳибхитӣ, давлати ҳуқуқбунёд, ҳокимияти халқӣ, волоияти қонун, эътирофи шахсият ва арзиши олий доштани ҳуқуқу озодагии он, таҷзияи ҳокимият ба се шохаи мустақил, гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, ташаккули худидоракунии маҳаллӣ, фаъолияти озодагии иқтисодӣ ва ҳимояи баробарии ҳамаи шаклҳои моликият, тақвияти назорати судӣ, институти президентиро инъикос намуд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъд аз Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардид, ба давраи мураккабу ноороми ҷамъиятиву сиёсии мамлакат рост омад. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баъди Раиси Шурои Олии Тоҷикистон интихоб шудан, новобаста аз вазъи сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ба мурағабсозии лоиҳаи он ба ҳайси Раиси комиссияи конститусионӣ машғул гардиданд. Комиссия дар зарфи ду соли мурағабсозии лоиҳаи Конститутсия фикру андешаҳои гуногунро омӯхта, лоиҳаро ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод намуд. Дар байни аъзои комиссия оид ба идоракунии президентӣ ва парлумонӣ баҳсҳо ба амал меомад ва ниҳоят шакли идоракунии президентӣ дар Тоҷикистон пазируфта шуд.

Инчунин Конститутсияи давлатҳои мухталифи ҷаҳон мавриди омӯзиш қарор дода шуда, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон дар самти таҳияи Конститутсия истифода гардид. Конститутсияи Тоҷикистон бо назардошти андешаву пешниҳодҳои мардуми Тоҷикистон таҳия гардид, ки дар он орзуи тоҷикон барои бунёди давлати муосири дунявӣ таҷассум ёфтааст. Дар ин росто қабули Конститутсия барои мардуми тоҷик дар масири таърих дастоварди бузург аст.

Конститутсия Истиқлоли давлатиро ба расмият дароварда, дурнамои рушди ҷомеаи навинро муайян ва бунёди ҳуқуқиеро ба вучуд овард, ки он минбаъд ҳам метавонад ягонагии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистонро таъмин намояд. Ин санади сарнавиштсоз инъикосгари арзишҳои ҳуқуқӣ буда, симои муосир ва таърихии Тоҷикистонро дар худ инъикос намудааст. Ин талабот дар моддаи 10-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин дарҷ гардидааст: «Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Дар қисми аввали моддаи 10-и ин санади муҳим афзалияти меъёрҳои Конститутсия нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудаанд. Тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз Конститутсия ибтидо мегиранд ва набояд ба он зид бошанд. Дар мавриди муҳолифат доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба Конститутсия онҳо эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Аз ин рӯ, меъёрҳои Конститутсия дорои эътибори олии ҳуқуқӣ мебошанд.

Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон бори аввал дар сатҳи Конститутсия ҳокимияти судӣ ба ҳайси шохаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф гардид. Ҳамзамон бо ин, маҳз Конститутсияи мамлакат риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодагии инсон ва шаҳрвандро тавассути фаъолияти мақомоти судӣ кафолат додааст. Конститутсияи замони истиқлолият аз ҷиҳати назариявӣ пурра ба талаботи қонунофаринии ҷаҳон ҷавобгӯ буда, ҳар моддаи он бо омодагии махсуси касбӣ ва бо назардошти ирода ва ормонҳои мардуми Тоҷикистон қабул шуда, дар амал истифода шудани ин меъёрҳо ва аз бар намудани ҳуқуқҳои худ аз сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа вобаста аст.

Конститутсия соҳти нави давлатдорӣ миллии тоҷиконро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона муайян намуда, ҳуқуқу озодагии инсон ва шаҳрвандро арзиши олий эътироф карда, ба гузаронидани ислоҳоти ҳуқуқӣ-конститусионӣ ва қабули қонунҳои миллии дар Тоҷикистон замина гузошт. То ин вақт беш аз 20 Кодекс ва зиёда аз 400 қонунӣ умумию соҳавӣ ва миллии қабул гардиданд, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши муассир мегузоранд.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Бо мақсади мувофиқ намудани меъёрҳои ҳуқуқи конститутсионӣ ба талаботи ҷаҳонӣ дар баъзе қисматҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи райпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки минбаъд ба гузаронидани ислоҳоти ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷомеа замина гузошанд. Ислоҳоти ҳуқуқӣ аслан се шоха -таъминоти ҳуқуқии ислоҳоти сиёсӣ, таъминоти ҳуқуқии ислоҳоти иқтисодӣ ва ислоҳоти ҳуқуқии низоми судиро фаро гирифта, дар ҳаёти сиёсӣ асосан барои аз нав ташкил намудани мақомоти асосии ҳокимияти давлатӣ равона гардид. Аз ҷумла, бо мақсади ба речаи касбӣ ва доимамалкунанда табдил додани мақоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ ба ду маҷлис: Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон ҷудо карда шуд. Ин иқдом қадами устувор дар роҳи рушди парламентаризми муосир арзёбӣ мегардад. Се маротиба ворид шудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсия бозгӯи он аст, ки меъёрҳои он вобаста ба талаботи замон ва рушди давлатдорӣ миллии тоҷикон такмил дода шуданд. Такмили Конститутсия имкон дод, ки дар таҳкими минбаъдаи дастовардҳои истиқлолият, тақвияти рукнҳои давлатдорӣ, ваҳдати суботи ҷомеа, бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангӣ болоравии нуфузи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ боз ҳам устувор гардад.

Дар сарҳати Конститутсия халқи Тоҷикистон қисми ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ эълон гардидааст. Тоҷикистон дар доираи фаъолияти байналмилалӣ худ риояи усулу меъёрҳои эътирофшудаи ҷаҳониро ба уҳда гирифтааст ва онҳоро татбиқ менамояд.

Дар асоси муқаррароти Конститутсия Тоҷикистон иштирокчи садҳо санадҳои байналмилалӣ, хусусан муҳимтарин санадҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон буда, уҳдадорҳои байналмилалӣ худро дар ин самт иҷро мекунад ва ба созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мунтазам ҳисобот пешниҳод менамояд. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз конститутсияҳои беҳтарини дунё маҳсуб шуда, мутобиқ ба меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ буданаш Ҷумҳурии Тоҷикистонро беш аз 150 давлати ҷаҳон пазируфтаанд. Имрӯз Тоҷикистон бо зиёда аз 100 давлати дунё муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, аз 50 созмони муътабари байналмилалӣ аст. Ин аст, ки Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ҳомии халқ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар ҳалли масъалаҳои глобалии ҷаҳони муосир, аз ҷумла, об ҳифзи пирияхҳо, тағйирёбии иқлим ва таъмини сулҳу суботи сайёра аз минбарҳои баланди созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ҷомеаи ҷаҳонро ба ҳалли масъалаҳои глобалии ҷаҳон даъват менамоянд.

Ин иқдоми наҷибонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷониби Ассамблеяи генералии Созмони Милали Муттаҳид ва ҷомеаи ҷаҳонӣ пазируфта шуда, қатъномаҳо қабул гардиданд. Ин мояи сарфарозӣ ва баланд гардидани обрӯю эътибори Тоҷикистон дар сатҳи ҷаҳон аст.

Нахустин Конститутсияи Тоҷикистони мустақил ҳамчун санади сарнавиштсоз дар эъмори давлатдорӣ муосири тоҷикон, пайвастанӣ он бо ҷомеаи ҷаҳон ва ҳифзи манфиатҳои милливу давлатӣ, таъмини сулҳу субот, ваҳдати миллий ва ҳуқуқу озодиҳои инсон нақши барҷастаи таърихӣ дорад.

Конститутсияи Тоҷикистон дар худ ормони тоҷиконро инъикос намуда, барои пойдорӣ ҳокимияти конститутсионӣ, тақвияти рукнҳои давлатдорӣ, мушараф гардидан ба дастовардҳои бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ, фароҳам овардани асосҳои ҷомеаи шахрвандӣ заминаи бозғамии ҳуқуқӣ гузошт. Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мардуми тоҷик дастоварди бузург дар қарни XX маҳсуб шуда, бозгӯи саъю кӯшишҳои ҷомеаи адолатпарвар дар

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

роҳи расидан ба марҳилаи нави рушд ва муаррифии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол ба ҷаҳониён мебошад.

Конститутсия самараи андешаи миллӣ ва арзишҳои бунёдии халқи Тоҷикистон буда, ин санади тақдирсоз бо шарофати иродаи қавӣ, хиради азалии мардуми тоҷик қабул гардид ва ҳамчун сутуни устувор дар тақвияти пояҳои давлатдорӣ навини тоҷикон мусоидат намуд.

Қабули Конститутсия дар бунёди давлати демокративу дунявӣ ва ҳуқуқбунёд ва таъмини волоияти қонун дар ҷомеа заминаи мусоиди ҳуқуқӣ фароҳам овард. Бо гузашти 30 сол аз қабули ин санади тақдирсоз дар соҳаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ мамлакат, хусусан дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллии Тоҷикистон дигаргуниҳои кулӣ ва пешравиҳои назаррас ба амал омаданд, ки бунёди дахҳо иншооти бузурги саноатӣ коммуникатсионӣ ва гидроэнергетикии аср дар мамлакат далели ин гуфтаҳо аст.

Ҷомеаи Тоҷикистони муосир дар қарни XXI дар ҷаҳорҷӯби ин санади сарнавиштсоз — Конститутсия қору зиндагӣ намуда, ба ояндаи дурахшони Тоҷикистони соҳибистиқлол бо назари нек менигаранд.

Аз нахустин рӯзҳои қабули Конститутсия дар назди давлати Тоҷикистон ва миллати тоҷик рисолат ва вазифаҳои бузурги таърихӣ вогузор гардид. Ташкил ва тақвияти рукҳои муҳими давлатдорӣ муосири миллӣ, низоми мақомоти давлатӣ муосир, таъмини кафолати амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд оғози раванди бунёдкорӣ аз вазифаҳои муҳимтарин маҳсуб мешуданд.

Яке аз вазифаҳои муҳими таърихиву ҳуқуқӣ ва иҷтимоиву сиёсӣ Конститутсия- дар он муқаррар гардидани тағйирнопазир будани шакли идораи ҷумҳурӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоӣ давлат, тамомияти арзӣ ва тақсимнашавандаву дахлнопазир будани ҳудуди Тоҷикистон буд, ки ин меъёри конститутсионӣ барои таъмини соҳибхитӣ ва рушди Тоҷикистон ҳамчун давлати воҳид шароити мусоид фароҳам овард. Дар сатҳи Конститутсия дарҷ гардидани кафолати фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва эътирофи моликияти хусусӣ ба созмон додани асосҳои иқтисодӣ миллии пешрафта мусоидат энамуд. Ин аст, ки дар мамлакат бо мақсади рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ дахҳо стратегияву барномаҳои давлатӣ қабул ва татбиқ гардиданд.

Инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ дар Конститутсия ҳамчун арзиши оӣ эътироф шудааст, ки мавҷудияти ин меёр далели ба ҷомеаи мутамаддини муосир пайвастанӣ Тоҷикистон мебошад. Ин аст, ки Тоҷикистон бо қабули Конститутсия дар эъмори ҷомеаи демократӣ ва давлати иҷтимоӣ қадамҳои устувор гузошта, барои шаклгирии ҷомеаи шаҳрвандӣ заминаи устувор ниҳода, кафолати ташаккули озодонаи ҳар шахсро муҳайё сохт ва муҳимтарин ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро муқаррар намуда, озодии сухан ва воситаҳои ахбори оммаро кафолат дод.

Конститутсия таъмини зиндагии осоиштаро кафолат додааст, аз ин рӯ дар қарни XXI рисолати муқаддаси ҳар яки мо, дар маҷмӯ кулли тоҷикони бонангу ор аз он иборат аст, ки ба арзишу меёрҳои Конститутсия, ки Тоҷикистонро ба ҷомеаи мутамаддини ҷаҳонӣ пайваст намуд, эътиром гузорем, дар чорҷӯбаи Конститутсия ва қонунҳо зиндагӣ намоем, муқаррароти онро дар ҳаёт татбиқ созем ва дар асоси Конститутсия дар роҳи расидан ба ҳадафҳои миллӣ, хусусан раванди бунёдкорӣ, ки фардои дурахшони мамлакат ба он иртиботи қавӣ дорад, саҳми босазо гузорем.

Меёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кутбнамо моро ба сӯи ояндаи нек раҳнамун сохта, водор менамоянд, ки барои ҳифзи ватанамон зиракии сиёсиро аз даст надихем, барои ободии Ватани азизамон талош варзем, аз роҳи дуруст ва роҳбари ватандӯсту миллатпарвар доштанамон ифтихор намоем.

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Рӯйхати адабиётҳо:

- 1.Л. Ҳ. Раҳматов, "Муқаддимаи таҳлили Конститутсия Тоҷикистон" — Мақола ва китобҳои академӣ дар бораи таҳлил ва шарҳи моддаҳои Конститутсия.
- 2.И. Ғ. Давлатов, "Қонун ва ҳокимияти давлатӣ" — Мақолаи таҳқиқӣ, ки дар он баррасии муносибат байни қонун ва ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

КОНСТИТУЦИЯ ГАРАНТ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Махмудова Заррина

*Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета
коммерции в г. Худжанде*

С момента приобретения Республикой Таджикистан своей независимости и принятием Конституции республики прошло не более трех десятилетий, за которые наше ещё молодое государство сумело пройти не легкий путь преодоления последствий гражданской войны к становлению суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства, восстановления основ национальной государственности. При этом в первую очередь необходимо подчеркнуть, что приоритетным направлением политики государства для осуществления радикальных преобразований во всех сферах жизни общества на основе новой Конституции было обеспечение более полных гарантий и защиты прав и свобод человека, укрепление позиций Таджикистана на международной арене и его авторитета в мировом сообществе. И здесь нельзя не отметить, что Республика Таджикистан из года в год все активнее участвует в международных отношениях, сотрудничая с такими международными организациями, как ООН, СНГ, ШОС, ОИК, ОБСЕ, ЮНИСЭФ, Всемирный банк и т.д. Кроме того, увеличивается число государств, с которыми устанавливаются дипломатические и консульские отношения. Результатом осуществления данной политики явилось то, что в настоящее время Республика Таджикистан, выйдя из социально-экономического кризиса, достигло общественного согласия, и это дало народу возможность определять судьбу своей страны.

Сегодня уже можно сказать, что Таджикистан в мировом пространстве признан как цивилизованное демократическое государство, являясь надежным партнёром для дружественных ей стран. И здесь нельзя не подчеркнуть роль нашего правительства во главе с уважаемым Президентом страны Эмомали Рахмоном, который приложил неимоверные усилия для осуществления данной миролюбивой политики и последующих шагов для стабилизации условий жизни народа Таджикистана. Ведь избранная государством политика «открытых дверей» основывается на древней национальной культуре таджиков, это честности, дружбе, братстве, гостеприимстве.

Поэтому и народ Таджикистана в своей преамбуле принятия Конституции страны заявил: «Мы, народ Таджикистана, являясь неотъемлемой частью мирового сообщества, сознавая свой долг и свою ответственность перед прошлым, настоящим и будущими поколениями, понимая необходимость обеспечения суверенитета и развития своего государства, признавая незыблемыми свободу и права человека, уважая равноправие и дружбу всех наций и народностей, ставя задачей создание справедливого общества, принимаем и провозглашаем настоящую Конституцию».

Конституция Республики Таджикистан, состоящая из ста статей, где тридцать четыре статьи из которых посвящены правам, свободам, основным обязанностям человека и гражданина, ещё раз подтверждает приоритет государства в обеспечении защиты прав граждан Таджикистана, а также иностранных граждан и лиц без гражданства, проживающих на территории республики, так как согласно норм Конституции данные лица пользуются установленными правами и свободами и имеют равные с гражданами Таджикистана обязанности и ответственность.

Права и свободы человека и гражданина регулируются и охраняются Конституцией, законами республики, признанными Таджикистаном международными правовыми актами, ибо

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

данные правовые акты, согласно статьи 10 Конституции являются составной частью правовой системы республики. В случае несоответствия законов республики признанным международным актам, применяются нормы международных правовых актов. И это важно, поскольку эффективность реализации защиты прав человека и гражданина, прежде всего, зависит от степени трансформации его принципов и норм во внутригосударственное законодательство.

И здесь мы должны ещё раз подчеркнуть миролюбивую политику нашего государства, которая одной из первых признает международные правовые акты, в особенности международные Конвенции, касающиеся защиты прав человека, в частности это «Всеобщая декларация прав человека», «Международный пакт о гражданских и политических правах», «Международная Конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации», «Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», «Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания», «Конвенция о правах ребенка», «Конвенция содружества независимых государств о правах и основных свободах человека» и др. На основе данных международных

Конвенций были приняты национальные законы Республики Таджикистан, такие как «Закон Республики Таджикистан «О предупреждении насилия в семье», «Закон Республики Таджикистан «О противодействии торговле людьми и оказании помощи жертвам торговли людьми», Закон Республики Таджикистан «О порядке и условиях содержания под стражей подозреваемых, обвиняемых и подсудимых», Закон Республики Таджикистан «О защите прав ребенка» и др. Вместе с тем, на данном основании в действующие Кодексы республики, основывающиеся на Конституции и общепризнанных принципах и нормах международного права, имплементированы определенные статьи, защищающие права и свободы граждан, в частности, это статья 1301 (торговля людьми), статья 1431 (пытки), статья 167 (торговля детьми), статья 168 (выдача замуж девочки, не достигшей брачного возраста) и др.

Вышеуказанное ещё раз подтверждает, что приоритетным направлением в избранном курсе государства является обеспечение гражданам страны достойной жизни и справедливого социального общества, где каждому человеку гарантировано свободное развитие, где жизнь, честь, достоинство и другие естественные права человека неприкосновенны и защищаются государством.

Каждому гражданину гарантируется судебная защита, где каждый вправе требовать, чтобы его дело было рассмотрено компетентным, независимым и беспристрастным судом, учрежденным в соответствии с законом. И здесь стоит особо отметить, что впервые в Таджикистане Конституцией судебная власть признана самостоятельной ветвью в осуществлении государственной власти, направленной непосредственно на защиту прав и свобод человека и гражданина, интересов государства, организаций, учреждений, законность и справедливость.

В связи с этим, правосудие будучи одним из проявлений осуществления социальной справедливости, занимает особое место в обеспечении защиты прав человека и гражданина, а демократические принципы судебного процесса, такие независимость и беспристрастность судей, их подчинение только Конституции и закону, а также равенство всех перед законом и судом, независимо от его национальности, расы, пола, языка, вероисповедания, политических убеждений, образования, социального и имущественного положения, осуществление судебного процесса на основе принципа состязательности сторон являются важным гарантом укрепления законности, справедливости и развития демократического общества и государства. Ведь равенство всех перед судом, одна из важнейших конституционных свобод граждан и составляет фундамент правового государства, а независимая судебная власть, таким образом, становится сердцевинной правового государства, и конституционализма, главной гарантией свободы народа.

МУНДАРИЧА

ПЕШГУФТОР	3
Абдуллоев И.Р <i>КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – КАФИЛИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ ИНСОН</i>	5
Абдумажидов А., Рахимов Дж.Дж <i>ИСТОРИЯ ГОРНОГО ПРАВА В СССР И ТАДЖИКИСТАНЕ.</i>	6
Ахрорӣ Г.У. <i>НАҚШИ ОИЛА ВА АРЗИШҲОИ ОН ДАР КОНСТИТУТСИЯИ ҶТ.</i>	8
Ғулӯмхайдарова Х.М. <i>Кони кӯҳи лаъли Бадахшон аҳамият ва қонуниятҳои пайдоиши он ..</i>	15
Иброимова О.Ф. <i>ҲИФЗИ КУДАК ҲАДАФИ АСОСИИ ҶОМЕА.</i>	17
Каримзода Мусо Бобишо <i>ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ МУОССИРИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ КРЕДИТӢ ДАР ФАЪОЛБОЛГАРДОНИИ РАВАНДҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧӢӢ.</i>	19
Кенчаев У.Қ. <i>АМНИЯТИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.</i>	25
Комилова Ф.А. <i>ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО, КАК ОТРАСЛЬ ПРАВА.</i>	26
Қодирова М.В. <i>МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ОМИЛИ РУШДИ БОСУБОТИ КИШВАР</i>	29
Мавлонов М., Мухамадиев А.Н <i>СИФАТИ ОБИ НӢШОКӢ ҲАМЧУН МУШКИЛОТИ ГЛОБАЛИӢЮ ЭКОЛОГӢ.</i>	31
Мавлонов М., Мухамадиев А.Н. <i>МЕХАНИЗМҲОИ ЭКОЛОГИӢЮ ИҚТИСОДӢ ВА ҲУҚУҚӢИ ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ ВА ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ</i>	33
Манонова Ф.И. <i>НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РАВОНДИ ТАҲИЯ ВА ҚАБУЛИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН</i>	35
Махмудов Ш.У. <i>КАФОЛАТҲОИ ҲУҚУҚ БА ТАҲСИЛ: ТАВСИФИ УМУМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАҶЗИМИ ҲУҚУҚӢИ ОН.</i>	38
Набиева М.А. <i>ВАЗИФАИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНД ОИД БА ҲИФЗИ ВАТАН, АМНИЯТ ВА ИҚТИДОРИ МУДОФИАВИИ ДАВЛАТ.</i>	43
Нурматова М.Р. <i>РУШДИ САНОАТ ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИӢТ.</i>	47
Нурматова М.Р. <i>САӢӢӢ- СОҲАИ МУҲИМАРИНИ ИҚТИСОДИӢТИ КИШВАР.</i>	50
Обидов Б.А. <i>КОНҲО КАНДАНИҲОИ ФОИДАНОКИ НОНАМОӢН (СКРЫТЫХ) ВА УСУЛҲОИ КАШФ НАМУДАНИ ОНҲО.</i>	52
Обидов Б.А. <i>ФОРМАТСИЯҲОИ АСОСИИ ТИЛЛОДОР ДАР МАӢДОНИ МАЪДАНИИ ҚАРОМАЗОР...</i>	54
Одинаев Г.А. <i>КОНСТИТУЦИЯ И ЕӢ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА</i>	57
Почоева М.А. <i>ОБ САРВАТИ БЕБАҲО ВА МӢЪҶИЗАИ ТАБИАТИ ТОҶИКИСТОН.</i>	59
Раҳимова Ш.К. <i>БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ОИЛАВӢ ОМИЛИ МУСТАҲКАМИИ ОИЛАҲО ДАР ТОҶИКИСТОН.</i>	64
Раҳимова Ш.К. <i>КОНСТИТУТСИЯ – ТАҶЗИМКУНАНДАИ ТАМОМИ МУНОСИБАТҲО.</i>	67
Раҳимова Ш.К., Боева Ф.В. <i>НАҚШИ КАЛИДИИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ҶАВОНОН.</i>	69
Раҳимов Ҷ. Ҷ., Абдумачидов А. <i>РУШДИ ИҚТИСОДИ САБЗ-ОМИЛИ МУҲИМИ ТАТБИҚИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.</i>	71
Раҳимов Ҷ. Ҷ., Абдумачидов А. <i>АҲАММИЯТИ ИҚТИСОДИ САБЗ БАРОИ ТОҶИКИСТОН.</i>	74
Раҳимов Ҷ. Ҷ. <i>САРВАТҲОИ ЗЕРИЗАМИНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН</i>	76
Раҳимов К.Р. <i>МОҲИЯТИ АРЗИШИ АСЛӢ ДАР НАҚЛИӢТИ АВТОМОБИЛӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН.</i>	78
Раҷабов Ғ.Н. <i>НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР ТО ЗАМОНИ ҲОЗИРА.</i>	84
Салимова Ф.Н. <i>ФАРҲАНГИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР.</i>	87
Тоҳиров А.С. <i>АҲАМИАТ ВА РИОЯИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДОИР БА ИСТИФОДАИ САРФАКОРОНАИ БОЙИГАРИҲОИ ҚАЪРИ ЗАМИН.</i>	89
Туйчиев Ғ.Т. <i>ЛАЪЛИ БАДАХШОН ГАВҲАРИ ҚИММАТБАҲОИ ТОҶИКИСТОН.</i>	92
Туйчиев Ғ.Т. <i>НАҚШИ ҲАРАКАТҲОИ ТЕКТНИКӢ ДАР ПАЙДОИШИ КОНИ ТИЛЛОИ АПРЕЛЕВКА</i>	94
Холова Ф.Ф. <i>ҶАВОНОН НЕРУИ БУЗУРГИ СИӢСӢ ДАР ҶОМЕАИ ҲУҚУҚБУНӢД.</i>	97
Ҳошимов Ф. Ҷ. <i>НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАҲКИМИ СУБОТИ СИӢСӢ ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ.</i>	101
Ҳусайнова М.К. <i>ПРОБЛЕМАҲОИ ГЛОБАЛИИ ТАҒЙИРӢБИИ ИҚЛИМ ВА ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ.</i>	105
Шарипов Х.Ҳ. <i>МУШКИЛОТИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ ИСТИФОДАИ ҚАЪРИ ЗАМИН.</i>	109
Юнусова О. <i>М. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.</i>	111
Юнусова О. М. <i>КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВ ГРАЖДАН В СФЕРЕ ТРУДА</i>	114
Юсупова С. Р. <i>КОНСТИТУТСИЯ- БАХТНОМАИ МИЛЛАТ АСТ.</i>	118
Мамадқулова Р. <i>КОНСТИТУТСИЯИ ТОҶИКИСТОН-ҲУҚҚАТИ АСОСИИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ.</i>	120
Махмудова З. <i>КОНСТИТУТСИЯ ГАРАНТ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА.</i>	124

Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон
Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд

СОЛИ МАЪРИФАТИ ХУҚУҚӢ - ИҚДОМИ МУҲИМ ВА ТАҚОЗОИ ЗАМОН

Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ

Бӯстон, 22 ноябри соли 2024

БҶҶҶҶҶ 2024

Кумитаи тадорукот:

- Маҳмадалӣ Б.Н.- *ректори Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Ҷалилзода А.А.- *Директори МДТ “Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд;*
Насриддинов З.З.- *муовини ректор оид ба корҳои таълим, муовини аввали
Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Раҳимова Ш.К. - *сардори раёсати илм, инноватсия ва робитаҳои байналмилалӣ
Донишкадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон;*
Мирпочоев Д.А.- *муовини директор оид ба илм ва муносибатҳои байналмилалӣ МДТ
“Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тиҷорати
Тоҷикистон дар ш. Хучанд;*
Исмоилова Д.М.- *декани факултети Тиҷорат, фаъолияти гумрукӣ ва ҳуқуқи МДТ
“Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи авлатии тиҷорати
Тоҷикистон дар ш. Хучанд;*
Раҳматова З.И.- *мудири шуъбаи илм ва инноватсияи МДТ “Донишкадаи иқтисод
ва савдои Донишгоҳи авлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд;*
Набиева М. А.- *мудири кафедраи ҳуқуқшиносии МДТ “Донишкадаи иқтисод
ва савдои Донишгоҳи авлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хучанд;*
Муҳаммадиев А.Н.- *сардори шуъбаи робитаҳои байналмилалӣ Донишкадаи кӯҳию
металлургии Тоҷикистон.*

Ҷайъати таҳририя:

Раҳимова Ш.К.
Муҳаммадиев А.Н.

Муҳарири техникӣ:

Муҳаммадиев А.Н.
Розиқов А.Ё.

Коғази «Офсет». Чопи офсет.
Чузъи шартии чопӣ – 7,4. Андозаи 60 x 84 /16.
Гарнитурани ҳуруф «Times new Roman»
Адади нашр 50 нусха

Бӯстон, к. А. Баротов, 6